

***Strategia rozwoju turystyki
i współpracy transgranicznej
gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka,
Horodło, Kamień, Leśniowice,
Wojstawice, Żmudź i gminy Huszcza***

Luty 2017

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania
„Ziemi Chełmskiej”
Pl. Nieodległości 1, pok. 330, 22-100 Chełm
biuro@ziemiachelmska.pl
www.ziemiachelmska.pl
tel./fax 82 562-75-71

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	4
1.1. Cel, zakres i metoda opracowania.....	6
1.2. Trendy w polskiej turystyce.....	8
1.3. Informacje ogólne o partnerach	9
DIAGNOZA STANU OBECNEGO	18
1.4. Uwarunkowania przyrodniczo-krajobrazowe	18
1.4.1. Walory przyrodnicze.....	18
1.4.2. Ochrona przyrody i krajobrazu.....	26
1.5. Walory historyczno-kulturowe	37
1.5.1. Historia	37
1.5.2. Zabytki.....	42
1.5.3. Kultura	62
1.6. Infrastruktura turystyczna	71
1.6.1. Baza noclegowa.....	71
1.6.2. Baza gastronomiczna	77
1.6.3. Szlaki turystyczne	79
1.6.4. Baza sportowo-rekreacyjna.....	85
1.7. Analiza ruchu turystycznego.....	90
1.8. Dostępność komunikacyjna	95
1.9. Poziom rozwoju usług	103
1.10. Podejmowane działania marketingowe i promocyjne	104
2. ANALIZA SWOT	106
2.1. Mocne i słabe strony.....	108
2.2. Szanse i zagrożenia.....	111
3. PLAN STRATEGICZNY WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ W ZAKRESIE TURYSTYKI	115

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza

3.1. Wizja turystyczna.....	118
3.2. Misja turystyczna.....	119
3.3. Priorytety, cele strategiczne, kierunki działań	120
4. PLANY DZIAŁANIA W ZAKRESIE PROMOCJI I MARKETINGU TURYSTYCZNEGO	132
5. MONITOROWANIE WDRAŻANIA STRATEGII	142
6. PODSUMOWANIE.....	147
<i>„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i Gminy Huszcza” - STRESZCZENIE</i>	149
<i>The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź and Municipality Huszcza - ABSTRACT.....</i>	165
<i>Стратегія розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін: Білополе, Дорогуськ, Дубенка, Городло, Камінь, Лесньовіце, Войславіце Жмудзь, Гуца - СКОРОЧЕННЯ</i>	184
SPIS TABEL.....	204
SPIS RYSUNKÓW	205

1. WSTĘP

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza” powstała na bazie „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej Gmin Leśniowice, Żmudź, Wojsławice, Dorohusk i Gminy Huszcza”, opracowanej w ramach partnerskiego projektu pn. „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym”, dofinansowanego z Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina. Głównym celem projektu była poprawa atrakcyjności turystycznej oraz wspieranie procesów pełnego wykorzystania potencjału turystycznego obszaru gmin Leśniowice, Dorohusk, Wojsławice i Żmudź (po stronie polskiej) oraz gminy Huszcza (po stronie ukraińskiej). Działaniami służącymi wypełnianiu zdefiniowanego celu była realizacja zadań służących eliminacji problemów rozwojowych identyfikowalnych w obszarze niepełnego wykorzystania potencjału turystycznego, którym charakteryzują się obszary i tereny podległe wskazanym samorządom.

Strategia rozwoju jest podstawowym i niezbędnym dokumentem w procesie planowania i prognozowania kierunków rozwoju na różnych szczeblach. Wskazuje uwarunkowania wpływające na rozwój bądź jego spowolnienie oraz podsumowuje potencjał regionu, którego dotyczy, jak również wskazuje jego mocne strony i szanse, identyfikuje problemy i zagrożenia, określa cele oraz metody osiągnięcia celów w konkretnej dziedzinie.

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza” to strategia sektorowa – częściowa. Tworzy ona ramy do realizacji konkretnych zadań, które nie są objęte innymi dokumentami strategicznymi, przyczyni się także do skoordynowania działań planowanych lub podejmowanych w innych sferach.

Przedmiotowa strategia obejmuje turystykę i współpracę transgraniczną – dwie dziedziny, które w połączeniu mają doprowadzić do rozwoju gospodarczego obszaru, dzięki kompleksowym, podejmowanym w partnerstwie działaniom, wykorzystującym potencjał turystyczny dziewięciu gmin.

Turystyka to jedna z branż, które w ostatnich latach cechuje wyjątkowo szybkie tempo rozwoju. Podejmowanie strategii rozwoju oraz nawiązywanie różnych form współpracy przez samorządy jest niezwykle istotne dla ożywienia lokalnej gospodarki. Dążąc do rozwoju gospodarczego, wiele regionów rozwija strategię rozwoju w oparciu o sektor turystyki, stawiając na kompleksowe i innowacyjne produkty turystyczne oraz marki lokalne służące promocji produktów lokalnych. Dobrze zaplanowane

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

i konsekwentne działania, poparte wnikliwą analizą potrzeb rynku i posiadanego potencjału, w przyszłości będą skutkować oczekiwanym wzrostem jakości oraz konkurencyjności zasobów turystycznych obszaru. Starania wkładane w stworzenie unikalnej marki turystycznej wykorzystującej lokalną kulturę, tradycję, zasoby przyrodnicze i krajobrazowe oraz kapitał ludzki stanowią najbardziej perspektywiczną inwestycję w rozwój turystyki na danym terenie.

Położenie transgraniczne gmin, które będą wdrażać przedmiotową strategię, stwarza duże możliwości dla aktywizacji obszarów przygranicznych, głównie poprzez rozwój różnych form współpracy transgranicznej. Przedmiotowy dokument stanowi kolejny ważny krok pogłębienia współpracy transgranicznej pomiędzy samorządami polskimi i ukraińskimi. Stanowi wyzwanie dla gmin realizujących, które zmierzają do wzrostu ich konkurencyjności oraz rozwoju w dziedzinie turystyki.

Struktura „*Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza*” obejmuje siedem części. Na wstępie opisane są cele, zakres i metoda opracowania dokumentu oraz obecne trendy w turystyce światowej i polskiej. Następnie znajdują się w niej podstawowe informacje ogólne o każdym z partnerów. Część drugą stanowi diagnoza stanu obecnego, w której przedstawiono analizę uwarunkowań biorąc pod uwagę aspekty przyrodniczo-krajobrazowe, walory historyczno-kulturowe oraz podstawowe elementy tworzące infrastrukturę turystyczną w poszczególnych gminach. Zwrócono tutaj uwagę na problemy rozwoju turystyki transgranicznej oraz przedstawiono Analizę SWOT. Analiza SWOT podsumowuje diagnozę potencjału turystycznego poszczególnych gmin. Identyfikuje także mocne i słabe strony w kontekście możliwości rozwoju turystyki, jak również szanse i zagrożenia, które mają lub mogą mieć wpływ na rynek turystyczny. Na podstawie analizy SWOT określone zostały wizja, misja, priorytety oraz strategiczne cele i kierunki działania. Następnie wymieniono założenia współpracy transgranicznej, w której przedstawiono podstawy, genezę oraz cele tejże współpracy. Analiza powyższych elementów pozwoli w szerszej perspektywie spojrzeć na ideę współpracy pomiędzy gminami: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i Huszcza. Ostatnia część dokumentu to monitorowanie wdrażania strategii. Określono w niej zasady, które pozwolą na weryfikację założeń strategii. Dokument zakończono krótkim podsumowaniem.

1.1. Cel, zakres i metoda opracowania

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza” to dokument bazujący na wykorzystaniu potencjałów rozwojowych obszaru transgranicznego dla budowania jego konkurencyjności oraz silnej marki turystycznej. Dlatego też ważne jest, aby była dokumentem funkcjonalnym i przedstawiała spójne koncepcje, założenia możliwych wspólnych zadań oraz kierunków rozwoju.

Do opracowania dokumentu wykorzystana została powszechnie stosowana i sprawdzona metoda ekspercko-partycypacyjna. Metodologia ta jest rekomendowana przez instytucje krajowe i europejskie przy tworzeniu lokalnych, regionalnych, krajowych dokumentów strategicznych. Polega ona przede wszystkim na stałej kooperacji z władzami samorządowymi, wybranymi organizacjami pozarządowymi, przedstawicielami branży turystycznej i wszystkimi osobami, podmiotami o wysokiej aktywności i pozycji społecznej (tzw. liderami i lokalnymi autorytetami). Model partycypacyjno-eksperski łączy zalety obu podejść metodycznych (eksperskiego i partycypacyjnego). Oznacza to, że projekt dokumentu przygotowują eksperci, którzy we wszystkich kluczowych zagadnieniach kierują się postanowieniami podmiotów publicznych i opiniami podmiotów społecznych, które będą odpowiedzialne za jego realizację. Łączenie wiedzy ekspertów z priorytetami i ocenami formułowanymi przez samorządy oraz społeczności lokalne jest niewątpliwie najsilniejszą stroną tej metody i zdecydowało o jej wyborze.

Prace nad strategią odbywały się w sposób umożliwiający zapewnienie przepływu informacji, pomysłów, konsultowanie założeń z lokalnymi uczestnikami procesu planowania. Założenia strategii konsultowane były na spotkaniach z udziałem przedstawicieli dziewięciu gmin. Uczestniczyli w nich zarówno przedstawiciele władz lokalnych, organizacji pozarządowych, przedsiębiorcy oraz mieszkańcy.

Przy opracowaniu strategii uwzględniono dokumenty strategiczne, przede wszystkim strategię rozwoju gmin, Lokalną Strategię Rozwoju Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Ziemi Chełmskiej” oraz inne oficjalne dokumenty gmin, województwa oraz ogólnodostępne dane statystyczne.

Przesłanką podjęcia prac nad dokumentem strategicznym dotyczącym rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej była potrzeba opracowania w wieloletniej perspektywie koncepcji rozwoju turystyki gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza oraz szczegółów współpracy transgranicznej.

Celem opracowania strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej jest wskazanie nowych możliwości wzrostu znaczenia partnerów, którzy będą ją realizować,

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojśławice, Żmudź i gminy Huszcza

wynikającego z rozwoju turystyki oraz ponadlokalnej i transgranicznej współpracy w tym zakresie. Przedmiotowa strategia będzie pełniła funkcje uzupełniające wobec innych dokumentów strategicznych, funkcjonujących na obszarze dziewięciu gmin.

Na budowę silnej marki turystycznej i uzyskanie dobrego wizerunku mają szansę obszary, które przyciągają turystów nie tylko ofertą rekreacyjno-wypoczynkową, ale też bogatym kalendarzem wydarzeń i imprez oraz szerokim wachlarzem produktów lokalnych.

Zadaniem niniejszego dokumentu jest zatem zidentyfikowanie możliwych pól współpracy gmin biorących udział we wdrażaniu założeń strategii. Strategia umożliwi ponadto wskazanie obszarów działania oraz zdefiniowanie nowych możliwości jakie stwarza rozwój turystyki dla władz lokalnych i podmiotów gospodarczych, które mogą być silnym impulsem do szeroko pojętego rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturalnego obszaru. Strategia określa płaszczyzny aktywności dla rozwoju obszarów dziewięciu przygranicznych gmin, które są ukierunkowane na specyficzną i zdecydowanie perspektywiczną dziedzinę gospodarki - turystykę.

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojśławice, Żmudź i gminy Huszcza” jest spójna z innymi dokumentami strategicznymi obowiązującymi gminy partnerskie. Przyjęte cele strategiczne i kierunki działań oraz plan strategiczny współpracy transgranicznej w zakresie turystyki, a także plany działania w zakresie promocji i marketingu turystycznego są w pełni zgodne ze strategiami rozwoju poszczególnych gmin oraz strategiami obowiązującymi na szczeblu powiatowym i wojewódzkim. W przypadku gminy Huszcza założenia zawarte w przedmiotowej strategii wpisują się w obowiązujące dokumenty ukraińskie.

1.2. Trendy w polskiej turystyce

Trendy w polskiej turystyce zostały przedstawione w oparciu o wyniki Raportu z badania krajowego rynku turystycznego opracowanego przez Polską Organizację Turystyczną w 2014 roku.

Turyści krajowi jednoznacznie potwierdzają, że Polska jest krajem atrakcyjnym turystycznie, posiadającym wiele ciekawych miejsc oraz atrakcji turystycznych, również dla turystów zagranicznych. Jako niedogodności w krajowej turystyce najczęściej wymieniane są:

- niewystarczający dostęp do informacji o ofercie turystycznej,
- nieadekwatna relacja jakości do ceny usług turystycznych,
- niewystarczająca promocja walorów turystycznych w kraju i za granicą.

Polscy turyści krajowi najczęściej, bo nawet kilka razy w roku, wyjeżdżają na jednodniowe wycieczki bez noclegu. Stosunkowo często wybierają się też na wyjazdy z 1-3 noclegami. Dłuższe wyjazdy, z przynajmniej czterema noclegami, mają miejsce raz do roku lub rzadziej. Zdecydowana większość osób (ponad 90%) uprawia turystykę w miesiącach letnich lub wiosennych. Około 2/3 turystów w ciągu ostatniego roku wyjeżdżało w sezonie jesiennym - zimowo.

Ponad 80% badanych osób wyjeżdża w gronie rodziny, natomiast co druga osoba deklaruje wyjazdy również w towarzystwie znajomych. W czasie wyjazdów turystycznych Polacy przeważnie chcą odpoczynku od pracy oraz codziennych obowiązków, odzyskania energii i oderwania od kłopotów i zmartwień. Dla dużej części turystów wyjazd taki jest też okazją do spędzenia większej ilości czasu z najbliższymi. Wyjazdy rodzinne najczęściej są planowane z wyprzedzeniem. Ludzie młodzi (uczniowie, studenci) częściej podejmują wyjazdy spontaniczne, bez zarezerwowanych noclegów w celu przeżycia przygód oraz zdobycia nowych doświadczeń.

Przy wyborze oferty turystycznej oraz rezerwacji biletów i noclegów, Polacy coraz chętniej korzystają z Internetu jako najbardziej praktycznej, szybkiej i wygodnej formy zakupu. Jest to oczywistą konsekwencją popularyzacji korzystania z sieci, wzrostu użytkowników Internetu, a także rosnącego zaufania do bezpieczeństwa zakupów online. Dzięki możliwości internetowej rezerwacji i zakupu wycieczek, zainteresowane osoby mogą spokojnie przejrzeć i przemyśleć wybór oferty oraz zakupić ją bez wychodzenia z domu.

Samochody osobowe są najczęściej wykorzystywanym środkiem transportu w turystycznych podróżach krajowych. Równie chętnie turyści korzystają z samolotów, autokarów i pociągów.

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie wyjazdami zagranicznymi, w szczególności do krajów południowych ze względu na gwarancję słonecznej pogody. Nie bez znaczenia są także: zatłoczenie polskich kurortów, korki na polskich drogach oraz wysokie ceny w Polsce, które powodują, że za niewiele większe pieniądze można pozwolić sobie na wyjazd zagraniczny.

1.3. Informacje ogólne o partnerach

GMINA BIAŁOPOLE

Gmina Białopole leży w województwie lubelskim, w południowo – wschodniej części powiatu chełmskiego, na granicy Pagórów Chełmskich i Obniżenia Dubienki. Zajmuje powierzchnię 10 350 ha. W skład gminy Białopole wchodzi 15 miejscowości skupionych w 13 sołectwach.

Rysunek 1. Położenie gminy Białopole w powiecie chełmskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

Gmina Białopole graniczy z gminami: Żmudź, Dubienka, Wojsławice (powiat chełmski), Horodło, Hrubieszów i Uchanie (powiat hrubieszowski).

Przez teren gminy Białopole przebiega droga wojewódzka Chełm – Hrubieszów nr 844 oraz droga krajowa Lublin - Zosin. Odległość od Chełma wynosi 25 km, a od Lublina 100 km.

Obszar gminy Białopole położony na Wyżynie Lubelskiej, charakteryzuje się monotonnością krajobrazu i dużą lesistością, która stanowi 35 % obszaru gminy. Skupiska zieleni występują wzdłuż dróg i rowów. Malowniczości krajobrazowi środkowej jak również we wschodniej części gminy dostarcza rzeka Wełnianka, wzdłuż której rosną drzewa i krzewy zamieszkiwane przez wiele gatunków ptaków.

Białopole to gmina typowo rolnicza, charakteryzuje się dobrymi glebami, są to grunty II, III i IV klasy bonitacyjnej, stanowiące 90% powierzchni gruntów ornych. Uprawia się tu buraki cukrowe, pszenicę i hoduje bydło.

GMINA DOROHUSK

Gmina Dorohusk jest jedną z 15 gmin powiatu chełmskiego. Położona we wschodniej części powiatu w województwie lubelskim, zajmuje powierzchnię 192,42 km². Graniczy z gminami Dubienka i Żmudź (od południa), Kamień, Chełm oraz Ruda Huta (od zachodu). Od wschodu graniczy przez rzekę Bug z Ukrainą.

Gmina leży przy drodze krajowej Nr 12 Poznań – Kijów w kierunku wschód-zachód i w kierunku północ-południe przy drodze wojewódzkiej Nr 816 Terespol – Sławatycze – Włodawa – Zosin. Przez Dorohusk przebiega również kolejowy szlak komunikacyjny Gdynia – Warszawa – Lublin – Dorohusk – Jagodin – Kowel – Odessa, łączący Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym. Funkcjonuje tu jedno z większych w kraju i ciągle rozbudowywane przejście graniczne drogowe oraz kolejowe. Obszar gminy położony jest w odległości około 95 km od Lublina oraz 25 km od Chełma.

Rysunek 2. Położenie gminy Dorohusk w powiecie chełmskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

Wskazana jednostka samorządu terytorialnego składa się z 26 sołectw obejmujących łącznie 33 miejscowości: Barbarówka, Berdyszcze, Brzeźno, Dobryłówka, Dorohusk, Dorohusk Osada, Husynne, Kępa, Kolemczyce, Kroczyń, Ladeniska, Ludwinów, Majdan Skordowski, Michałówka, Mościska, Myszkowiec, Olenówka, Okopy,

Okopy Kolonia, Ostrów, Pogranicze, Puszki, Rozkosz, Skordiów, Stefanów, Świerże, Świerże Kolonia, Teosin, Turka, Wólka Okopska, Zalasocze, Zanowinie, Zamieście¹.

GMINA DUBIENKA

Gmina Dubienka położona jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, stanowiąc jednocześnie południowo-wschodni fragment powiatu chełmskiego. Od północy graniczy z gminą Dorohusk, od zachodu z gminą Żmudź, od południowo-zachodu z gminą Białopole i od południa z gminą Horodło należącą do powiatu hrubieszowskiego. Wschodnią granicę gminy wyznacza rzeka Bug, która jest równocześnie granicą państwa z Ukrainą.

Rysunek 3. Położenie gminy Dubienka w powiecie chełmskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

Według podziału fizyczno-geograficznego Polski, obszar gminy Dubienka znajduje się w obrębie Obniżenia Dubienki, w podprovincji Polesie Wołyńskie. Obniżenie Dubienki jest zatoką równin poleskich po zachodniej stronie Bugu zamkniętą od północy Łukiem Uhruskim, od zachodu Pagórami Chełmskimi, od południowo-zachodu Działami Grabowieckimi i od południa Grzędą Horodelską.

Obszar gminy podzielony jest na 18 sołectw, w obrębie których znajduje się 20 miejscowości. Ośrodkiem administracyjnym, handlowym i kulturalnym gminy jest miejscowość Dubienka, która jest również najlepiej rozwiniętym przestrzennie ośrodkiem osadniczym. Gmina położona jest 120 km od Lublina, 40 km od Chełma i 20 km od przejścia granicznego w Dorohusku.

¹ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Dorohusk na lata 2009-2015

GMINA HORODŁO

Gmina Horodło jest najbardziej wysuniętą na wschód gminą w Polsce. Leży pomiędzy ramionami rzeki Bug, na pograniczu dwóch historycznych krain - Polesia i Wołynia, na terenie powiatu hrubieszowskiego, w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego. Do gminy prowadzą dwie główne drogi: wojewódzka biegnąca z Chełma do Zosina, a także krajowa z Zamościa do Zosina. Na długości około 40 km gmina Horodło graniczy z Ukrainą. W Zosinie mostem na rzece Bug możemy przekroczyć granicę Polski i dostać się do przygranicznego Uściługa, a dalej do Włodzimierza Wołyńskiego.

Gmina Horodło graniczy od zachodu z gminą Hrubieszów, a od północy z dwiema gminami powiatu chełmskiego: Białopolem i Dubienką.

Rysunek 4. Położenie gminy Horodło w powiecie hrubieszowskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

W skład gminy wchodzi 15 sołectw (Horodło, Strzyżów, Poraj, Hrebenne, Liski, Bereźnica, Matcze, Łuszków, Rogalin, Kopyłów, Zosin, Cegielnia, Kolonia Kobło, Ciolki), w których zamieszkuje łącznie 6 016 osób. Największa liczba ludności zamieszkuje miejscowości Strzyżów i Horodło.

GMINA KAMIEN

Gmina Kamień jest gminą podmiejską położoną w południowo-wschodniej części powiatu chełmskiego, na pograniczu dwóch mezoregionów: Pagórów Chełmskich i Obniżenia Dubienki. Graniczy z gminami: Żmudź, Leśniowice, Dorohusk oraz miastem Chełm. Powierzchnia gminy Kamień wynosi 9 690 ha, w tym: użytki rolne: 81% i użytki leśne: 7%. Na obszarze gminy częściowo znajduje się rezerwat przyrody Roskosz chroniący zbiorowisko torfowisk węglanowych, ostoję chronionych i rzadkich gatunków ptaków.

Odległość od miasta wojewódzkiego Lublina wynosi około 80 km, natomiast odległość od przejścia granicznego w Dorohusku około 23 km. Usytuowanie geopolityczne gminy stanowi o jej potencjale rozwojowym.

Rysunek 5. Położenie gminy Kamień w powiecie chełmskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

Sieć osadniczą gminy Kamień tworzy 17 miejscowości: Andrzejów, Czerniejów, Haliczany, Ignatów, Ignatów-Kolonia, Józefin, Kamień, Kamień-Kolonia, Koczów, Majdan Pławanicki, Mołodutyn, Natalin, Pławanice, Pławanice-Kolonia, Rudolfin, Strachosław, Wolawce, które stanowią 14 sołectw. Miejscowość Kamień jest ośrodkiem administracyjnym, handlowym i kulturalnym gminy. Liczy 986 mieszkańców (dane UG Kamień, 2014) i pod względem osadniczym jest najlepiej rozwiniętą miejscowością na terenie gminy.

W gminie Kamień dominuje zabudowa jednorodzinna, ale znajdziemy tu również budynki wielorodzinne. Zabudowę typu gniazdowego można zaobserwować jeszcze w miejscowości Pławanice, natomiast pozostałe miejscowości to tzw. ulicówki. Na terenie gminy znajdują się szkoła podstawowa, zespół szkół, biblioteka, ośrodek pomocy społecznej, świetlice wiejskie, ośrodek zdrowia i lecznica weterynaryjna.

GMINA LEŚNIEWICE

Gmina Leśniowice położona jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, w powiecie chełmskim. Graniczy z gminami: Chełm, Kamień, Wojsławice, Żmudź oraz z gminami powiatu krasnostawskiego: Kraśniczyn i Siennica Różana.

Rysunek 6. Położenie gminy Leśniowice w powiecie chełmskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

Gmina Leśniowice położona jest na uboczu głównych powiązań komunikacyjnych województwa lubelskiego. Miejscowość gminna Leśniowice oddalona jest od najbliższych miast:

- Chełm – 20 km,
- Krasnystaw – 30 km,
- Hrubieszów – 40 km,
- Zamość – 50 km,
- od miasta wojewódzkiego Lublina - 90 km.

Gmina Leśniowice zajmuje powierzchnię 118 km². Obszar gminy podzielony jest na 19 sołectw, w obrębie których znajdują się 23 miejscowości: Alojzów, Dębina, Horodysko, Janówka, Kasiłan, Kumów Plebański, Kumów Majoracki, Leśniowice, Leśniowice Kolonia, Majdan Leśniowski, Nowy Folwark, Politówka, Poniatówka, Plisków, Plisków Kolonia, Rakołupy, Rakołupy Duże, Rakołupy Małe, Sarniak, Sielec, Teresin, Wierzbica, Wygnańce.

Osadnictwo na terenie gminy Leśniowice ma charakter głównie zwarty. Charakterystyczne jest skupienie osadnictwa w formach dolinnych. Z uwagi na przewagę kompleksu dobrych gleb gmina ma charakter wybitnie rolniczy. Użytki rolne zajmują 9 572 ha, co stanowi 81% ogólnej powierzchni gminy. Lasy stanowią 12% powierzchni gminy. Siedzibą gminy jest wieś Leśniowice, która skupia większość usług administracyjnych i komercyjnych. Oprócz tego większymi jednostkami pełniącymi funkcje usługowe dla ludności są: Sielec, Kumów Majoracki, Kumów Plebański oraz

Rakołupy. Sieć osadnicza jest stosunkowo rozproszona (pomiędzy grupami miejscowości są duże obszary rolne).

Na terenie gminy znajdują się 4 szkoły podstawowe, gimnazjum, ośrodek zdrowia, 2 biblioteki i 3 wiejskie świetlice. Działa też Klub Sportowy „Astra”. Mieszkańcy gminy korzystają z trzech ujęć wodnych i 2 centrali telefonicznych.

GMINA WOJSŁAWICE

Gmina Wojsławice znajduje się w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, w powiecie chełmskim. Graniczy z czterema powiatami i sześcioma gminami. Sąsiednie gminy to:

- od północy - Leśniowice i Żmudź (powiat chełmski),
- od wschodu - Białopole (powiat chełmski),
- od zachodu - Kraśniczyn (powiat krasnostawski),
- od południa - Uchanie (powiat hrubieszowski) i Grabowiec (powiat zamojski).

Wojsławice leżą w widłach rzek Wojsławki i Barbarki, na terenie malowniczych Działów Grabowieckich. Dominującym typem w analizowanym rejonie jest krajobraz terenów otwartych, użytkowanych rolniczo. Tworzą go rozległe powierzchnie, położone na skłonach wzgórz pola uprawne oraz rozproszona zabudowa zagrodowa miejscowości Wojsławice, Turowiec, Putnowice Wielkie czy Majdan Ostrowski.

Rysunek 7. Położenie Gminy Wojsławice w powiecie chełmskim.

Źródło: www.kupsprzedaj.pl

Powierzchnia gminy wynosi 110 km². Zajmuje 6% powierzchni powiatu. Ludność zamieszkuje 23 miejscowości, w których utworzono 26 sołectw.

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

Dominującym typem struktury przestrzennej wsi na terenie gminy Wojsławice jest ulicówka. Zabudowa poszczególnych miejscowości rozwija się bezpośrednio wzdłuż dróg, skupia się po obu ich stronach, jest zwarta i stosunkowo równomiernie rozmieszczona. Wsie tego typu mają kształt wydłużony, są wąskie, najczęściej posiadają tylko jedną ulicę, która jednocześnie jest miejscem koncentracji przestrzeni publicznej miejscowości.

W zagospodarowaniu gminnych gruntów zdecydowanie przeważają użytki rolne, które zajmują 78% powierzchni gminy. Lesistość obszaru (stosunek lasów do całkowitej powierzchni terenu) wynosi 16%.

Siedzibą gminy jest miejscowość Wojsławice, która stanowi bardzo dobrze wykształcony ośrodek administracyjno-usługowy dla ludności.

GMINA ŻMUDŹ

Gmina Żmudź leży we wschodniej części powiatu chełmskiego i województwa lubelskiego. Powierzchnia wskazanej jednostki samorządu terytorialnego wynosi 13 607 ha, co stanowi 0,54 % powierzchni województwa oraz 7,6% terytorium powiatu.

Rysunek 8. Położenie gminy Żmudź w powiecie chełmskim.

Źródło: www.zmudz.gmina.pl

Gmina Żmudź graniczy z sześcioma gminami:

- od południa z gminą Białopole,
- od wschodu z gminami Dorohusk i Dubienka,
- od północy z gminą Kamień,
- od zachodu z gminami Leśniowice i Wojsławice.

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojstławice, Żmudź i gminy Huszcza

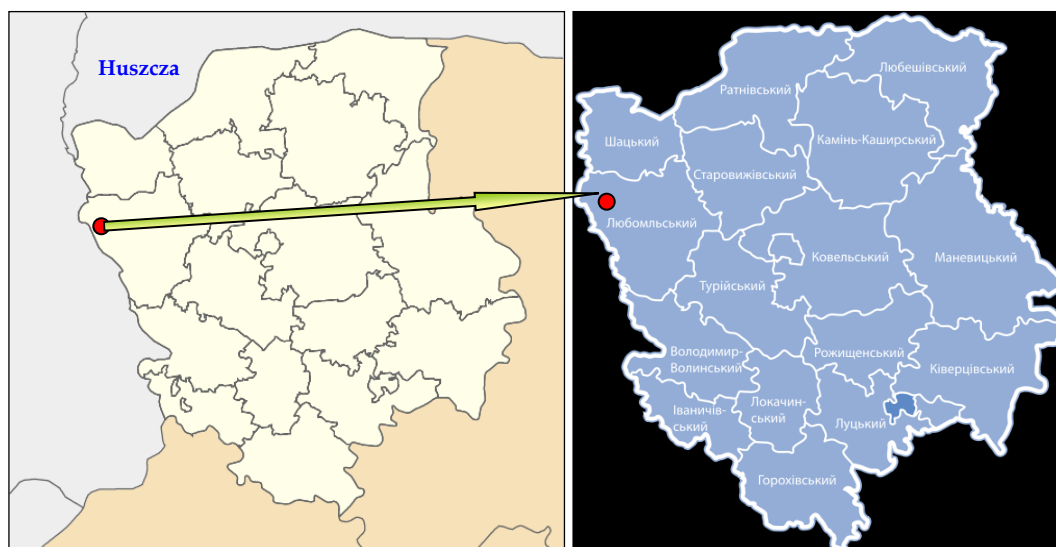
Przez teren gminy przepływa rzeka Udal, będąca lewobrzeżnym dopływem Bugu oraz trzy ciekі o mniejszym znaczeniu: rzeka Krzywólka, Kanał Żmudzki oraz Kanał Lipiniecki.

Ponad 70 % powierzchni gminy zajmują użytki rolne. Lasy znajdujące się na terenie gminy Żmudź obejmują obszar 2 838 ha, co stanowi 20,89 % powierzchni gminy.

GMINA HUSZCZA

Gmina Huszcza położona jest w zachodniej części Ukrainy, na atrakcyjnych pod względem turystycznym i środowiskowym obszarach Polesia ukraińskiego. Terytorialnie obejmuje swym zasięgiem powierzchnię 6 402 ha, na których zlokalizowane są 4 sołectwa. Administracyjnie wchodzi w skład najdalej wysuniętego na zachód w Obwodzie Wołyńskim Powiatu Lubomelskiego.

Rysunek 9. Lokalizacja miejscowości Huszcza w Obwodzie Wołyńskim

Źródło: uk.wikipedia.org

Centrum administracyjne wskazanej jednostki samorządu terytorialnego stanowi założona w 1422 roku miejscowość Huszcza, położona na prawym brzegu rzeki Bug, w odległości 22 km od miasta Luboml oraz 11 km od ważnej, międzynarodowej trasy komunikacyjnej relacji Kijów – Warszawa. Dogodna lokalizacja miejscowości na trasie prowadzącej z Kijowa do przejścia granicznego w Dorohusku jest ważnym wyznacznikiem przyszłego rozwoju gospodarczego gminy, bazującego na aktywnym promowaniu i upowszechnianiu idei turystyki transgranicznej oraz agroturystyki opartej na pełniejszym wykorzystywaniu wewnętrznych potencjałów rozwojowych, do których niewątpliwie zalicza się walory środowiskowo–przyrodnicze.

Miejscowość Huszcza zamieszkiwana jest przez grupę 945 osób trudniących się przede wszystkim rolnictwem i hodowlą. Zlokalizowane są tu: szpital, nieliczne punkty handlowo - usługowe, poczta, apteka, przedszkole, biblioteka oraz szkoła podstawowa.

DIAGNOZA STANU OBECNEGO

1.4. Uwarunkowania przyrodniczo-krajobrazowe

1.4.1. Walory przyrodnicze

GMINA BIAŁOPOLE

Obszar gminy we wschodniej części jest równinny, pokryty w większości lasami, w zachodniej lekko pofalowany, a w południowej oraz północnej w sporej części bezleśny. Południowo – wschodni fragment gminy – część doliny rzeki Wełnianki znajduje się w obrębie Strzeleckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Cechą szczególną Parku jest jedno z największych w Polsce zagęszczenie ptaków drapieżnych. Są tu dwa rezerwaty przyrody: Liski i Siedliszcze, gdzie ochroną objęte jest siedlisko łąkowe orlika krzykliwego. Wśród gatunków zwierząt występujących w Parku jako populacje rodzime, można spotkać wilki, bobry, łosie i wydry, jednakże niekwestionowanym królem białopolskich lasów jest dzik. Zachowało się tu też kilka okazów pomnikowych dębów. Część terenów leśnych Strzeleckiego Parku Krajobrazowego znajduje się w obszarze objętym Programem NATURA 2000.

Obszar Natura 2000 Lasy Strzeleckie to obszar specjalnej ochrony ptaków. Ostoja obejmuje silnie podtopione lasy znajdujące się w pobliżu granicy polsko-ukraińskiej, pomiędzy Bugiem a Wełnianką. Na przeważającej części ostoi dominują lasy dębowo-grabowe, sporadycznie występują również bory sosnowe, wierzbowe zakrzaczenia nadrzeczne oraz tereny rolnicze. Na terenie lasów wykształcił się ekotyp „sosny matczańskiej”, który zachował się w starych drzewostanach pochodzenia naturalnego. Obszar jest uznawany za ostoję ptaków o randze europejskiej. Stwierdzono tu przynajmniej 15 gatunków ptaków z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej oraz 1 gatunek ptaka migrującego. Wśród nich znajdują się 2 gatunki wpisane do Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt.

Obszar Natura 2000 Uroczyska Lasów Strzeleckich to specjalny obszar ochrony siedlisk położony w południowej części Obniżenia Dubienki w sąsiedztwie doliny Bugu. Obszar obejmuje najcenniejsze przyrodniczo fragmenty kompleksu leśnego Lasów Strzeleckich wraz z przylegającymi terenami łąkowymi. Na terenie ostoi występuje 13 gatunków ptaków z załącznika I Dyrektywy Ptasiej oraz 5 gatunków ssaków, gatunki

płazów, 1 gatunek gada, 7 gatunków bezkręgowców i 3 gatunki roślin z załącznika II Dyrektywy Siedliskowej.

Ciekawe, choć inne pod względem krajobrazowym, są tereny położone na „Górze Teresińskiej” (nazwa lokalna) oraz na jej ciągnącym się w kierunku zachodnim przedłużeniu. Jest to kraina rozległych, malowniczych pagórków porośniętych kępami niewielkich zalesień lub pozostałościami zdziczałych sadów, ilastych wąwozów, gęsto poprzecinana bruzdami kredowych. Z białopolskich gór kredowych roztaczają się widoki na gminę Białopole, można stąd śledzić linię doliny Bugu i rozpoznawać obiekty industrialne odległej o 26 km stolicy regionu – miasta Chełma. Na południowym stoku Góry znajduje się rezerwat wisienki stepowej, którego niewielki obszar opada w kierunku doliny Wełnianki wraz z pasemkiem wąwozu wyznaczonego krzewami gęsto rosnącej wzdłuż niego tarniny.

Wody podziemne gminy tworzą dwa główne piętra wodonośne: trzeciorzędowe z dwoma poziomami wodonośnymi mioceńskim i oligoceńskim i czwartorzędowe. Piętro trzeciorzędowe oddzielone jest od czwartorzędowego kompleksem bardzo słabo przepuszczalnych iłów i mułów policenu. Źródłem zaopatrywania w wodę gminy są głównie wody podziemne z ujęć czwartorzędowych oraz sporadycznie z trzeciorzędowych ujęć na terenach gminy.

GMINA DOROHUSK

Terytorium gminy Dorohusk wchodzi w skład krainy geograficznej Polesia południowego. Przeważa tu krajobraz nizinny z rozległymi podmokłymi obszarami łąkowymi. Występują tu unikalne na kontynencie europejskim obszary torfowisk węglanowych. Duże zróżnicowanie warunków glebowych i wilgotnościowych stwarza warunki rozwoju licznym gatunkom roślin i zwierząt. Spośród 550 odnotowanych tu gatunków roślin 43 objęte są ochroną, a 22 wpisane są na listę roślin zagrożonych wyginięciem. Cennymi okazami są: tłustosz zwyczajny, groszek bagienny, jęczyczka syberyjska, wążliki błotny, starzec cienisty, a także gnidosz królewski i kruszczyk kukawka. Równie bogaty jest świat zwierzęcy. Występuje tu około 810 gatunków motyli (m.in. paź królowej, mieniak tęczowiec, modraszek, strzępotek), około 150 gatunków ptaków (m.in. sowa błotna, dubelt, żuraw, kulik wielki, bąk, kobuz, rycyk, cyranka, błotniak stawowy i łąkowy, wodniaczka), a także żółw błotny.

Istotną atrakcją turystyczną gminy stanowią zbiorniki wodne i rzeki. Największą rzeką przepływającą przez wskazany obszar jest Bug mający w jej granicach 37,2 km. Na całej swej długości rzeka płynie w naturalnym korycie. Dopływem Bugu jest przepływająca przez południowy kraniec gminy rzeka Udal o długości 14,3 km.

Atrakcyjnym miejscem wypoczynku jest również położony w pobliżu drogi z Dorohuska do Dubienki zbiornik wodny Husynne o powierzchni 120 ha i maksymalnej głębokości 3 m. Czysta woda i piaszczysta plaża częściowo osłonięta wysokim drzewostanem przyciągają wielu turystów i wędkarzy. Na wschodnim brzegu znajduje się kąpielisko. W wodach zbiornika występują: lin, szczupak, karaś, karp, leszcz, płóc i okoń. Nad zalewem gniazdują rzadkie gatunki ptaków: rybitwa białoskrzydła i białowasa. Zbiornik posiada status użytku ekologicznego.

GMINA DUBIENKA

Ze względu na swoje położenie geograficzne gmina Dubienka odgrywa istotną rolę w strukturze ekologicznej tzw. Obszaru Poleskiego. W granicach gminy znajdują się obszary bardzo cenne przyrodniczo, odznaczające się dużą różnorodnością form krajobrazowych i siedliskowych. Całą południową część gminy (3 161 ha) zajmuje Strzelecki Park Krajobrazowy charakteryzujący się dużym bogactwem florystycznym i faunistycznym. W okolicy wsi Siedliszcze położony jest Rezerwat przyrodniczy „Siedliszcze”, w którym gniazduje orlik krzykliwy i wiele innych, niezwykle rzadkich ptaków drapieżnych. Najbardziej czytelną formą rzeźby jest natomiast rozległa dolina rzeki Bug (24,6 km w obrębie gminy), pełniąca rolę korytarza ekologicznego o randze europejskiej, łączącego obszary o najwyższych walorach przyrodniczych. Gmina znajduje się w obrębie sieci NATURA 2000 („Lasy Strzeleckie” i „Dolina Środkowego Bugu”). Za pomniki przyrody na terenie gminy uznano cztery obiekty, w tym dwa klony zwyčajne, jeden jesion wyniosły i ponad stuletnią lipę drobnolistną.

Dodatkowo na terenie gminy zlokalizowane są 3 zbiorniki wodne: położony w bezpośrednim sąsiedztwie Wełnianki obiekt „Dubienka”, jezioro „Deusze”, oraz jezioro „Łukowo”. W wodach rzek i jezior występują m.in., szczupaki, sandacze, karpie, liny, leszcze, płocie, okonie, bolenie, tołpygi i wiele innych gatunków ryb. Na Bugu łowione są też rekordowe okazy suma.

GMINA HORODŁO

Teren gminy Horodło położony jest w obrębie mezoregionu Obniżenia Dubienki, (makroregion Polesie Wołyńskie) oraz mezoregionu Grzęda Horodelska, należącego do makroregionu Wyżyn Zachodnio-Wołyńskich. Grzęda Horodelska ma charakter płaskowyżu. Rozcinają ją dość liczne dolinki boczne i denudacyjne (głównie w rejonie Strzyżowa, Rogalina i Kraśnicy). Dość często występują tu stoki i zbocza o zróżnicowanych nachyleniach od 173 m n.p.m. w dolinie Bugu (północna część gminy) do 239 m n.p.m. na Grzędzie Horodelskiej w Rejonie Kobła (zachodnia część gminy).

W południowej części gminy zlokalizowany jest Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu (pow. 11 970,00 ha), wyznaczony w celu zapewnienia równowagi ekologicznej systemów przyrodniczych, chroniący ekosystemy nieleśne – szuwarowe, łąkowe, wodne doliny Bugu oraz kserotermiczne na zboczach doliny tej rzeki. Na NOCK występuje około 100 gatunków roślin, z czego znaczna część prawnie chronionych. Dogodne warunki do życia znalazło wiele gatunków zwierząt m.in. borsuk, lis, kuna, bóbr europejski, sarna. Zagęszczenie orlika krzykliwego jest tu jednym z największych w Europie. Licznie reprezentowane są ptaki związane ze środowiskiem wodnym. Na terenie Obszaru utworzono dwa użytki ekologiczne, w tym „Jezioro Kacapka” - pochodzenia krasowego, miejsce gniazdowania wielu gatunków ptaków. W sieci ekologicznej ECONET – Polska Dolina Bugu stanowi korytarz ekologiczny o randze międzynarodowej.

Na obszarze gminy częściowo zlokalizowany jest Strzelecki Park Krajobrazowy oraz Rezerwat przyrody „Liski”. Wielogatunkowy drzewostan w rezerwacie o charakterze zbliżonym do naturalnego budują potężne dęby i sosny o wymiarach pomnikowych. Wiek najstarszych osobników szacowany jest na około 250 lat.

GMINA KAMIEN

Obszar gminy Kamień znajduje się na pograniczu dwóch mezoregionów: Pagórów Chełmskich i Obniżenia Dubienki, należących do makroregionu Polesie Wołyńskie w podprovincji Polesie. Większa część gminy Kamień znajduje się w mezoregionie Obniżenie Dubienki, natomiast krańce północnozachodnie, zachodnie i południowo-zachodnie zalicza się do Pagórów Chełmskich.

Wody powierzchniowe w gminie Kamień zajmują 31 ha i są to głównie wody płynące. Przez obszar gminy przepływa rzeka Udal (lewobrzeżny dopływ Bugu) i jej dopływy: Kacap i Krzywólka. W ostatnich latach we wsi Natalin powstał zbiornik małej retencji przy rzece Udal (pow. lustra wody 9,20 ha). Zbiornik ten ma dodatkowe znaczenie rekreacyjne, zarówno dla mieszkańców, jak i dla gości.

Szczególnie ważnym obszarem jest Rezerwat przyrody „Roskosz”. W granicach gminy zajmuje on powierzchnię 133,5 ha. Najcenniejsze pod względem florystycznym są tu fragmenty torfowisk z typowymi dla nich zbiorowiskami: kłóci wiechowatej, turzycy Buxbauma, turzycy Duvalla i marzycy rudej. Torfowiska te są unikalne w skali kraju i Europy. Ogółem na terenie rezerwatu „Roskosz” stwierdzono występowanie ponad 500 gatunków roślin z czego 25 jest objętych ochroną np.: pełnik europejski, zawilec wielkokwiatowy, len złocisty, gnidosz królewski, storczyk krwisty, storczyk kukawka. Na obszarze gminy spotyka się również wiele innych ciekawych i cennych roślin i zwierząt: 47 gatunków roślin naczyniowych wpisanych do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin, 123 gatunki ptaków, 59 gatunków motyli dziennych, spośród

których 14 gatunków wpisanych jest na Czerwoną Listę Zwierząt Ginących. Północno-wschodnie tereny gminy Kamień zaliczono do Obszarów Specjalnej Ochrony Natura 2000.

Najcenniejszy florystycznie obszar leśny w gminie to fragment 50-70 letniej świetlistej dąbrowy położony na południe od Strachosławia. Występują tu liczne, rzadkie gatunki roślin, m.in.: napastrnica zwyczajna, dziurawiec skąpolistny i lilia złotogłów.

Najcenniejszy florystycznie obszar leśny w gminie to fragment 50-70 letniej świetlistej dąbrowy położony na południe od Strachosławia. Występują tu liczne, rzadkie gatunki roślin, m.in.: napastrnica zwyczajna, dziurawiec skąpolistny i lilia złotogłów.

GMINA LEŚNIOWICE

Według podziału fizjograficznego Polski, południowa część gminy Leśniowice leży w obrębie Działów Grabowieckich będących częścią Wyżyny Lubelskiej, zaś część północno-wschodnia w obrębie Obniżenia Dubienki, będącego częścią Polesia Wołyńskiego. Część gminy od strony północnej i wschodniej odwadniana jest rzekami: Krzywólka i Wełnianka do Bugu. Pozostały obszar gminy należy do dorzecza Wieprza i jest odwadniany przez rzekę Horodyską tj. główną rzekę gminy.

Pod względem archeologicznym teren gminy nie został jeszcze w całości przebadany. Krajobraz gminy Leśniowice tworzy mozaika pól i użytków zielonych, sieć osadnicza skupia się głównie w obniżeniach terenu, w tym w dolinach rzecznych.

Gmina położona jest na obszarach kredowych, które z czasem, pod wpływem erozji, wykształciły ciekawą pagórkowatą rzeźbę terenu. Na podłożu tym wykształciły się żyzne gleby: w przeważającej części są to rędziny zaliczane do II i III klasy bonitacyjnej, a w południowo-zachodniej części gleby brunatne na lessach. Niewielkie powierzchnie zajmują gleby biellicowe, a także gleby mułowo-torfowe występujące w dolinach rzecznych.

Sieć rzeczna jest stosunkowo rzadka. Tworzą ją trzy rzeki: Krzywólka, Wełnianka i Horodyska (główna rzeka gminy o długości ok. 8,5 km) oraz mniejsze cieki wodne. Ze względu na położenie na dziale wodnym obszar gminy został uznany w planie zagospodarowania przestrzennego województwa jako obszar deficytowy w wody, a część odwadniana przez rzekę Horodyską jako obszar ochronny zlewni wód powierzchniowych Wieprza. O czystości wód płynących świadczą raki zamieszkujące rzeki. Na terenie gminy znajdują się zespoły stawów rybnych o łącznej powierzchni 8,5 ha. Dodatkowo w pobliżu miejscowości Horodysko powstał zbiornik retencyjno-rekreacyjny „Maczuły” o powierzchni 26,6 ha.

Na obszarze gminy przeważają pola uprawne (72% powierzchni), lasy zajmują zaledwie 12,5% powierzchni. W lasach dominują drzewa liściaste. Zwarte kompleksy leśne występują w środkowej części gminy: Las Sielecki (bór z domieszką sosny), Las Popówka oraz Las Alojzowski.

Na obszarze gminy nie ma udokumentowanych zasobów surowców mineralnych. Zlokalizowano jedynie 8 lokalnych wyrobisk po eksploatacji piasku i jedno po eksploatacji kredy piszącej.

GMINA WOJSŁAWICE

Krajobraz gminy Wojsławice charakteryzuje się dużym urzeźbieniem, licznymi wąwozami i suchymi dolinami. Wojsławickie wąwozy lokalnie nazywane „debrami” osiągają długość do 2 km, przy głębokości od kilku do kilkunastu metrów. Z uwagi na bardzo liczne boczne odgałęzienia stanowią niepowtarzalny krajobraz.

W ukształtowaniu terenu gminy możemy wyodrębnić trzy zasadnicze części biegnące równolegle do siebie w kierunku wschód - zachód. Część środkową stanowi dolina rzeki Wojsławki, która w swym górnym biegu łączy się z lewym dopływem noszącym nazwę Barbarka. Od strony południowej dolina Wojsławki przechodzi w pasmo wzniesień, które stanowią masyw Działów Grabowieckich i wznosi się na wysokość powyżej 300 m n.p.m. (teren podnosi się falami). Między grzbietami sąsiednich fal spotyka się znaczne obniżenia w kształcie niecek. Masyw zbudowany jest na pokładzie kredowym, który pokrywa warstwa lessu.

Przez gminę przepływają rzeki Wojsławka i Wełnianka. Dodatkowo na obszarze wskazanej jednostki samorządowej występują źródła niewielkich cieków wodnych. Najciekawsze z nich znajdują się w okolicach Starego i Nowego Majdanu oraz Wojsławic. Ewenementem jest ciek wodny o nazwie „Ponik”, który tworzą wody wypływające ze źródeł położonych na południowym skraju wsi Rozięcín. Ciek ten po przepłynięciu przez wieś zanika na jej północnym krańcu.

Ważnym bogactwem naturalnym gminy Wojsławice są lasy zajmujące około 15% powierzchni. Większe skupiska leśne położone są w północnej części gminy. Zachowały się w nich fragmenty naturalnych drzewostanów bukowych. Lasy sosnowe i mieszane rosną w okolicach wsi Huta i Nowy Majdan. Na terenach tych występuje wiele cennych gatunków flory i fauny, objętych ochroną prawną (jest to między innymi: wisienka stepowa, cybulica dwulistna, suseł perełkowy, wydra, bóbr).

W granicach gminy Wojsławice, jak również w jego najbliższym sąsiedztwie nie występują rozpoznane i udokumentowane złoża surowców mineralnych. Najbliższe złożo - surowce ilaste ceramiki mineralnej to złożo Majdan Nowy, które nie jest eksploatowane. Natomiast złożo surowców ilastych ceramiki budowlanej Putnowice

(Kaflarnia) zlokalizowane jest w odległości ok. 8 km na wschód od miejscowości Turowiec. Jest to złożo o zasobach rozpoznanych szczegółowo, obecnie nieeksploatowane.

Na obszarze gminy Wojśławice dominują gleby wytworzone na lessach. Dominującym typem gleb są rędziny (brunatne, próchniczne) występujące na ok. 50 % terenu gminy. Rędziny występują głównie we wschodniej (rejon miejscowości Huta) oraz zachodniej części terenu opracowania (na północ od miejscowości Majdan Ostrowski).

Przeważającymi i dominującymi ekosystemami w granicach omawianego terenu oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie są pola uprawne, z florą i fauną charakterystyczną dla obszarów przekształconych przez gospodarkę rolną.

W obrębie użytków rolnych dominuje roślinność związana z uprawami zbóż oraz upraw okopowych.

Na obszarze gminy Wojśławice dogodne warunki do bytowania znajdują gatunki ptaków związane z terenami rolniczymi tj.: bocian biały, ortolan, pliszka żółta, świergotek polny, skowronek, kuropatwa, bażant, pustułka, pliszka siwa, cierniówka, kapturka, szczygieł, dzwonec, czyż, trznadel, potrzuszcz, kruk, sójka. Z ptaków lęgowych z Załącznika I Dyrektywy Ptasiej występują lerka (skowronek borowy) i gąsiorek.

Ssaki reprezentowane są przez takie pospolite gatunki jak mysz polna, mysz leśna, nornica ruda i inne niewielkie gryzonie z podrodziny nornikowatych. Na łąkach, polach, przy rowach przecinających pola dogodne warunki do bytowania znajdować mogą następujące gatunki płazów: kumak nizinny, ropucha szara, ropucha zielona, żaba moczarowa, żaba jeziorkowa, żaba trawna, żaba wodna. Wszystkie gatunki płazów występujących w Polsce należą do gatunków objętych ochroną ścisłą, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 12 października 2011 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt (Dz.U.2011.237.1419)².

GMINA ŻMUDŹ

W podziale Polski na regiony fizyczno- geograficzne omawiana gmina znajduje się w dwóch różnych prowincjach. Część wschodnia, około 3/4 obszaru gminy, leży w makroregionie - Polesie Wołyńskie i mezoregionie - Obniżenie Dubienki. Natomiast zachodnia część gminy usytuowana jest w makroregionie - Wyżyna Lubelska i mezoregionie - Działy Grabowieckie.

² Raport Oddziaływania na Środowisko Budowa Biogazowni Rolniczej o mocy do 2 Mw zlokalizowanej w miejscowości Turowiec Gmina Wojśławice na działce ewid. 44/1. 2013.

W północno-zachodniej części gminy znajduje się Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu, a w części południowej niewielki fragment Grabowiecko – Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Główną rzeką w gminie jest Udal – lewobrzeżny dopływ Bugu, którego dolina pełni funkcję korytarza ekologicznego o znaczeniu regionalnym. Korytarz ten łączy ekosystemy Chełmskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu z doliną Bugu, która jest korytarzem ekologicznym o znaczeniu międzynarodowym.

Obszar gminy Żmudź charakteryzuje się dużą mozaikowością krajobrazu. Wzajemnie przeplatają się tu pola uprawne, łąki, zarośla i lasy.

Na obszarze gminy wyróżnić można pięć stref ekologicznych:

- strefa leśno-łąkowa,
- strefa leśno-polna,
- strefa polna,
- strefa łąkowa,
- strefa leśna.

GMINA HUSZCZA

Pod względem geograficznym gmina Huszcza zlokalizowana jest na obszarze Polesia, które jest płaską równiną leżącą w dorzeczu Prypeci i Bugu o wysokości 100 – 250 metrów n.p.m. Wskazany obszar stanowi naturalny kompleks terenów zalewowych, łąk, bagien oraz kompleksów leśnych zamieszkiwanych przez rzadkie i prawnie chronione gatunki zwierząt (m.in. derkacz, bocian czarny, żuraw szary) skatalogowane w tzw. „Czerwonej Księdze Ukrainy”. Roślinność Polesia obfituje w relikty glacialne (wierzba lapońska, brzoza niska) oraz bagienne lasy łęgowe i olsy (z olszą czarną). Na terenach wyżej wzniesionych występują bory sosnowe i lasy mieszane. Tereny zalesione zajmują około 30% powierzchni Polesia, zaś blisko połowę powierzchni charakteryzowanej krainy geograficznej stanowią bagna i związane z nimi kompleksy torfowisk.

Znaczną część terenu gminy Huszcza obejmuje „Rezerwat Zoologiczny Bug” o łącznej powierzchni ponad 3,5 tys. ha. Zlokalizowany jest tu również naturalny zbiornik wodny – Jezioro Huszczańskie o powierzchni 33 ha i średniej głębokości 2 m (jedno z 12 jezior powiatu lubomelskiego zajmujących łącznie powierzchnię 419 ha). Charakteryzuje się on łatwą dostępnością dla użytkowników (piaszczysty brzeg), czystą wodą oraz występowaniem bogatej fauny (szczupaki, okonie, karasie, leszcze, węgorze oraz raki). W sezonie letnim przedmiotowy zbiornik wodny stanowi ulubione miejsce wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców z okolicznych miejscowości.

Warto również podkreślić, że Gmina Huszcza sąsiaduje z miejscowościami, które poszczycić się mogą bogatym dziedzictwem kulturowym, o czym świadczą liczne obiekty o znaczeniu historycznym zlokalizowane na obszarze powiatu lubomelskiego:

- Cerkiew Św. Grzegorza z XIII w. - Любомль
- Kościół Św. Trójcy z XV w. - Любомль
- Pałac Branickich z XVIII w. - Любомль
- Cerkiew Św. Dmitra z XVII w. - Згорани
- Cerkiew Św. Trójcy z XIX w. - Головне
- Cerkiew Św. Jana Bożego z XVIII w. - Штунь
- Cerkiew Św. Łukasza z XVIII w. - Городне
- Cerkiew Wniebowzięcia NMP z XVIII w. – Радехів.

1.4.2. Ochrona przyrody i krajobrazu

GMINA BIAŁOPOLE

Na terenie gminy znajduje się fragment Strzeleckiego Parku Krajobrazowego o powierzchni 3 630 ha, utworzonego w 1983 roku, a także Grabowiecko – Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu (4 440 ha w obrębie gminy).

Najcenniejsze **pomniki przyrody**:

- grupy drzew - 4 dęby w miejscowości Busieniec,
- wierzba biała- 1 wierzba w Strzelcach Kolonii,
- Nisza źródłowa o powierzchni 0,16 ha w miejscowości Buśno,
- Zbiorowisko roślin stepowych “Wisienka stepowa” o powierzchni 1,30 ha w miejscowości Teresin,
- Zbiorowisko roślin stepowych “Kamieniołom” o powierzchni 0,98 ha w miejscowości Teresin.

Rezerwaty przyrody na terenie gminy Białopole:

- **Rezerwat “Liski”** – utworzony w 1978 roku – położony na granicy powiatów chełmskiego i hrubieszowskiego, na terenie Strzeleckiego Parku Krajobrazowego. Celem ochrony jest zachowanie drzewostanu dębowego oraz dębowo – sosnowego („sosna matczańska”). W runie występują chronione gatunki: kruszczyk szerokolistny, gnieźnik leśny, lilia złotogłów, barwinek pospolity. Charakterystycznym ptakiem rezerwatu jest muchołówka białoszyja.

- **Rezerwat "Siedliszcze"** – utworzony w 1975 roku – położony w północnej części Strzeleckiego Parku Krajobrazowego. Znajduje się on na skraju kompleksu Lasów Strzeleckich w bezpośrednim sąsiedztwie doliny Wełnianki. Ochroną objęty jest fragment starego, przeszło 120-letniego grądu niskiego z udziałem łągu olszowo – jesionowego i olsu. Chronione gatunki runa reprezentują: listera jajowata, podkolan biały, gnieźnik leśny, kruszczyk 29 szerokolistny. Głównym celem ochrony w rezerwacie jest zachowanie stanowisk łągowych orlika krzykliwego.

GMINA DOROHUSK

W granicach administracyjnych gminy Dorohusk zlokalizowane są:

- **Torfowiska Chełmskie PLH060023.** Obszar obejmuje kompleks 5 torfowisk niskich typu węglanowego leżących na pograniczu Nizin Poleskich i Wyżyny Lubelskiej. Drugim istotnym elementem krajobrazu torfowisk są suche wysepki i półwyspy z płytko zalegającymi pokładami kredy, tworzące śródtorfowiskowe wyniosłości terenu zwane "grądzikami". W bezpośrednim sąsiedztwie torfowisk znajdują się stanowiska interesujących gatunków roślin, jak np. pełnik europejski *Trollius europaeus*, starodub łąkowy *Ostericum palustre*, krzyżownica gorzkawa *Polygala amarella*. Większość torfowisk pocięta jest kanałami odwadniającymi, związanymi z siecią oczek wodnych. Występuje tu co najmniej 15 gatunków ptaków z Załącznika I Dyrektywy Ptasiej, 8 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi (PCK). Jest to jedna z najważniejszych ostoi wodniczki *Acrocephalus paludicola* w Polsce i Unii Europejskiej. Jest również jedną z najważniejszych ostoi błotniaka łąkowego.
- **Chełmski Park Krajobrazowy** o powierzchni 16 547 ha, z tego w granicach gminy Dorohusk – 4 099 ha. Obszar obejmuje fragmenty Chełmskiego Parku Krajobrazowego i Chełmskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, Rezerwaty przyrody: „Bagno Serebryskie”, „Brzeźno” i „Roskosz” oraz siedliskowy obszar Natura 2000 Torfowiska Chełmskie PLH060023.
- **Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu**, rozciąga się w zachodniej części gminy i obejmuje rozległe, podmokłe obniżenia, w których występują rzadkie torfowiska węglanowe. Obszar pełni funkcję otuliny Chełmskiego Parku Krajobrazowego. Jego powierzchnia wynosi ogółem 34 000 ha, zaś w granicach gminy Dorohusk – 4 090 ha.
- **Rezerwat przyrody „Brzeźno”**, który został utworzony w 1973 roku w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych torfowiska węglanowego z rzadkimi gatunkami roślin i zwierząt. Jego powierzchnia wynosi 165,08 ha. Szczególną cechą rezerwatu jest bezpośrednie sąsiedztwo typowych zbiorowisk

torfowiskowych i muraw kserotermicznych występujących na kredowych śródbagiennych wyniesieniach zwanych „grądzikami”. Osobliwościami florystycznymi rezerwatu są: kłóc wiechowata, dwulistnik muszy, starzec cienisty, ciemiężycza zielona, goryczka wąskolistna, storczyk kukawka, kosatka kielichowa, gółka długoostrogowa, zerwa kulista. Rezerwat jest także siedliskiem wielu rzadkich gatunków zwierząt, zwłaszcza ptaków: wodniczki, kulika wielkiego, błotniaka łąkowego, sowy błotnej, krwawodzioba.

- **Rezerwat „Roskosz”** o powierzchni 473 ha, gdzie wytyczone zostały ścieżki dydaktyczne służące przyrodnikom i turystom znajduje się na terenie leśnictwa Rozkosz. Przedmiotem ochrony są torfowiska węglanowe z unikalną florą i fauną. Występuje tu 504 gatunki roślin naczyniowych, w tym 37 objętych ochroną prawną. Gatunki rzadkie: starzec cienisty, marzyca ruda, tłustosz pospolity odmiana dwubarwna, nasięźrzał pospolity, turzyce Buxbauma, Davalla. Na terenie rezerwatu znajduje się także ostoja ptaków wodno-błotnych: wodniczki, błotniaka łąkowego, bąka, derkacza, kulik wielkiego, sowy błotnej, żurawia.
- **Obszar Natura 2000 Torfowiska Chełmskie – PLH060023** – ostoja położona jest na Wyżynie Lubelskiej, na pograniczu Pagórów Chełmskich i Obniżenia Dubienki, na północny - wschód od miasta Chełm. Obszar jest stosunkowo łatwo dostępny komunikacyjnie. O walorach obszaru decyduje przyroda unikalnych torfowisk węglanowych. Obszar składa się z 3 enklaw obejmujących trzy węglanowe torfowiska niskie, ze specyficzną roślinnością (zajmują one 63% powierzchni ostoi). Jest to unikatowy typ torfowiska w skali Europy. Prawie połowę powierzchni pokrywa kłóc wiechowata i jest to najbogatsze w Polsce stanowisko tej rzadkiej rośliny wapieniolubnej. Rośnie tu także starzec wielkolistny notowany w Polsce jedynie w trzech miejscach oraz cenna z europejskiego punktu widzenia jęczyczka syberyjska. Torfowiska Chełmskie są ważną w skali Europy ostoją rzadkich gatunków owadów, a szczególnie motyli. Występuje tu jedna z najliczniejszych w Polsce populacja motyla - przeplatki aurinii. Na terenie obszaru występuje 12 gatunków roślin z Załącznika II Dyrektywy Siedliskowej. Ostoja jest również ważnym terenem bytowania ptaków. Występuje tu 20 gatunków ptaków zagrożonych w skali Europy m.in. błotniak łąkowy, sowa błotna i dublet. Torfowiska Chełmskie są także jedną z ważniejszych w Polsce ostoi wodniczki - bardzo rzadkiego ptaka gnieźdzącego się na torfowiskach i bagnach.
- **Obszar Chełmskie Torfowiska Węglanowe PLB060002** leży w granicach Chełmskiego Parku Krajobrazowego gdzie wytyczone zostały ścieżki przyrodnicze: „Bagno Serebryskie”, „Stańków”, „Bachus”. Można tu uprawiać turystykę niziną pieszą (szlaki turystyczne, m.in. szlak "Bagien i Moczarów"

prowadzący przez rezerwaty Brzeźno i Bagno Serebryskie. W obu tych rezerwatach znajdują się wieże obserwacyjne, z których można podziwiać przyrodę), rowerową, konną.

W granicach gminy znajdują się ponadto **obszary Natura 2000**:

- Dolina Środkowego Bugu PLB060003
- Las Żaliński PLH060102
- Poleska Dolina Bugu PLH060032.

Na obszarze gminy Dorohusk licznie występują **pomniki przyrody**. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy następujące:

- Grupa dwóch dębów szypułkowych w miejscowości Husynne,
- Białodrzew – w miejscowości Husynne,
- Grupa trzech dębów szypułkowych – w Świerżach,
- Grupa trzech dębów szypułkowych – w Świerżach,
- Jesion wyniosły – w Świerżach,
- Dąb szypułkowy – w Świerżach,
- Aleja lipowa – w Turce.

Ponadto, w gminie Dorohusk w 1992 roku utworzono **użytek ekologiczny – zbiornik retencyjny „Husynne”** o powierzchni 32 769 ha. Użytek ten powołano w celu ochrony stanowisk lęgowych rzadkich gatunków ptaków. W rejonie zbiornika gnieźdzą się w jedynej w kraju mieszanej kolonii 4 gatunki rybitw: rzeczna, czarna, białoskrzydła i białowąsa.

Oprócz tego w 1997 roku uchwałą Rady Gminy utworzono 117 użytków ekologicznych na terenie Leśnictw: Husynne, Ostrowy, Roskosz i Świerże, w celu ochrony zbiorowisk wodnych i torfowiskowych występujących w śródleśnych bagnach. Są to w większości niewielkie obszary poniżej 1 ha, okresowo istniejące zbiorniki wodne z różnie wykształconą roślinnością szuwarową, a ich brzegi zajęte są przez zbiorowiska krzewiaste. Aktualnie obszary te zgodnie z Obwieszczeniem Ministra Środowiska nie są objęte ochroną jako użytki ekologiczne.

Na terenie gminy Dorohusk znajdują się również lasy ochronne. Kompleks leśny „Las Żaliński” w północnej części gminy jest lasem ochronnym niemal w całości. Las położony w południowo-wschodniej części gminy w rejonie wsi Mościska posiada fragmenty części południowej i północnej zakwalifikowane jako las wodochronny. Do lasów ochronnych należą także lasy z uszkodzeniami drzewostanów spowodowanymi przez przemysł. W I strefie uszkodzeń drzewostanów (uszkodzenia słabe) znajduje się „Las Żaliński” i las w południowo-wschodniej części gminy.

GMINA DUBIENKA

Najcenniejsze przyrodniczo fragmenty gminy Dubienka objęte ochroną prawną to:

- **Strzelecki Park Krajobrazowy** obejmujący południową część gminy o powierzchni 3 161 ha, co stanowi 3% całkowitej powierzchni parku. Najbardziej urozmaiconą formą rzeźby jest dolina rzeki Bug. Obszar parku ma charakter typowego parku leśnego podzielonego malowniczymi łąkami nad rzeką Ubrodownicą i Wełnianką. Park charakteryzuje się dużym bogactwem florystycznym i faunistycznym. Duże walory parku sprawiły, iż wyznaczono tu ostoję ptaków o znaczeniu krajowym, ostoję przyrody o znaczeniu międzynarodowym w systemie CORINE pod nazwą Lasy Strzeleckie, a także obszar węzłowy rangi międzynarodowej w systemie ECONETPOLSKA,
- **Grabowiecko-Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu** obejmujący dolinę rzeki Bug o powierzchni 3 837 ha, co stanowi 33,4 % całej powierzchni OCK.

GMINA HORODŁO

Obszar gminy ze względu na występujące tu walory przyrodnicze objęty jest różnymi formami ochrony środowiska przyrodniczego. Północna część gminy położona jest w obszarze Strzeleckiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny. Część południowa znajduje się na obszarze Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

- **Strzelecki Park Krajobrazowy** położony jest na terenie dwóch jednostek fizjograficznych. Północna część parku leży na terenie mezoregionu Obniżenia Dubieńskiego, a południowa w mezoregionie Grzędy Horodelskiej. W krajobrazie terenu dominują równiny akumulacyjne w niewielkim stopniu przeobrażone przez denudację, rozcięte płytkimi i często niewyraźnymi dolinami rzecznyymi. Na szczególną uwagę zasługuje dolina Bugu. Na ternie parku występują m.in.: bocian czarny, muchołówka białoszyja, muchołówka mała, jarząbek siniak. W dolinie Bugu można spotkać błotniaki łąkowe, rybitwy białowąse. W starorzeczach Bugu występuje też zółw błotny, a w samej rzece wiele gatunków ryb.
- **Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu** utworzony w 1997r., zajmuje obszar 11 970ha. Najbardziej czytelnym elementem krajobrazu jest dolina Bugu i sama rzeka Bug, która na odcinku Kryłów - Horodło wyznacza wschodnią granicę Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Granica południowa NOChK pokrywa się z północną granicą Dołhobyczowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Na terenie NOChK występuje około 100 gatunków roślin, w tym większość jest chronionych. Także wiele gatunków zwierząt

znalazło tam sobie warunki do życia m.in.: borsuk, kuna, sarna, lis, bóbr europejski. W Kosmowie i okolicy występuje największa w tym regionie kolonia czapli siwej zwanej „Czapliniec”. Utworzono tam dwa użytki ekologiczne: „Jezioro Kacapka” – pochodzenia krasowego, miejsce gniazdowania wielu gatunków ptaków, „Błonia Nadbużańskie” – stanowisko susła perełkowatego, bobra europejskiego, a także roślina, która jest wpisana do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin – żmijowiec północny. Tereny wzdłuż Bugu znajdują się w obrębie europejskiej sieci obszarów chronionych „Natura 2000”, a cały odcinek rzeki w obrębie NOChK wchodzi w skład obszarów specjalnej ochrony ptaków pod nazwą „Dolina Środkowego Bugu” (PLB 060000). Część obszarów pokrywa się również z projektowanym specjalnym obszarem ochrony siedlisk „Zachodniowołyńska Dolina Bugu” – PLH 060035.

Na terenie gminy znajduje się także część Rezerwatu przyrody „Liski” (93,5ha). Przedmiotem ochrony w rezerwacie jest drzewostan dębowy i dębowo-sosnowy.

Gmina może poszczycić się następującymi **pomnikami przyrody**:

W parku podworskim w Kopyłowie:

- modrzew polski – obwód 275 cm, wysokość 20m,
- sosna zwyczajna – obwód 320 cm, wysokość 25m,
- topola drżąca – obwód 445 cm, wysokość 25m,
- dąb szypułkowy – obwód 535 cm, wysokość 27 m,
- lipa drobnolistna – obwód 315 i 535 cm, wysokość 25m,
- jesion wyniosły obwód 335 cm, wysokość 20 m.

W parku podworskim w Hrebennem:

- jesion wyniosły – obwód 335 cm, wysokość 20 m,
- grab pospolity – obwód 220 cm, wysokość 20 m.

Droga od tzw. Wałów Jagiellońskich:

- lipy drobnolistne – obwód 200 – 250 cm, wysokość 20 m (20 sztuk).

Na cmentarzu przykościelnym w Horodle:

- jesion wyniosły – obwód 275 – 420 cm (4 sztuki).

GMINA KAMIENŃ

Na terenie gminy Kamień znajdują się obszary i obiekty prawnie chronione:

- **Kamień PLH060067 (obszar siedliskowy)** - jedno z trzech w Polsce stanowisk motyla strzępotka, którego lokalną populację oszacowano na ok. 500 osobników. Dominującym siedliskiem w ostoi są ekstensywnie wykorzystywane łąki świeże.

Ostoja jest jedną z sześciu najważniejszych w regionie stanowisk zespołu marzycy rudej. Jest to także trzecie pod względem wielkości miejsce występowania populacji podgatunku niżowego niebielistki trwałej oraz ostoja dwóch roślin naczyniowych z Polskiej Czerwonej Księgi (kukułka krwista żółtawa i tłustosz dwubarwny). Ostoja jest także miejscem występowania kilku gatunków ptaków lęgowych z Załącznika II Dyrektywy. Zanotowano tutaj czajkę, dubelta, kszyka i rokitniczkę.

- **Obszar Specjalnej Ochrony (OSO) Chełmskie Torfowiska Węglanowe PLB060002** (obszar ptasi – fragment) - obejmuje kompleks pięciu torfowisk niskich typu węglanowego. Torfowiska te powstały w wyniku akumulacji materiału organicznego i mineralnego w zagłębieniach terenu utworzonych w wyniku procesów krasowych. Na obszarze bagien występują zbiorowiska roślinności ciepłolubnej. Na niewielkich powierzchniach spotyka się także zbiorowiska leśne: bory sosnowe i dąbrowę świetlistą. Około połowę powierzchni torfowisk zajmuje szuwar kłoci wiechowatej. Występują tu również trzcinowiska i zbiorowiska szuwarów wielkoturzycowych.
- **Torfowiska Chełmskie PLH060023 (obszar siedliskowy – fragment)** – obejmuje kompleks trzech torfowisk niskich typu węglanowego z charakterystycznymi zbiorowiskami roślinnymi. Jest to unikatowy w skali Europy typ torfowisk. Powstały one w wyniku akumulacji materiału organicznego i mineralnego, w zagłębieniach o krasowym pochodzeniu. Torfowiska zasilane są w wodę głównie przez opady i spływy z otaczających wzniesień. Największy udział w procesach torfotwórczych miała tu rzadka w Polsce wapniolubna roślina – kłoc wiechowata. Aż 80% obszaru ostoji stanowi w sumie 7 rodzajów siedlisk ważnych dla Europy. Torfowiska Chełmskie są ważną w skali Europy ostoją rzadkich gatunków owadów, a szczególnie motyli występujących na torfowiskach niskich takich jak: czerwończyk fioletek, modraszek nausitous i przeplatka maturalna. Występuje tu 20 gatunków ptaków zagrożonych w skali Europy m.in. błotniak łąkowy, sowa błotna i dublet. Torfowiska Chełmskie są także jedną z ważniejszych w Polsce ostoji wodniczki – bardzo rzadkiego ptaka gnieźdzącego się na torfowiskach i bagnach.
- **Rezerwat przyrody „Roskosz”** – fragment, razem z innymi rezerwatami torfowiskowymi koło Chełma został uznany za ostoję przyrody o znaczeniu europejskim. Zajmuje powierzchnię ok. 470 ha i powstał w celu ochrony unikatowych zbiorowisk torfowisk węglanowych, jak też ostoji chronionych i rzadkich gatunków ptaków.
- **Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu** – znajduje się w wschodniej części gminy i obejmuje fragmenty rozległych torfowisk węglanowych na północ od

Pławanic, łąki w dolinie Kacapu z licznymi zespołami torfianek (na wschód od Kamienia), dolinę rzeki Udal oraz kompleksy leśne Udalec i Andrzejów.

- **Chełmski Park Krajobrazowy** – fragment – zajmuje powierzchnię 14 000 ha. Otoczony jest otuliną o powierzchni 9 528 ha. Celem obszaru jest ochrona dużych kompleksów leśnych oraz łąk i torfowisk obfitujących w rzadkie i chronione gatunki roślin i zwierząt. W zasięgu parku znajdują się bardzo cenne, mało przekształcone kompleksy leśne. Do najciekawszych zbiorowisk leśnych należą: świetliste dąbrowy z ciepłolubnym runem oraz bagienne lasy brzozowo-olchowe.
- **użytki ekologiczne.**

GMINA LEŚNIOWICE

Obszary prawnie chronione obejmują obszar 1 150 ha stanowiąc 9,7% obszaru gminy. Jest to wskaźnik znacznie niższy od średniej wojewódzkiej (23%) oraz krajowej (33%). Na terenie gminy znajdują się następujące formy chronione:

- **Grabowiecko–Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu** znajdujący się w południowo-wschodniej części gminy i obejmujący górną część zlewni Wełnianki.
- **Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu** zajmuje niewielki fragment obszaru we wschodniej części Gminy na północ od Alojzowa (tzw. Serny Worek)³.
- **NATURA 2000 Kumów Majoracki PLH060072.** Jest to specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa) obejmujący fragment grądu oraz płaty zarośli kserotermicznych na wapiennym zboczu cieku wodnego. Kompleks leśny położony jest w pobliżu wsi Kumów Majoracki. Na omawianym terenie występuje duża populacja obuwika pospolitego rosnącego w wołyńskiej odmianie grądu subkontynentalnego. W runie lasu i wśród zarośli kserotermiczne z jałowcem pospolitym występuje dużo cennych gatunków, w tym wapniolubnych. Obszar jest dostępny komunikacyjnie - przez jego środek przebiega szosa Wojśławice-Chełm. Leży ok. 15 km na południe od Chełma. Najistotniejszym walorem obszaru jest przyroda lasu z cennymi gatunkami wapieniolubnymi. Można tu uprawiać nizinną turystykę pieszą, konną i rowerową oraz narciarstwo biegowe.

Poza obszarami chronionego krajobrazu ochronie prawnej podlega **5 pomników przyrody**: 2 jesiony wyniosłe oraz wiąz polny w Sielcu, dąb szypułkowy w Kumowie Majorackim oraz płat roślinności kserotermicznej w leśnictwie Kumów. Oprócz

³ Program Ochrony Środowiska dla Gminy Leśniowice

obszarów chronionych z mocy prawa znaczącą rolę w funkcjonowaniu środowiska przyrodniczego odgrywają doliny rzeczne, stanowiące połączenia ekosystemów położonych na terenie gminy z korytarzami ekologicznymi: doliną Udału i Bugu, oraz parki i pozostałości parków dworskich (Sielec, Kasiłan, Dębina, Rakołupy, Kumów Plebański).

Lasy ochronne na terenie gminy zajmują ogólną powierzchnię 234,7 ha. Las Sielecki w całości jest lasem ochronnym. Do lasów ochronnych należą również lasy z uszkodzeniami drzewostanów przez przemysł. Do I strefy uszkodzonych drzewostanów (uszkodzenia słabe) należą:

- Las Majdański,
- Las Sielecki, Popówka, Płachsiocha - Kumów Leszczański i Alojzowski,
- Las Grzybówka⁴.

GMINA WOJSŁAWICE

Na terenie gminy Wojsławice leżą następujące obszary chronione:

- **Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Putnowice PLH060074** (w ramach sieci Natura 2000). Obszar ten obejmuje 6 enklaw leśnych na wapiennym wzgórzu. Zajmuje powierzchnię 50,6 ha. Obszar obejmuje las grądowy z udziałem gatunków rzadkich i chronionych. Ważne chronione siedliska w obszarze to: grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny, ciepłolubne dąbrowy. Priorytetową rośliną jest obuwik pospolity. W lasach liściastych występuje grąd z płatami świetlistej dąbrowy. Natomiast w lasach mieszanych występują rzadkie i chronione gatunki wapniolubne w runie, w szczególności duża populacja obuwika pospolitego rosnącego w wołyńskiej odmianie grądu subkontynentalnego. Inne występujące gatunki roślin - orlik pospolity, buławnik wielkokwiatowy, pluskwica europejska, lilia złotogłów, gniazdosz leśny, pięciornik biały. Obszar leży na północ od wsi Putnowice-Kolonia. Można tu uprawiać różne formy turystyki: turystyka piesza, rowerowa i konna, wypoczynkowa – zbieranie płodów leśnych.
- **Grabowiecko – Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu.** Na terenie Grabowiecko – Strzeleckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu leży znaczna część (ok. 93% powierzchni) gminy Wojsławice. Obszar stanowi naturalny korytarz pomiędzy dwoma parkami krajobrazowymi Skierbieszowskim i Strzeleckim. Integralną częścią Obszaru jest część otuliny Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego i otulina Strzeleckiego Parku Krajobrazowego. Ogółem

⁴ Program Ochrony Środowiska dla Gminy Leśniowice

Obszar Chronionego Krajobrazu zajmuje powierzchnię 26 963 ha., na terenie gminy Wojsławice jest to obszar ok. 10 200 ha. W obrębie Obszaru ochrony pomnikowej podlega: lipa drobnolistna, buk zwyczajny, dąb szypułkowy, kasztany jadalne i tulipanowiec. Do rzadkich gatunków roślin należą: goryczka krzyżowa, obuwnik pospolity, storczyk kukawka i inne⁵. Unikalna flora wpisana jest do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin (cebulica dwulistna – rzadka roślina górską). W okolicach miejscowości Nowy Majdan występuje jedyne na Lubelszczyźnie stanowisko tej rośliny.

Przez teren gminy przebiega **korytarz ekologiczny** o charakterze międzynarodowym ciągnący się wzdłuż wschodniej granicy kraju. Pełni on funkcję utrzymania ciągłości kompleksów leśnych i ekosystemów wodnych oraz zapewnia łączność między poszczególnymi obszarami chronionymi. Stanowi on fragment tzw. Korytarza Wschodniego, który łączy lasy wzdłuż wschodniej granicy kraju.

Na terenie gminy Wojsławice znajdują się także prawnie chronione **pomniki przyrody**. Są to dwa kasztany jadalne, tulipanowiec amerykański oraz nisza źródłowa w m. Wojsławice i nisze źródłowe w m. Nowy Majdan i m. Stary Majdan.

GMINA ŻMUDŹ

System przyrodniczy gminy Żmudź składa się z następujących obszarów chronionych:

- **Natura 2000 - Specjalny Obszar Ochrony PLH060075 „Żmudź”**. Obszar obejmuje teren Rezerwatu przyrody „Żmudź”. Jest stosunkowo łatwo dostępny komunikacyjnie. Leży w pobliżu miejscowości Rudno, Kolonia Żmudź. Na omawianym terenie występuje populacja obuwika pospolitego, rosnącego przede wszystkim w luźnych zaroślach jałowca pospolitego w granicach rezerwatu. Znajduje się tutaj także największa krajowa populacja lnu złocistego, a także szereg innych rzadkich i chronionych gatunków roślin, w tym łącznie 5 gatunków storczykowatych. Można tu uprawiać nizinną turystykę pieszą, rowerową, konną, zbieranie płodów leśnych, narciarstwo biegowe.
- **Natura 2000 - Specjalny Obszar Ochrony Kumów Majoracki (PLH060072)**. Na obszarze gminy Żmudź znajduje się niewielki fragment tego obszaru.
- **Rezerwat geologiczno – florystyczny „Żmudź”** o powierzchni 5,81 ha. W rezerwacie ochronie podlega roślinność stepowa: len złocisty, wisienka stepowa, ostrożeń pannoński, oman wąskolistny, aster gawędka i inne.

⁵ <http://www.krasnystaw.ug.gov.pl/ugk/index.php/ochrona-srodowiska/przyroda/141-grabowiecko-strzelecki-obszar-chronionego-krajobrazu>

- **Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu.** Obejmuje swym zasięgiem (w północno-zachodniej części gminy) kompleksy leśne położone w pobliżu Kolonii Pobołowice, Puszczy oraz dolin rzek Udał, Krzywólka jak również Kanału Żmudzkiego.
- **Grabowiecko-Strzelecki Obszaru Chronionego Krajobrazu.** Jego część znajduje się w pobliżu miejscowości Leszczany i Maziarnia.

Na terenie gminy Żmudź znajduje się również **7 pomników przyrody**, w tym 5 pojedynczych drzew oraz 2 grupy drzew (dęby szypułkowe w Pobołowicach i Żmudzi, lipa drobnolistna w Bielinie oraz 2 wyniosłe jesiony w Kolonii Pobołowice i modrzewie w Wólce Leszczańskiej).

Na obszarze gminy Żmudź znajdują się **lasy ochronne**. Kompleks leśny Las Pobołowicki jest w całości lasem ochronnym. W środkowej części tego lasu znajdują się niewielkie fragmenty lasu wodochronnego. W lesie leżącym na południowy - zachód od wsi Ksawerów znajdują się fragmenty zakwalifikowane jako lasy wodochronne.

GMINA HUSZCZA

Pod względem geograficznym gmina Huszcza zlokalizowana jest na obszarze Polesia Wołyńskiego.

Polesie jest płaską równiną leżącą w dorzeczu Prypeci i Bugu o wysokości 100 – 250 metrów n.p.m. Wskazany obszar stanowi naturalny kompleks terenów zalewowych, łąk, bagien oraz kompleksów leśnych zamieszkiwanych przez rzadkie i prawnie chronione gatunki zwierząt (m.in. derkacz, bocian czarny, żuraw szary) skatalogowane w tzw. „Czerownej Księdze Ukrainy”. Roślinność Polesia obfituje w relikty glacialne (wierzba lapońska, brzoza niska) oraz bagienne lasy łęgowe i olsy (z olszą czarną). Na terenach wyżej wzniesionych występują bory sosnowe i lasy mieszane. Tereny zalesione zajmują około 30% powierzchni Polesia, zaś blisko połowę powierzchni charakteryzowanej krainy geograficznej stanowią bagna i związane z nimi kompleksy torfowisk.

Polesie Wołyńskie to naturalny makroregion we wschodniej Polsce i północno-zachodniej Ukrainie, położony w większości na terytorium Ukrainy w południowo-zachodniej części Polesia. Stanowi jednostkę przejściową pomiędzy niskimi równinami Polesia na północy a wyżynami Lubelską i Wołyńską na południu. W granicach Polski region ma ok. 2,1 tys. km². Jest to teren równinny, miejscami płaski i zabagniony lub lekko falisty, krajobraz urozmaicają wysokie garby, zbudowane z margli i piaskowców. Obszar jest dość gęsto zaludniony i ma charakter rolniczy.

Znaczną część terenu gminy Huszcza znajduje się w zasięgu „Rezerwatu Zoologicznego Bug” o łącznej powierzchni ponad 3,5 tys. ha. Rezerwat ten obejmuje ochroną wiele gatunków zwierząt występujących w wodach oraz na brzegach rzeki Bug.

1.5. Walory historyczno-kulturowe

1.5.1. Historia

GMINA BIAŁOPOLE

Pierwszą wzmiankę o nazwie siedziby gminy znaleziono w literaturze z I połowy XV wieku. Nawiązuje ona do opisanego widoku okolicznego wzniesienia, usłanego trupami rycerzy krzyżackich po klęsce z wyznawcami islamu w trakcie jednej z wypraw krzyżowych. Należy jednak przypuszczać, że mianem Białe Pole określano widok samego wzniesienia, którego gleba składała się z margla i białej gliny. Z najnowszej historii wynika, że Białopole było siedzibą gminy od czasów sanacji - z krótką przerwą w okresie okupacji hitlerowskiej. Praw miejskich Białopole nigdy nie posiadało.

Pierwotnie Białopole należało do Grodów Czerwieńskich. Prawdopodobnie obszar Grodów dostał się w sferę oddziaływań państwa Mieszka I. W wyniku rozpadu państwa kijowskiego na dzielnice w 1054 roku Ziemia Czerwieńska weszła w skład państwa wołyńskiego, a w końcu XII wieku w skład królestwa halicko-włodzimierskiego. Królowa Jadwiga w 1387 roku ponownie przyłączyła Ziemię Czerwieńską do Polski. W czasach Rzeczypospolitej Szlacheckiej dobra białopolskie należały do województwa bełzkiego. Około 1613 roku miasto Dębno (obecnie Dubienka) i należące do niej między innymi Białopole dzierżawił Rafał Leszczyński, wojewoda bełzki.

W 1770 roku dzierżawę objął Adam Czartoryski, kasztelan buski, a w roku 1771 Celestyn Czaplic. W 1795 roku miasto Dubienkę z przyległościami, w których znalazła się również wieś Białopole, zagarnęła Austria. Po wojnie austriacko-francuskiej w 1809 roku Chełmszczyzna z resztą ziem byłego zaboru austriackiego przyłączona została do Księstwa Warszawskiego. W 1914 roku większość mieszkańców Białopola, szczególnie ludność rusińska, zmuszona toczącymi się tu działaniami wojennymi opuściła miejscowość i udała się do Rosji. W 1954 roku gmina zmieniła swoją nazwę na gromada Białopole.

GMINA DOROHUSK

Osadnictwo na terenie gminy rozwijało się już w epoce neolitu (4500 do 1700 lat p. n.e.). Świadczą o tym odkrycia archeologiczne w postaci osad, cmentarzysk, kurhanów i grodzisk. We wczesnym średniowieczu w rejonie Dorohuska, Berdyszczyna i Świerż istniały przeprawy przez Bug prowadzące na Wołyń. Przebiegał tędy ważny w tym

czasie trakt handlowy z Mazowsza przez Chełm, Dorohusk na wschód. Na przełomie VII i VIII wieku tereny te wchodziły w skład państwa związkowego Lędzian sandomierskich, tworząc system obronnych grodów zwanych Grodami Czerwieńskimi. Od tego czasu tereny te wielokrotnie stają się własnością państwa Polskiego bądź Rusi. Ten stan utrzymuje się aż do XIII w, kiedy w 1366 r. na stałe przyłączył je do Polski Kazimierz Wielki. Do wybuchu I wojny światowej podupadłe dobra dorohuskie często zmieniały właścicieli. Polityka okupacyjnych władz austriackich doprowadziła do zubożenia miejscowej ludności. Po zakończeniu działań wojennych do Dorohuska zaczęli napływać uchodźcy ze wschodu. W okresie od 1923 do 1932 roku nowa właścicielka dokonała parcelacji gruntów majątkowych oraz sprzedała pałac, który w 1932 roku, stał się ostatecznie własnością Zarządu Gminy Turka. Ulokowana w nim została szkoła powszechna. Odbudowę Dorohuska przerwał ponownie wybuch II wojny światowej. W 1939 roku wojska radzieckie wycofały się za Bug ustępując miejsca okupantom niemieckim. W 1940 roku Niemcy założyli w Dorohusku obóz pracy, w którym więziono 300 Żydów wykorzystywanych do prac melioracyjnych. Po roku obóz został zlikwidowany, a więźniów wywieziono najprawdopodobniej do Sobiboru. Sytuacja ustabilizowała się dopiero na początku lat 50. W 1952 roku do Dorohuska przeniesiono Urząd Gminy z Turki, a osada zaczęła się rozwijać. Szczególnie szybki rozwój rozpoczął się po otwarciu w 1990 roku drogowego przejścia granicznego w Beredyszczu.

GMINA DUBIENKA

Pierwsze wzmianki o istnieniu miejscowości Dubno pochodzą z 1472 roku. Wieś liczyła wówczas sześć dworzyszcz i miała jedną karczmę. Złotym czasem dla Dubna był wiek XVI, kiedy to za sprawą starosty horodelskiego Jana Siemieńskiego w lutym 1588 roku król Zygmunt III wydał przywilej lokacyjny na założenie nowego miasta Dębno. Jego budowa trwała 25 lat. Powstały wówczas organizacje cechowe: bednarzy, kołodziejów, garncarzy i stolarzy. Jednak począwszy od lat dwudziestych XVII wieku, z powodu pożarów, epidemii i wojen miasto zaczęło podupadać. Zniszczenia dopełniły przemarsze wojsk Chmielnickiego, lata potopu szwedzkiego. W XVIII wieku miasto Dębno zmieniło nazwę na Dubienka. W roku 1899 liczyło blisko 7 000 z czego katolicy stanowili 25,9 %, prawosławni 14,6 %, a Żydzi 59,5 %. Tuż przed wybuchem II wojny światowej w Dubience mieszkało ponad 4 000 osób. W 1942 roku Niemcy wywieźli do Sobiboru 2 670 Żydów. Po wojnie, w ramach przesiedleń, miejscowość opuściła ludność ukraińska.

W zniszczonej Dubience w 1945 roku zostało jedynie około 1800 mieszkańców.

GMINA HORODŁO

Nazwa Horodło w języku starosłowiańskim oznacza gród, czyli miejsce odgrodzone, obronne przeciwko napadom nieprzyjaciół. W czasach pierwszych Piastów pod osłoną grodu osiedlali się ludzie, na gruntach wokół osadzano jeńców.

Pierwsza wzmianka o Horodle pochodzi z 1287 roku. Gród w Horodle należał do historycznych Grodów Czerwieńskich, o które w średniowieczu toczyły się nieustanne walki. W konsekwencji ziemie te wielokrotnie przechodziły z rąk polskich do ruskich i litewskich. W 1454 roku Horodło otrzymało prawa miejskie, a w 1462 roku zostało stolicą powiatu i starostwa grodowego, istniejących do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Największy rozwój Horodła przypada na drugą połowę XVI i początek XVII wieku. Korzystne położenie przy przeprawie przez Bug i skrzyżowaniu starych traktów sprzyjało rozkwitowi handlu i rzemiosła. Rozwój Horodła zahamowały wojny drugiej połowy XVIII wieku. Po trzecim rozbiórze ziemie horodelskie włączone zostały do zaboru austriackiego, w 1809 roku do Księstwa Warszawskiego, a od 1815 roku do Królestwa Polskiego.

W ramach represji po powstaniu styczniowym w 1869 roku Horodło straciło prawa miejskie. Rozpoczął się proces wyludniania miasteczka liczącego w 1886 roku 3200 mieszkańców, a w roku 1921 już tylko 2500.

W okresie międzywojennym Horodło było już tylko siedzibą gminy. Podczas II wojny światowej, w 1939 roku powstała w Horodle Polska Straż Obywatelska, a następnie komórka związku walki zbrojnej, przekształcona później w placówkę "AK". Po II wojnie światowej, w wyniku eksterminacji Żydów i wysiedleń ludności ukraińskiej, liczba mieszkańców miasteczka spadła do 1600 osób.

Według stanu na 31.12.2010 roku Horodło liczy 1062 mieszkańców.

GMINA KAMIENŃ

Pierwsze datowanie miejscowości wchodzących w skład gminy przypada na rok 1205 i związane jest z miejscowością Andrzejów. Następnie, w XV wieku pojawiały się wzmianki o Czerniejowie, Haliczanach, Kamieniu, Koczowie, Mołodutynie, Pławanicach, Strachosławiu i Wolawcach. W wieku XVIII wzmiankowany był Natalin, a w XIX w. miejscowości Ignatów, Józefin, Majdan Pławanicki, Rudolfin. W latach 1864 – 1874 w pobliżu Chełma masowo osiedlali się niemieccy koloniści. W gminie Kamień kolonie niemieckie pojawiły się po 1864 roku w Natalinie i Pławanicach, a następnie – w 1870 roku – w Andrzejowie, w 1872 roku – w Ignatowie, w 1874 roku w Kamieniu i Rudolfinie.

Zawiłości i tajemnice historii sprawiły, że na tych terenach powstał specyficzny rodzaj kultury, stworzony przez zamieszkującą tu ludność wielu narodowości (Polacy, Żydzi, Ukraińcy, Niemcy, "Rusini") i wielu wyznań (katolicy, prawosławni, grekokatolicy, ludność wyznania mojżeszowego i ewangelicko-augsburskiego).

GMINA LEŚNIOWICE

Gmina Leśniowice w obecnym kształcie powstała w 1961 roku. Od stycznia 1999 roku należy administracyjnie do powiatu chełmskiego. Najstarsze ślady osadnictwa datowane są na epokę kamienia – neolit. Najwcześniejsze wzmianki - z XIII w. – dotyczą miejscowości Kumów Plebański i Horodysko. Pierwsze wzmianki o Leśniowicach pochodzą z 1434 roku. Według krążącej legendy pierwsi osadnicy osiedlili się w lesie nad jeziorem jako robotnicy leśni. Pozostali w lesie, aby pozyskiwać jego bogactwa między innymi: smołę, budulec, owoce oraz węgiel drzewny. Nazwa miejscowości określa związek z terenem jaki zamieszkiwano (teren zalesiony), gdzie od przymiotnika z formatem – owice, powstała nazwa o charakterze etnicznym „Leśniowice”. Najstarszymi miejscowościami wchodzącymi w skład gminy są: Kumów – powstał około 1205 roku, Horodysko – Rakołupy powstałe w 1426 roku, Sielec w 1431 roku. Sielec i okoliczne wsie od XVII wieku do czasów II wojny światowej związane były z rodziną magnacką Rzewuskich. W Kumowie Plebańskim letnią rezydencję mieli biskupi chełmscy.

GMINA WOJSŁAWICE

Początki Wojsławic sięgają najprawdopodobniej czasów Leszka Białego i legendarnego Wojsława - założyciela wsi, od którego wzięła nazwę. Osadnictwo w okolicach Wojsławic rozpoczęło się już w okresie neolitu. Świadczy o tym kamienny grób skrzynkowy odkryty na polach wsi Poniatówka w 1934 roku, pochodzący z połowy pierwszego tysiąclecia p.n.e. W Wojsławicach znajdowano toporki, grociki z krzemienia, groby popielnicowe i wczesnośredniowieczne kurhany. W 1404 roku nazwa miejscowości pojawia się w albumie studentów Uniwersytetu Krakowskiego. W roku 1434 pojawia się wzmianka o Wojsławicach jako wsi należącej do katolickiej parafii kumowskiej i to tę datę uważa się za początkową, od której liczona jest historia miejscowości. W roku 1440 Wojsławice otrzymały prawa miejskie. Około 500 m na południowy wschód od miasta, na niedużym wzniesieniu, wzniesiono warowny zamek. Handel rozwijał się od momentu lokacji miasta. Szczególną rolę odgrywał tu handel solą, skład solny wymienia się już w 1508 roku. W XVII wieku Wojsławice stanowiły już znaczny ośrodek handlowy, leżący na szlaku handlowym Warszawa-Kijów. W pierwszej

połowie XIX wieku rozbudowano dwór oraz zbudowano browar, gorzelnię, octownię, fabrykę sukna i fabrykę narzędzi rolniczych. We wsi Huta funkcjonowały: huta szkła i piec wapienniczy. W 1916 roku Austriacy zbudowali kolej wąskotorową, która łączyła Wojśławice z Uchaniem. Odcinek rozebrano w 1942 roku. Przed II wojną światową Wojśławice liczyły ok. 3200 mieszkańców. W czasie wojny Wojśławice były terenem działań wojennych. Przez Wojśławice przechodziły lub stacjonowały na tych terenach liczne oddziały wojska. Po wojnie na terenie gminy działały oddziały Ukraińskiej Powstańczej Armii. W 1947 roku Wojśławice zostały zelektryfikowane, natomiast w roku 1962 zbudowano wodociąg. W 1957 roku wzniesiono na gruzach pałacu Poletyłów szkołę, która funkcjonuje do dziś.

Spółeczność Wojśławic do 1947 roku charakteryzowała się wielokulturowością. Teren miejscowości zamieszkiwali Polacy, Rusini i Żydzi. Parafia prawosławna powstała prawdopodobnie w momencie lokacji miasta. Do końca XVIII w. w Wojśławicach funkcjonowały 3 cerkwie, które w wyniku najazdu Tatarów lub pożarów ulegały zniszczeniu. W 1771 r. wzniesiona została murowana cerkiew grekokatolicka, obecnie prawosławna p.w. Kazańskiej Ikony Matki Bożej. Pierwsze wzmianki o Żydach pojawiają się już około 1445 r., a o synagodze w 1531 r. Pod koniec XVIII w. wzniesiono synagogę drewnianą, która po wybudowaniu nowej, murowanej synagogi przekształcona została w szkołę żydowską. Rozbiórka synagogi drewnianej nastąpiła w latach 80. XX w., natomiast synagoga murowana istnieje do chwili obecnej i tworzona jest w niej Izba Tradycji Ziemi Wojśławickiej. Gromadzone są w niej eksponaty z dziedziny archeologii, historii i etnografii. Pierwsza wzmianka o drewnianym kościele katolickim pochodzi z 1468 r., która spalony został podczas najazdu Tatarów. W latach 1595 – 1608 wzniesiono murowany kościół w stylu późnorennesansowym z barokowym wyposażeniem. Świątynia ta p.w. św. Michała Archanioła funkcjonuje do dzisiaj. Według przeprowadzonych prac archeologicznych cmentarz wokół kościoła istniał między XV – XVIII w.

GMINA ŻMUDŹ

Pierwsze zapisy o Żmudzi pochodzą z 1443 roku, dokumenty te potwierdzają przynależność miejscowości do parafii rzymskokatolickiej w Chełmie. W 1505 roku dzisiejsza Żmudź nazywała się Szmodzy. W 1661 roku pojawiła się nazwa Żmudź. Nazwa ta prawdopodobnie wzięta się od osiedlonych na tych ziemiach rodowitych Żmudzinów z dawnego księstwa Żmudzkiego. U schyłku I Rzeczypospolitej po I rozbiórce Polski granica między Polską, a Austrią przebiegała wzdłuż biegu Udała do Bugu, dopiero na podstawie umowy między dwoma krajami w 1776 roku tereny gminy Żmudź znowu powróciły do Polski.

W okresie zaborów nasiliła się rusyfikacja tych terenów, nastąpiły prześladowania unitów, siłą zmuszano ludzi do zmiany wyznania, wybudowano wtedy wiele cerkwi w Roztoce, Żmudzi, Pobołowicach, Leszczanach.

Po powstaniu styczniowym została wybudowana bita droga z Chełma przez gminę Żmudź do Hrubieszowa dalej do Włodzimierza Wołyńskiego, Żytomierza i Kijowa. Powstało też wiele młynów. Po utworzeniu w 1912 roku guberni chełmskiej tereny gminy weszły w jej skład, a wkrótce latem 1915 roku w wyniku ofensywy państw centralnych front przesunął się na wschód i Żmudź trafiła pod okupację austriacką.

W okresie wojny i okupacji na terenie gminy istniał obóz jeńców radzieckich (cmentarz znajduje się na tak zwanej górze rudeńskiej). Po zakończeniu wojny nastąpiły na tych terenach ogromne migracje ludności, Ukraińców przesiedlono za Bug, do Żmudzi napływała ludność z Wołynia, Polesia i Podola. Koloniści niemieccy odeszli wraz z wojskiem.

GMINA HUSZCZA

Gmina Huszcza – dawna gmina wiejska istniejąca do 1939 roku w granicach II Rzeczypospolitej w woj. wołyńskim (obecnie na Ukrainie). Siedzibą gminy jest miejscowość Huszcza (ukr. Гуща) – założona w 1510 roku. Wieś liczy 945 mieszkańców. Do II wojny światowej w pobliżu miejscowości znajdował się niewielki przysiółek Oleszkowiec. Osadnictwo na terenie gminy rozwijało się już w epoce neolitu. We wczesnym średniowieczu w tym rejonie istniały przeprawy przez Bug prowadzące na Wołyń. Przebiegał tędy ważny w tym czasie trakt handlowy z Mazowsza przez Chełm, Dorohusk na wschód. Na przełomie VII i VIII wieku tereny te wchodziły w skład państwa związkowego Lędzian sandomierskich.

Obszar ten należał do powiatu włodzimierskiego. 12 grudnia 1920 roku została przyłączona do nowo utworzonego powiatu lubomelskiego pod Zarządem Terenów Przyfrontowych i Etapowych. Dnia 19 lutego 1921 roku wraz z całym powiatem weszła w skład nowo utworzonego województwa wołyńskiego.

Według stanu z dnia 4 stycznia 1936 roku gmina składała się z 17 gromad. Po wojnie obszar gminy Huszcza wszedł w struktury administracyjne Związku Radzieckiego, obecnie znajduje się w granicach Ukrainy.

1.5.2.Zabytki

GMINA BIAŁOPOLE

Na terenie gminy Białopole znajdują się liczne zabytki architektury, wśród których:

- Pałac Myśliwski Zamoyskich w Maziarni Strzeleckiej z zespołem parkowym z 1903 roku. Obecnie mieści się tam siedziba Nadleśnictwa Strzelce z Leśnym Ośrodkiem Szkoleniowo – Wypoczynkowym,
- Zespół Dworsko – Parkowy Kastorych w Raciborowicach z XVIII/XX wieku,
- Zespół Dworsko – Parkowy w Strzelcach – pierwsza dekada XX wieku,
- Barokowy Kościół Parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Buśnie wzniesiony w 1795 roku (dawna Cerkiew greko – katolicka Zaśnięcia NMP),
- dawna Cerkiew greko – katolicka w Kurmanowie, która do 1790 roku była Kaplicą dworską, a od 1831 roku przekształcona w Cerkiew greko – katolicką,
- Kaplica z początku XX wieku w Białopolu,
- Kuźnia i stolarnia z 1892 roku w Białopolu (obecnie dom mieszkalny),
- Klinkiernia z około 1905 roku w Białopolu,
- Młyn elektryczny z 1924 roku w Białopolu,
- Kapliczki i krzyże przydrożne.

GMINA DOROHUSK

Zabytki Gminy Dorohusk wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego:

- Pałac Suchodolskich w Dorohusku – w granicach otaczającego terenu, pozostałość parku, dwa nagrobki rodziny Suchodolskich, rzeźba św. Barbary, resztki murów i piwnic po dwóch oficynach. Pałac Suchodolskich został wzniesiony w 1752 roku na miejscu dawnego dworu obronnego Orzechowskich. Jest to murowany budynek parterowy, z parterowymi alkierzami, posiadający piętrową część środkową. W czasie wojny polsko-bolszewickiej obiekt został zniszczony. Pałacowe oficyny zniszczone w 1920 roku rozebrano w 1926 roku. Po II wojnie światowej pałac był siedzibą szkoły. Odnowiono i przekazano w użytkowanie placówkom kultury w latach 80. i 90. XX wieku. Przy pałacu znajdują się pozostałości starego, XVIII-wiecznego parku z późnobarokową kamienną figurą św. Barbary, a także grobowiec rodziny Suchodolskich. Park również wpisany jest do rejestru zabytków. W parku o powierzchni 6,4 ha zachowała się część pierwotnego drzewostanu ze starymi lipami, jesionami i kasztanowcami.
- Kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Jana Nepomucena w Dorohusku. Kościół rzymskokatolicki pw. NMP i Jana Nepomucena pierwotnie miał charakter kaplicy dworskiej. W roku 1821 Suchodolscy ufundowali drugi kościół, zaś w roku 1907 trzeci – obecny pod wezwaniem św. Jana Nepomucena. Od 1758

roku uznany jako kościół filialny parafii Świerże, a od 1768 roku - już jako samodzielny kościół parafialny. Rozebrany został w 1818 roku. Ucisk wyznaniowy i narodowościowy ze strony władz carskich nie stwarzał możliwości budowy nowej świątyni i dopiero po ukazie tolerancyjnym w roku 1905 społeczeństwo miejscowe podniosło od nowa tę ideę. Budowę istniejącego do dziś kościoła rozpoczęto w 1907 roku, a ukończono w 1909 roku. W czasie I wojny światowej kościół zdewastowano i obrabowano. W okresie międzywojennym kościół wyposażono w organy i ołtarze. Druga wojna światowa przyniosła ponowne uszkodzenia świątyni, które po wyzwoleniu zostały usunięte. Jest to trójnawowa świątynia utrzymana w stylu neogotyckim, z wysoką wieżą we frontonie. W ołtarzu głównym (XX w.) znajduje się figura Matki Bożej z Dzieciątkiem, zaś na zasuwie obraz św. Jana Nepomucena. W prawym ołtarzu bocznym widnieje obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem (2 poł. XVI w.), w lewym obraz św. Mikołaja.

- Zespół dworsko-parkowy w Świerżach o powierzchni 10 ha z przełomu XVIII i XIX jest przykładem parku krajobrazowego w typie ogrodu romantycznego.
- Cmentarz grzebalny rzymskokatolicki w Świerżach,
- Kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Apostołów Piotra i Pawła wraz z otoczeniem w miejscowości Świerże. Kościół rzymskokatolicki pw. św. Apostołów Piotra i Pawła. Parafię w Świerżach erygowano równocześnie z lokacją miasta, w 1443 roku. Pobudowano wówczas pierwszy, drewniany kościół p.w. Najświętszej Marii Panny i Apostołów Piotra i Pawła, który na przełomie XVI i XVII wieku zamieniono na zbór protestancki. Obecną świątynię projektu Józefa Piusa Dziekońskiego wzniesiono z fundacji Marii Orsetti w latach 1905–1909. Jest to utrzymana w stylu neogotyckim, trójnawowa budowla z charakterystyczną wysoką wieżą od frontu. Zachowały się drewniane ołtarze w stylu neogotyckim. W ołtarzu głównym widnieje obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, w ołtarzach bocznych obrazy Pana Jezusa na krzyżu (po lewej) i św. Antoniego (po prawej). Ciekawe obiekty wyposażenia kościoła to: chrzcielnica i dwudziestogłosowe organy.
- Zespół dworsko-parkowy w miejscowości Zamieście: dawny dwór, park i sad wraz z drzewostanem. Zespół dworsko-parkowy z lat 20-tych XX wieku o powierzchni 3,57 ha, zachowany dwór murowany otoczony parkiem i sad owocowy. Wnętrze założenia parkowego posiada charakter krajobrazowy z wyspami skupionymi drzewami i krzewami. Dwór usytuowany jest na północ od folwarku. Parterowy dwór to budynek powstały na planie prostokąta, z czterokolumnowym portykiem ustawionym w linii elewacji. Pierwotnie

posiadał dach kryty gontem. Adaptacja budynku na cele służby zdrowia i przebudowa mające miejsce w latach 50. – 60. XX w. zmodyfikowały bryłę budowli i dawny układ jej pomieszczeń.

- Kopiec ziemny (mogiła kurhanowa) tzw. „Mogiła powstańcza” w Barbarówce.

Do dodatkowych atrakcji turystycznych zlokalizowanych na terenie Gminy można również zaliczyć licznie występujące obiekty historyczne.

- Figura przydrożna św. Jana Nepomucena w Dorohusku – drewniana, XVIII-wieczna, na kamiennym postumencie. Rzeźba pochodzi ze starego kościoła i przedstawia św. Jana Nepomucena. Ustawiona na skrzyżowaniu ulic, w połowie odległości między kościołem, a szkołą.
- Cmentarze różnych wyznań znajdziemy w miejscowościach:
Świerże – żydowski, prawosławny i katolicki,
Dorohusk – katolicki, ewangelicki,
Husynne – katolicki, prawosławny,
Kolemczyce – prawosławny,
Kroczyn – ewangelicki,
Skordiów – ewangelicki,
Turka – cmentarz wojenny z I wojny światowej.

Ponadto do zabytków zaliczają się:

- Park w Okopach-Kolonii – pozostałości parku dworskiego o powierzchni 1 ha z XIX wieku, dawny folwark, drzewostan liczy 7 gatunków drzew i krzewów.
- Park w Turce - pozostałości parku dworskiego z XX wieku o pow. 1,6 ha stanowiącego pierwotne otoczenie letniej siedziby.
- Park w Husynnem – zespół dworsko-parkowy z XVIII-XIX wieku o powierzchni 3,2 ha. Zachowane są zabudowania gospodarcze.

GMINA DUBIENKA

Obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Dubienka to:

- kapliczki przydrożne, jest ich w gminie kilkanaście. Na szczególną uwagę zasługuje kapliczka w Kajetanówce z drewnianą rzeźbą Św. Stanisława z II połowy XIX wieku,

- cmentarz parafialny, na którym znajdują się nagrobki z końca XIX i początków XX wieku, o bardzo ciekawej rzeźbie w piaskowcu lub też odlanych z żeliwa. Na uwagę zasługuje grób Rodziny Radziejewskich, który powstał w roku 1858,
- domy mieszkalne i zabudowania gospodarskie z drugiej połowy XIX wieku jedynie w Dubience ocalało kilka obiektów, między innymi na ulicy Czerwonego Krzyża i w Rynku, datowane na lata 1870- 1880,
- Kościół pod wezwaniem Św. Trójcy - położony nieopodal rynku w Dubience, stanowi istotny akcent architektoniczny osady. Budynek murowanego kościoła został wzniesiony w roku 1885 na miejscu drewnianego, który spłonął w roku 1863. Jest on utrzymany w stylu barokowym, posiada skromny wystrój architektoniczny o charakterze prowincjonalnym,
- ratusz przy ulicy 3 Maja (dawniej Zacerkiewna), którego budowę rozpoczęto w 1904 roku, a ukończono w 1905 roku. Do II wojny światowej znajdował się w nim magistrat, mieszkanie burmistrza i areszt z trzema celami. W 1940 roku pomieszczenia budynku zajął oddział Grenschutzu i zajmował je do końca wojny. Od wojny do chwili obecnej w budynku mieści się siedziba gminy. Pomimo wielu przeróbek wewnątrz budynku, fasada z dość ciekawą sztukaterią zachowała swój pierwotny wygląd,
- cerkiew prawosławna murowana, położona jest w centralnej części osady w sąsiedztwie szkoły i Urzędu Gminy. Została wzniesiona w końcu XIX wieku. Budynek utrzymany w stylu bizantyjsko-ruskim, zwieńczony wieżami.

GMINA HORODŁO

W Horodle zachował się układ urbanistyczny dawnego miasteczka z czworobocznym rynkiem i ulicami wychodzącymi z jego naroży. W parku po środku rynku, w miejscu gdzie kiedyś był ratusz stoją dwa posągi lwów, które prawdopodobnie pochodzą z wyposażenia horodelskiego zamku, a które przed rokiem 1939 stały obok dworu w Wieniawce.

Do zabytków gminy należą:

- Kościół parafialny - znajduje się w południowo - wschodnim narożu rynku. Jest to poddominikańska świątynia pw. Św. Jacka i Matki Boskiej Różańcowej, zbudowana w latach 1739-58 z fundacji starosty horodelskiego Ambrożego Strutyńskiego. Kościół parafialny zbudowany w stylu późnobarokowym, jednonawowy z prezbiterium zwróconym na południe. Obok kościoła znajduje się drewniana czworoboczna dzwonnica z 1860 roku oraz Kapliczka Matki Boskiej z końca XIX w. Przy kościele znajduje się również klasycystyczna plebania wzniesiona po roku 1845,

z wykorzystaniem części murów dawnego klasztoru rozebranego w 1845 roku.

- Cerkiew prawosławna pw. św. Mikołaja - drewniana, wzniesiona w 1932 roku. W świątyni znajduje się wspaniały rokokowy ikonostas z XVIII wieku pochodzący z Maciejowa na Wołyniu, odnowiony z zrekonstruowany w 1998 roku.
- Kościół polskokatolicki pw. Zmartwychwstania Pańskiego - wzniesiony w 1933 roku, a położony wśród cmentarza.
- Kopiec Unii Horodelskiej usypany w 1861 roku w 448 rocznicę podpisania unii polsko-litewskiej, odnowiony i podniesiony w roku 1924.
- Grodzisko z pozostałościami zamku zwane Wałami Jagiellońskimi - na południowy - wschód od rynku, nad Bugiem. Znaleźiska archeologiczne świadczą o istnieniu na tym terenie grodu już w X - XIII w. W wieku XIV na miejscu grodu wzniesiono drewniany zamek, który był wielokrotnie niszczone i odbudowywany w różnych okresach historii. Tu właśnie doszło do podpisania aktu unii horodelskiej. Od 1462 roku zamek był siedzibą królewskich starostów. Zamek został ostatecznie zniszczony przez Szwedów w 1702 roku.
- Wieniawka z pozostałościami zespołu dworskiego, z punktem widokowym na dolinę Bugu i parkiem podworskim modernistycznym z połowy XIX wieku, do którego prowadzi aleja lipowa z kilkunastoma lipami liczącymi sobie około 300 lat, znajduje się około 2 km za Horodłem w stronę Zosina.
- Późnobarokowy pałac - w miejscowości Strzyżów, wzniesiony w latach 1762-86 z woli Ludwiki Honoraty i Stanisława Lubomirskich. Częściowo zachował on wystrój wewnątrz z plafonami i kominkami. Po obu stronach pałacu stoją oryginalne ośmioboczne pawilony z II połowy XVIII w., zachodni mieścił kaplicę, wschodni służył jako lamus. Przed pałacem znajduje się kulisty gazon i rozległy dziedziniec. Po obu stronach stoją parterowe oficyny z I poł. XIX w.
- Cerkiew unicka pw. Narodzenia NMP z 1817 roku, zamieniona na cerkiew prawosławną po likwidacji unickiej diecezji chełmskiej w 1875 roku, a po roku 1947 przebudowana i użytkowana jako kościół rzymskokatolicki. Obok kościoła znajduje się drewniana dzwonnica z 1817 roku oraz drewniana plebania z 1925 roku.
- Zespół zabudowań cukrowni w Strzyżowie. Przedsiębiorstwo założone zostało w 1899 roku przez Edwarda Chrzanowskiego z Moroczyna.

Na terenie gminy znajdują się również inne obiekty zabytkowe, w następujących

miejsowościach:

Bereźnica:

- kaplica drewniana, pocz. XX w.,
- krzyż prawosławny na postumencie, pocz. XX w.,
- dom drewniany nr 86, 190 XIX w.,

Horodło:

- układ urbanistyczny z XVI-XIX w.,
- dwie figury Matki Boskiej na cmentarzu kościelnym, murawa k. XIX w.;
- wikałówka murowana, zab. po 1845 r.,
- kapliczka domkowa drewniana, k. XIX w.,
- szkoła drewniana, obecnie Biblioteka 1933 r.,
- dom drewniany Rynek 2, ok. 1910 r.,
- dom murowano – drewniany ul. Rynek 3, ok. 1910 r.,
- dom drewniany ul. Rynek 17, 1906 r.,
- młyn drewniany (d. Watrak), lata 20ste, XX w.,
- cmentarz parafialny czynny, XVIII w.,
- cmentarz żydowski zamknięty, XVIII w.,
- aleja lipowa przy drodze do Wieniawki, pocz. XX w.,
- kopiec Unii Horodleskiej, pocz. XX w.

Hrebenne:

- cmentarz prawosławny zamknięty, XIX w.

Liski:

- szkoła murowana i zielen przyszkolna, poł. XX w.
- cmentarz prawosławny zamknięty, XIX w.

Matcze:

- kaplica murowana;
- szkoła drewniana, ob. poczty, 1880 r.
- cmentarz prawosławny zamknięty, XIX w.

Strzyżów:

- budynek cukrowni, murowany 1899 r.
- budynek wagi w zespole w cukrowni, murowany, pocz. XX w.

WIENIAWKA:

- cmentarz żydowski, XIX w.

GMINA KAMIEŃ

Najcenniejszym zabytkiem gminy Kamień jest Zespół Pocerkiwny w Pławanicach. Pierwsze wzmianki o świątyni prawosławnej w Pławanicach pojawiają

się w źródłach od 1508 roku. Pierwotnie istniała tu cerkiew drewniana. Po II wojnie światowej świątynię przekazano kościołowi rzymskokatolickiemu i nadano jej wezwanie św. Izydora. Obecnie jest ona filią parafii św. Michała Archanioła w Kamieniu. Obok kościoła zachowała się drewniana dzwonnica, która została wzniesiona wraz z cerkwią w 1828 roku. Zniszczona podczas II wojny światowej, poddana renowacji w latach 70. XX wieku.

W gminie Kamień znajduje się ponadto kilka innych obiektów zabytkowych, przy czym rejestrem zabytków objęto pięć z nich:

- Kopiec ziemny zwany „Mogiłą szwedzką” – w miejscowości Józefin,
- Cmentarz ewangelicko-augsburski z drugiej połowy XIX wieku w miejscowości Kamień-Kolonia,
- Kościół rzymsko-katolicki (filialny) z 1828 roku pw. św. Izydora w Pławanicach,
- Figura „Matka Boska Niepokalanie Poczęta” z 1906 roku w Strachosławiu,
- Kurhan w Koczowie.

Do pozostałych obiektów ewidencjonowanych przez gminę Kamień i zasługujących na uwagę należą:

- architektura sakralna w miejscowościach: Kamień-Kolonia, Czerniejów, Pławanice,
- budynki użyteczności publicznej: 4 drewniane szkoły w miejscowościach: Haliczany, Strachosław, Pławanice oraz Wolawce,
- domy mieszkalne: 16 domów wzniesionych w pierwszej ćwierci XX wieku,
- założenia dworskie w Czerniejowie,
- budownictwo przemysłowe w Kamieniu i Natalinie,
- kapliczki, krzyże, figury: 19 obiektów wzniesionych głównie w XX wieku,
- cmentarze i mogiły: 10 obiektów na terenie gminy.

GMINA LEŚNIEWICE

Gminy Leśniowice posiada wiele atrakcyjnych i interesujących zabytków o charakterze historycznym i kulturalnym, w tym również zabytków archeologicznych. Najważniejsze z nich to:
w miejscowości Sielec:

- Dworek Rodzinny Rzewuskich w Sielcu wraz z Parkiem Podworskim oraz Figurka Barokowa NMP Assunty. Klasycystyczny dworek został zbudowany w drugiej połowie XIX wieku, w obrębie dawnych umocnień. Obecnie jest on murowany, otynkowany, znacznie przebudowany. Podczas I wojny światowej dwór został częściowo spalony, jednak odbudowano go zaraz po zakończeniu działań wojennych w 1918 roku. Obecnie w dworku mieści się Szkoła Podstawowa w Sielcu. Park dworski został on założony w 1876 r. Główną część stanowi aleja pięknych wiekowych jesionów prowadząca bezpośrednio do dworku Rodziny Rzewuskich. W skład drzewostanu parku wchodzi blisko 250 drzew z 11 gatunków - są to przede wszystkim lipa drobnolistna, jesion wyniosły, kasztanowiec biały, klon pospolity, grab zwyczajny. Najbardziej okazałe - okazy spośród drzewostanu to: dwa jesiony wyniosłe o obwodach pni 420 i 360 cm, oraz klon pospolity o obwodzie pnia 350 cm. Dzieci ze Szkoły Podstawowej w Sielcu nadali im imiona: Waław, Fryderyk i Wiktor. Całość czyli założenie dworsko-parkowe: dwór, układ zieleni, starodrzew, figura NMP Assuntysą wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego.
- Baszta obronna. Baszta wraz z fragmentem muru obronnego - to pozostałość Zespołu zamkowego wzniesionego w 1588 roku w stylu późnego renesansu polskiego przez Mikołaja Uhrowieckiego - starostę chełmskiego. Całość oprócz zabudowań zamkowych składała się jeszcze z czterech podobnych dwukondygnacyjnych baszt połączonych ze sobą murami kurtynowymi wykonanymi z białego kamienia oblicowanego cegłą. Na skutek wybuchu prochu w 1678 roku zamek uległ zniszczeniu. Pozostałości po nim zachowały się jeszcze do 1945, kiedy to ostatecznie zostały rozebrane. Do dnia dzisiejszego zachowała się tylko jedna baszta od strony północno-zachodniej wraz z fragmentem muru. Pozostałości fortalicji składającej się z bastei, muru obronnego, ruin kaplicy, resztek umocnień ziemnych oraz figury NMP na kolumnie znajdują się w rejestrze zabytków województwa lubelskiego.
- Kapliczka Ekumeniczna Świętej Anny. Niedaleko zabudowań, na łąkach sieleckich znajduje się licząca ponad 500 lat Ekumeniczna Kapliczka św. Anny. Dwa razy do roku (26 lipca i dwa tygodnie później wg kalendarza juliańskiego) odbywa się nabożeństwo połączone z poświęceniem wody w cudownym źródle bijącym pod kapliczką (stąd druga nazwa - kapliczka na wodzie). Uroczystość jak i wieść o cudowności tego miejsca ściągają rzesze wiernych z całego kraju jak i z zagranicy.
- Cmentarz Prawosławny w Sielcu. Cmentarz prawosławny z drugiej połowy XIX wieku jest położony na południowym skraju wsi. Powierzchnia cmentarza to 0,14 ha. Najstarszy istniejący nagrobek pochodzi z 1880 roku. Na cmentarzu znajdują się pozostałości po cerkwi, zniszczone nagrobki, prawosławne krzyże.

w miejscowości Dębina:

- Zespół dworsko-parkowy: park i aleja wjazdowa. Park Podworski i Aleja Kasztanowa widnieją w rejestrze zabytków. Do dnia dzisiejszego zachował się tylko układ przestrzenny w postaci alei kasztanowej na obrzeżach oddzielających ośrodek dworski od sadów i pól. Obecnie mieści się tu niewielka stadnina i hotel dla koni. W miejscu, gdzie stał niegdyś budynek dworu, znajduje się obecnie dom mieszkalny. Sam park obejmował pierwotnie ok. 10 ha, obecnie jest to tylko 1,5 ha. Od północnej strony łączy się on z gradowym lasem liściastym. Łącznie w parku znajduje się ok. 400 drzew, z których najlepiej prezentują się dęby, graby, jesiony i kasztanowce. W parku zachowały się też krzewy, z których główną rolę odgrywają wiciokrzew przewiercień, który w obrębie wąwozu jest zdziczały, śliwa, tarnina, leszczyna pospolita a i karagana syberyjska obejmująca ok. 100 m żywopłotu. Ze względu na wartość drzewostanu, oraz zachowany układ przestrzenny, park zaliczany jest do cenniejszych zespołów podworskich byłego województwa chełmskiego.

w miejscowości Kumów Plebański:

- Kościół Rzymskokatolicki pod wezwaniem Nawiedzenia NMP. Zespół kościelny obejmuje: kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP(1821-1826) wraz z wyposażeniem w zabytki ruchome, murowaną dzwonicę(1821-1826), kostnicę (1821-1826) oraz ogrodzenie cmentarza kościelnego(1821-1824) i jest przykładem zespołu architektonicznego wzniesionego w stylu klasycystycznym. Zespół kościelny oraz drzewostan w granicach cmentarza kościelnego stanowią zarejestrowany zabytek województwa lubelskiego. Pierwsza świątynia drewniana została wybudowana w 1437 roku przez Jana Biskupca. Fundatorami dwóch następnych kościołów drewnianych (wznoszone w 1592 i 1697) byli również biskupi chełmscy, których rezydencja znajdowała się tuż obok w Kumowie Majorackim. Obecny Kościół pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny wybudowany w latach 1821-1826 jest murowany z cegły. Wzniesiono go na planie krzyża, posiada jedną nawę i dwie kaplice połączone z kościołem. W 1907 roku przeprowadzono gruntowny remont, dobudowując zakrystię, kruchtę i 2 kaplice. Z ważniejszych zabytków należy wymienić: trzy ołtarze regencyjne - jeden główny i dwa boczne z I połowy XVIII, przeniesione prawdopodobnie z kościoła reformatów w Chełmie, chrzcielnica późnobarokowa, ambona regencyjna i dwunastogłosowe organy. Sklepienie kościoła pokrywają polichromie klasycystyczne z okresu budowy kościoła. W podziemnej krypcie kościoła pochowany został biskup Józef Marcellin

(Dzięcielski). Zachowała się też tablica nagrobna. Cmentarz przykościelny otoczony jest z trzech stron murem z bramą klasycystyczna z okresu budowy kościoła. We frontowych narożach cmentarza dzwonnica i kostnica, murowane, klasycystyczne. Wzdłuż drogi do cmentarza znajdują się kapliczki poświęcone tajemnicom Różańca Świętego. Alejki cmentarne mają swoje nazwy np. św. Łazarzy, NMP. Wśród mogił znajdują się groby polskich wojskowych z końca XIX wieku oraz powstańców styczniowych. Na przykościelnym cmentarzu w Kumowie Plebańskim znajduje się wzniesiona na przełomie wieków XVIII i XIX Kaplica Grobowa Rodziny Rzewuskich, rodu który posiadał w XVIII i XIX wieku duży majątek ziemski położony na terenach należących do ziemi Sieleckiej. Pochowany jest tu m.in.: Hetman Wielki Koronny Waclaw Rzewuski, zmarły w 1779 roku Kościół, kaplica Rzewuskich oraz cmentarz wpisane są do rejestru zabytków województwa lubelskiego.

- Młyn. Pierwsze wzmianki o młynie w tej miejscowości sięgają 1777 roku. Kolejna informacja pochodzi z 1867 roku. W 1920 roku obok rzeki Krzywólki wybudowano młyn razowy. Sam budynek młyna zamieniony na budynek gospodarczy stoi do dzisiaj i jest użytkowany. W pobliżu można jeszcze ujrzeć szczątki dawnej tamy spiętrzającej wodę, jak i drewnianego mostu łączącego Kumów Plebański z Kumowem Majorackim.

w miejscowości Leśniowice

- Cmentarz polskokatolicki. Cmentarz z pierwszej połowy XX w. Powierzchnia 0,56 ha. Najstarszy istniejący nagrobek pochodzi z 1933 roku.

Ponadto, na terenie Gminy Leśniowice znajdują się zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego:

w miejscowości Horodysko:

- Grodzisko wczesnośredniowieczne. Grodzisko usytuowane jest na zachodniej krawędzi wzgórza nad rzeką Horodyska. Umocnienia obronne grodu stanowiły dwa wały ziemne. Na terenie grodziska znaleziono wiele cennych archeologicznie przedmiotów metalowych i naczyń ceramicznych.

w miejscowości Leśniowice:

- Cmentarzysko kurhanowe (3 mogiły).

Innymi ciekawymi obiektami są:

- Obiekty sakralne
 - kościół rzymsko-katolicki pw. św. Jana Chrzciciela w Rakołupach (w kościele znajduje się ołtarz rzeźbiony w drewnie jodłowym, w którym umieszczone są 2 obrazy Jana Chrzciciela i św. Izydora.
 - cmentarz prawosławny i rzymskokatolicki w Rakołupach Dużych,
 - kościół polsko-katolicki w Majdanie Leśniowskim,
- Dworki i budynki podworskie (w Sielcu, Kumowie Plebańskim) oraz gospodarcze (młyny, tartaki, gorzelnie).

GMINA WOJSŁAWICE

Gmina Wojsławice jest regionem o bogatej historii i tradycjach kulturowych. Wielowiekowa historia Wojsławic wytworzyła specyficzne tradycje i cechy kulturowe, które są widoczne w obrzędach i tradycji. Mimo długiej i burzliwej historii w gminie zachowały się liczne zabytki, objęte ścisłą ochroną konserwatorską.

Do najważniejszych zabytków gminy Wojsławice należą:

Zabytki architektoniczne i cmentarze:

w miejscowości Ostrów-Kolonia:

- cmentarz wojenny z I wojny światowej.

w miejscowości Turowiec:

- cerkiew greckokatolicka, obecnie Kościół rzymskokatolicki pw. św. Barbary, w granicach cmentarza kościelnego.

w miejscowości Wojsławice:

- Układ urbanistyczny osady Wojsławice, obejmujący rozplanowanie oraz utrzymane w tradycyjnej skali relacje przestrzenne zabudowy miejskiej z XIX-XX wieku, z akcentami monumentalnych zespołów architektonicznych: kościelnego, cerkiewnego i bożniczego,
- Zespół kościelny: kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła wraz z wyposażeniem w zabytki ruchome, dzwonnica, plebania, drzewostan w granicach cmentarza kościelnego,
- Zabytkowe kapliczki przydrożne,
- Dawna cerkiew greckokatolicka (obecnie Cerkiew prawosławna pw. Kazańskiej Ikony Matki Bożej) i murowana dzwonnica cerkiewna,
- Synagoga, w granicach murów zewnętrznych.

Zabytki archeologiczne:

w miejscowości Nowy Majdan:

- Grodzisko z wałami tzw. „Pohulanka”.

w miejscowości Putnowice Wielkie:

- Cmentarzysko kurhanowe (44 mogiły).

w miejscowości Wojsławice:

- Zamczysko średniowieczne z pozostałościami umocnień ziemnych.

w miejscowości Wólka Putnowicka:

- Kopiec ziemny (mogiła) tzw. „Ostra Mogiła”.

Wojsławice to jedno z nielicznych miejsc w Polsce, w których zachowały się budynki trzech świątyń - kościół, cerkiew i synagoga, rozmieszczone wokół rynku o tradycyjnie średniowiecznym układzie urbanistycznym.

W Wojsławicach zachował się tradycyjny średniowieczny układ urbanistyczny, z kwadratowym rynkiem o charakterze miejskim (czyli obecnie - małomiasteczkowym) i biegnącymi doń z różnych stron świata ulicami przedmiejskimi o charakterze wiejskim. Jeszcze niedawno rynek otaczała przedwojenna drewniana zabudowa, w tym urokliwe domy podcieniowe, które w ostatnich latach jeden po drugim, znikają z powierzchni ziemi. Zostało ich już tylko kilka. Podobnie coraz mniej jest na ulicach przedmiejskich tradycyjnych drewnianych chałup. Więcej malowniczych chat zobaczyć możemy wyjeżdżając do okolicznych wiosek.

Przy ulicy Chełmskiej leży cmentarz parafialny, założony w latach 1793-1803. Kiedyś podzielony był równo na pół między groby rzymskich katolików i - zależnie od okresu historycznego - greckich katolików albo wyznawców prawosławia. Dziś zostały już tylko nieliczne, nagrobki wyznawców obrządku wschodniego, które sukcesywnie są restaurowane. Z kolei przy ulicy Grabowieckiej znajdziemy wzgórze z cmentarzem żydowskim - kirkutem. Na ogrodzonym terenie są już tylko nieliczne fragmenty macew.

Dróg wylotowych z Wojsławic strzegą murowane, barokowe kapliczki, ufundowane w roku 1762 roku przez Mariannę Daniłowicz z Potockich. Mówi się, że kapliczki miały bronić Wojsławice przed klątwą rzuconą przez wojsławickiego rabina, niezasłużenie skazanego na śmierć. Niewykluczone, iż miały również ochronić miasteczko przed szalejącą w tym czasie zarazą. W centrum Wojsławic stoi kapliczka św. Jana Nepomucena, na wschodzie - św. Floriana, na zachodzie - św. Michała Archanioła, na południu - św. Barbary, a na północy - św. Tekli.

Podobno pomiędzy istniejącym niegdyś zamkiem w Wojsławicach, a zamkiem w pobliskiej miejscowości Uchanie (7 km) biegnie podziemny tunel, który służył do przemieszczania się w trudnych czasach tatarskich najazdów. Wejścia do niego są zasypane⁶.

⁶ <http://www.pk.org.pl/wedrowycz/wojslawice.html>

ZABYTKI BUDOWNICTWA I ARCHITEKTURY⁷

- Kościół pw. św. Michała Archanioła wraz z zespołem parku przykościelnego. Pierwszy murowany budynek świątyni powstał z fundacji Mikołaja Czyżowskiego w latach 1595-1608. Około roku 1671 kościół uległ zniszczeniu, odbudowano go około 1687 roku z inicjatywy Stanisława Stefana Czarnieckiego. Na starych fundamentach powstała budowla wzorowana na projekcie Jana Michała Linka, nadwornego architekta Marcina Zamoyskiego. Do bryły korpusu głównego dodano wówczas kaplice, całość zaś zyskała barokowy charakter. Kościół ponownie uległ zniszczeniu w pożarze w 1736 roku (obiekt wyremontowano z inicjatywy Nikodema Kazimierza Woronicza), a następnie kolejny pożar wybuchł w 1754 roku. Na przełomie XVIII i XIX wieku budynek poddano gruntownemu remontowi, drewniany strop zastąpiono sklepieniem z lunetami i dobudowano wieżyczkę z sygnaturką. Kościół ulegał kolejnym zniszczeniom, po których następowały jego kolejne remonty i przebudowy. Obecnie kościół jest jednonawową budowlą z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i dwiema kaplicami po bokach. Do dwukondygnacyjnej fasady dostawiono przybudówki, pomiędzy którymi na osi znajduje się wejście. Stan zachowania dobry, obiekt jest po gruntownej konserwacji wnętrza (1998–2010), fasady (2012), fundamentów (2013) i elewacji.
- Dzwonnica przykościelna. Istnienie murowanej dzwonnicy odnotowano już w 1763 roku. Pierwotnie budowla stanowiła jednocześnie jednokondygnacyjną bramę na przykościelny cmentarz. Od strony kościoła do bramy przylegała kostnica. Obecny kształt dzwonnicy jest wynikiem przebudowy z 1948 roku. Odrestaurowana w latach 2015-2016.
- Cmentarz parafialny.
- Plebania - parterowy, częściowo podpiwniczony budynek mieszkalny z poddaszem użytkowym. Założony na planie prostokąta, z prostokątną przybudówką od strony północno-wschodniej. Budowla kryta dwuspadowym dachem, od frontu posiada dwukolumnowy portyk, nad którym znajduje się balkonik. Budynek jest obecnie nieużytkowany, znajduje się w bardzo złym stanie, grozi zawaleniem.
- Pięć kapliczek wotywnych (1762). Kapliczki murowane, bielone, wzniesione na planie kwadratu, o namiotowych dachach krytych dachówką. Obiekty zostały ufundowane przez Mariannę Teresę z Daniłowiczów Potocką. Usytuowano je u wjazdów do miasta by, jak głosi legenda, chroniły mieszkańców przed klątwą

⁷teatrnn.pl/leksykon/node/4388/wojs%C5%82awice_%E2%80%93_historia_miejscowo%C5%9Bci

rabina niesłusznie skazanego na poćwiartowanie. W kapliczkach znajdują się drewniane, pełnoplastyczne, polichromowane rzeźby świętych.

- Kapliczka św. Barbary (ul. Grabowiecka) – z figurą z 1905 roku, autorstwa Michała Olechwiera, (pierwotna rzeźba datowana na 2. połowę XVII wieku uległa zniszczeniu).
- Kapliczka św. Floriana (ul. Uchańska) – pierwotna, drewniana rzeźba świętego została skradziona, obecnie w kapliczce znajduje się figura z tworzywa sztucznego, pomalowana białą farbą olejną.
- Kapliczka św. Michała Archanioła (ul. Krasnystawska) – rzeźbę pierwotnie znajdującą się w kapliczce skradziono, w jej miejsce wstawiono krzyż, obecnie - rzeźbę.
- Kapliczka św. Jana Nepomucena (Rynek) – z drewnianą, polichromowaną figurą, wejście do kapliczki okratowane.
- Kapliczka św. Tekli (ul. Chełmska) – figura polichromowana, odnowiona ok. 2000 roku, wejście do kapliczki okratowane.
- Cerkiew Kazańskiej Ikony Matki Bożej. Jest to jednonawowa świątynia zbudowaną na planie prostokąta, z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, wzniesiona w latach 1771-1774. Od zachodu znajduje się kruchta, od południa zakrystia. W 1864 roku greckokatolicką cerkiew przemianowano na prawosławną. Obiekt wyremontowano około roku 2000.
- Dzwonnica przycerkiewna- wybudowana przed I wojną światową.
- Synagoga (1890–1894) - murowany budynek na planie prostokąta. Po stronie wschodniej znajdowała się sala męska, po zachodniej przedsionek z babińcem ponad nim. Na elewacjach budynku umieszczono inskrypcję w języku hebrajskim z datą „5663 lat od stworzenia świata”, co oznacza rok 1902/1903 (prawdopodobnie rok ukończenia prac budowlanych). W czasie II wojny światowej w synagodze urządzono magazyn, a wewnątrz uległo zniszczeniu. Po wojnie obiekt częściowo przebudowano, w latach 50. pełnił funkcję magazynu, pod koniec lat 80. został wyremontowany i do 2013 roku użytkowany był jako siedziba biblioteki gminnej i Urzędu Stanu Cywilnego. Do dziś zachowała się konstrukcja drewnianego sklepienia pozornego w formie ostrosłupa o podstawie ośmioboku, a także wnęka po aron ha-kodeszu.
- Nowy cmentarz żydowski (pow. 0,62 ha, ul. Grabowiecka). Założony pod koniec XIX wieku w odległości ok. 800 m na południe od centrum Wojsławic. Zdewastowany w czasie II wojny światowej, po wojnie pozostałości macew wykorzystano jako materiał budowlany, do dziś zachowały się tylko pojedyncze fragmenty.

- Drewniane domy podcieniowe (tzw. dom szewca Fawki), ul. Rynek 59, lata 20. XX wieku. Zespół dwóch, połączonych komórką, drewnianych domów podcieniowych, do połowy XX wieku zamieszkiwanych przez rodziny żydowskie. Pierwszy budynek zajmowali Abram, Aron i Icek Tuchman oraz Fejga Stachler, drugi Fajwel i Icek Szyld z rodziną. Od lat 40. do połowy 90. obiekt zamieszkiwany był przez rodziny Majuków i Chodakowskich.

Obecnie domy są nieużytkowane, znajdują się w bardzo złym stanie. Rekonstrukcja domów znajduje się w Muzeum Wsi Lubelskiej jako element ekspozycji *Miasteczko*.

- Układ urbanistyczny (XIX–XX).

ZABYTKI RUCHOME

- Wyposażenie wnętrza kościoła pw. Michała Archanioła. Ołtarz główny ufundowany przez Nikodema Woronicza w 1736 roku, przebudowany w XIX wieku. Niszę znajdującą się w części centralnej ołtarza flankują dwie kolumny korynckie powtórzone na lewej i prawej ścianie ołtarza. Na gzymsie wieńczącym ołtarz, w osiach kolumn, usytuowano cztery figury siedzących aniołków. Ściany ołtarza zdobią formy snycerskie. Około 1998 roku przeprowadzono renowację obiektu, w wyniku której zmieniono polichromię z beżowo-białej na brunatną oraz położono złocenia. W niszy ołtarza znajdują się krucyfiks (koniec XVII wieku) i dwie rzeźby pełnoplastyczne: postaci Jana Ewangelisty i Matki Bożej (ok. XVII wieku). Funkcję zasłony krucyfiksu pełni obraz św. Michała Archanioła (1803–1818). Drewniane, złoczone tabernakulum datuje się na połowę XVIII wieku. Ołtarz wieńczy obraz Chrystusa Miłosiernego (połowa XIX wieku) w glorii promienistej z obłokami.
- Ołtarz w kaplicy południowej, pw. Matki Bożej Lewicyńskiej (1. połowa XVIII wieku), z obrazem Matki Bożej Lewicyńskiej (XVII wiek) w złoczonej sukience (XIX wiek). Obraz flankują rzeźby świętych (1. połowa XVIII wieku). W zwieńczeniu znajduje się obraz św. Mikołaja (1700).
- Ołtarz w kaplicy północnej, pw. św. Antoniego (1. połowa XVIII wieku), ze współczesnym obrazem św. Antoniego w retabulum, z przedstawieniem Ecce Homo (XVIII wiek) w zwieńczeniu ołtarza i figurką Archanioła Michała w szczycie (XVII/XVIII wiek).
- Dwa ołtarze boczne o analogicznej konstrukcji retabulum, w którym obraz ołtarzowy flankuje para kolumn korynckich podtrzymujących fryz i gierowany gzyms. Ołtarz południowy pw. św. Trójcy (1. połowa XVIII wieku), z fundacji Feliksa Potockiego lub Nikodema Woronicza, w części centralnej posiada obraz Trójcy Świętej (XVIII wiek) w zwieńczeniu zaś przedstawienie Chrystusa Miłosiernego (XVIII wiek). Ołtarz północny pw. św. Franciszka Ksawerego (1.

połowa XVIII wieku), z przedstawieniem patrona w części centralnej retabulum, wieńczy obraz św. Alojzego Gonzagi (1. połowa XVIII wieku).

- Ambona koszowa (po 1736 roku), drewno.
- Chrzcielnica (XVII wiek), drewno.
- Epitafia marmurowe (ok. połowy XIX wieku): hrabiego Wojciecha Poletyło, kasztelana chełmskiego i Anny z Kurzewskich hrabiny Poletyłowej, kasztelanowej (nawa, ściana północna), hrabiego Jana Poletyło, senatora i kasztelana Królestwa Polskiego i Katarzyny z hrabiów Poletyłów Rzewuskiej (nawa, ściana południowa), doktora Pawła Mathieu (nawa, ściana południowa).

MALARSTWO TABLICOWE

- Obraz *Zwiastowanie Najświętszej Maryi Pannie* (XVII/XVIII wiek), olej na płótnie, 160 x 80 cm, wzorowany na obrazie Carlo Dolciego z kolegiaty zamojskiej (XVII wiek).
- Obraz przedstawiający św. Teklę (połowa XVIII wieku) olej na płótnie, 150x80 cm.
- Kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej (XIX wiek), olej na płótnie, 170x83 cm.
- Obraz św. Jana Chrzciciela (XVIII wiek), olej na płótnie, 170x110 cm.
- Obraz *Cudowna Komunia Katarzyny Sieneńskiej*, datowany na 1643 rok, sygnowany RAF. Dzieło powstało prawdopodobnie w kręgu północnej szkoły malarstwa, w nurcie wpływów bolońskiej Akademii Caraccich. Tematyka przedstawienia (komunia dominikańskiej świętej) wskazuje na to, że obraz powstał na zamówienie środowiska dominikańskiego, być może środowiska artystycznego północnych Włoch (Lombardii lub Emilii).

RZEŹBA

- Chrystus Zmartwychwstały, początek XX wieku, wys. 80 cm, drewno polichromowane.
- Krucyfiks, koniec XVIII wieku, wys. 107 cm, drewno.

ZŁOTNICTWO

- Trzy krzyże ołtarzowe: cynowy (wys. 65 cm, z XVIII wieku); metalowy na okrągłej stopie (38x14 cm, początek XX wieku); odlewany z platynowanej miedzi, na czworobocznej podstawie (50x18 cm, połowa XIX wieku, znaczony fabrycznie „Norblin i ska.”). Krzyże procesyjne: miedziany (74x32, 1891, pochodzący z pracowni Norblina) i drewniany (koniec XIX wieku).
- Naczynia liturgiczne: dwie monstrancje (XIX wiek, 1. połowa XVIII wieku), trzy kielichy (ok. połowy XVIII wieku), pięć par świeczników (trzy z XIX wieku, dwie z XX wieku).

- Paramenty liturgiczne: puszka na komunikanty (XIX wiek), dzbanek (2. połowa XIX wieku), taca (2. ćwierć XVIII wieku), dwie ampułki (2. ćwierć XVIII wieku), kociołek na wodę święconą (XVIII wiek), dzwonki (przed 1896 rokiem), dzwonek przy zakrystii (2 połowa XIX wieku).

Obiekty dawniej stanowiące wyposażenie kościoła

- Anonim, obraz ołtarzowy przedstawiający Trójcę Świętą (ok. XVIII wieku), prawdopodobnie ocalony z pożaru w 1754 roku. Obecnie przechowywany na plebanii.
- Anonim, obraz z przedstawieniem ofiary „mordu rytualnego”, 2. połowa XVIII wieku, olej na płótnie. Jest to jedno z dwóch przedstawień nawiązujących do wydarzeń z 1761 roku, kiedy członków wojsławickiej gminy żydowskiej niesłusznie oskarżono o rytualne zamordowanie Mikołaja Andrzejuka z Czarnołoż. Obraz ma charakter propagandowy, powstał prawdopodobnie z inicjatywy środowiska sekty frankistów zamieszanej w sprawę. Obecnie znajduje się na plebanii, dawniej wisiał w kruchcie kościoła, nad wejściem. Drugi tego typu, również anonimowy, obraz przechowywany jest w Muzeum Zamojskim, gdzie trafił w 1956 roku z parafii Łabunie, wraz z kilkoma innymi płótnami, które znajdowały się w klasztorze w Radczyńcu, przed jego kasatą.

GMINA ŻMUDŹ

Na terenie gminy Żmudź znajdują się zabytki wpisane do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego:

w miejscowości Klesztów:

- Architektoniczny zespół sakralny: kościół rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia NMP (dawna cerkiew greckokatolicka) wraz z wyposażeniem wnętrza w zabytki ruchome, dawny cmentarz przykościelny wraz z drzewostanem, dzwonnica, przytułek, dom kościelny, mur ogrodzeniowy, plebania wraz z częścią działki. Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP wybudowano jako cerkiew greckokatolicką przed 1772 roku. W 1875 roku przemianowano go na świątynię prawosławną, od 1920 roku jest świątynią rzymskokatolicką. Kościół jest murowany, jednonawowy, zbudowany w stylu późnobarokowym. Wnętrze pokrywa polichromia wykonana przez Gabriela Sławińskiego ok. 1772 roku. Zachowały się drewniane, malowane iluzjonistycznie ołtarze. W ołtarzu głównym widnieje obraz Matki Boskiej Chełmskiej (1745), w lewym ołtarzu bocznym znajduje się obraz św. Łukasza (II poł. XVIII w.), w prawym Matki Boskiej Częstochowskiej.

Cennym zabytkiem jest późnobarokowa szafa z II poł. XVIII w. znajdująca się w zakrystii.

w miejscowości Pobołowice:

- Młyn wodno-gazowy z 1921 roku. Został wzniesiony przez Władysława Trabczyńskiego. Jest jednym z nielicznych tego typu obiektów zachowanych na terenie byłego województwa chełmskiego. Z zespołu młyńskiego zawierającego pierwotnie trzy części: budynek główny, siłownię i turbinę zachował się budynek główny i siłownia.

w miejscowości Wólka Leszczańska:

- Zespół dworsko-parkowy. Zachowały się pozostałości zespołu dworsko - parkowego - park podworski, który powstał ok. 1874 roku.
- Dawny Klasycystyczny zajazd z XIX wieku, który powstał ok. 1795 roku.

w miejscowości Żmudź:

- Kościół filialny (dawna cerkiew unicka), obecnie parafia rzymskokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Św.,
- Dzwonnica przy kościele filialnym (obecnie parafialnym) pw. Podwyższenia Krzyża Św.

Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego powstał około 1753 roku z fundacji Jana Zamoyskiego, jako cerkiew greckokatolicka. Jest to drewniany obiekt o konstrukcji zrębowej, z XVIII i XIX-wiecznym wyposażeniem. W ołtarzu głównym znajduje się ikona Ukrzyżowania z Matką Boską i św. Janem Ewangelistą z 1757 roku. W ołtarzach bocznych obrazy z XVIII wieku: w lewym Matki Boskiej z Dzieciątkiem w koronach blaszanych, w prawym – św. Antoniego, na miejscu dawnego obrazu Chrystusa Pantokratora z XVIII w. Obok kościoła zachowała się osiemnastowieczna drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowej, z dzwonem z 1643 roku.

Zabytki znajdujące się na terenie gminy wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego:

- w miejscowości Pobołowice (uroczysko Haliczany):
 - Dziesięć kopców ziemnych (cmentarzysko kurhanowe),
 - Dwadzieścia pięć kopców ziemnych (cmentarzysko kurhanowe).
- w miejscowości Pobołowice (uroczysko Majdan Czerniejewski):
 - Dwa kopce ziemne (cmentarzysko kurhanowe),
 - Dziesięć kopców ziemnych (cmentarzysko kurhanowe),

- Sześć kopców ziemnych (cmentarzisko kurhanowe).

Potencjał turystyczny gminy Żmudź stanowią również inne licznie występujące na jej terytorium obiekty zabytkowe wśród których wymienić należy m.in. następujące:

w miejscowości Dryszczów:

- krzyż kamienny z XIX w.,
- kapliczka drewniana św. Jana Chrzciciela na źródle z 1857 roku,
- ogród pofolwarczny.

w miejscowości Żmudź:

- kapliczka z końca XIX w. ,
- budynek Urzędu Gminy z 1905 roku,
- pozostałości zespołu dworskiego z XIX w.,
- zabytkowa gorzelnia i pozostałości zabudowań folwarcznych z XIX w.,
- ogród pofolwarczny (relikt),
- młyn drewniany,
- Park podworski w Leszczanach,
- Kapliczka św. Jana Nepomucena z I połowy XIX wieku w Puszczy,
- Liczne zabytkowe mogiły i cmentarze zlokalizowane na terenie gminy:
 - Bielin – Cmentarz ewangelicki, koniec XIX w.,
 - Klesztów – Cmentarz rzymskokatolicki, I poł. XX w.,
 - Leszczany – Cmentarz grekokatolicki, I poł. XIXw., Cmentarz ewangelicki, koniec XIX w., Cmentarz prawosławny, koniec XIX w.,
 - Maziarnia Kol. – Mogiły żołnierzy radzieckich, XX w (1944),
 - Pobołowice – Cmentarz prawosławny, II poł. XIX w.,
 - Roztoka – Cmentarz prawosławny, I poł. XX w.,
 - Syczów – dwa cmentarze ewangelickie, XIX w.,
 - Żmudź – Cmentarz rzymskokatolicki i prawosławny, II poł. XIX w., Cmentarz jeńców radzieckich, XX w. (1942-44).

Ponadto na terenie gminy znajdują się domy (chałupy) drewniane z początku XX wieku w miejscowościach: Klesztów, Ksawerów, Roztoka, Stanisławów i Żmudź.

GMINA HUSZCZA

Gmina Huszcza sąsiaduje z miejscowościami, które poszczycić się mogą bogatym dziedzictwem kulturowym, o czym świadczą liczne obiekty o znaczeniu historycznym zlokalizowane na obszarze powiatu lubomelskiego:

- Cerkiew Św. Grzegorza z XIII w. - Любомль
- Kościół Św. Trójcy z XV w. - Любомль
- Pałac Branickich z XVIII w. - Любомль
- Cerkiew Św. Dmitra z XVII w. - Згорани
- Cerkiew Św. Trójcy z XIX w. - Головне
- Cerkiew Św. Jana Bożego z XVIII w. - Штунь
- Cerkiew Św. Łukasza z XVIII w. - Городне
- Cerkiew Wniebowzięcia NMP z XVIII w. – Радехів.

1.5.3.Kultura

GMINA BIAŁOPOLE

Organizacją wszelkich zamierzeń kulturalnych zajmuje się Gminny Ośrodek Kultury. W działalności kulturalnej GOK wspiera 10 Kół Gospodyń Wiejskich, które mają do dyspozycji 8 zmodernizowanych świetlic wiejskich. Bardzo ważny udział w krzewieniu kultury mają stowarzyszenia i organizacje pożytku publicznego, a w szczególności Pro Futuro Stowarzyszenie na rzecz Inicjatyw Lokalnych w Białopolu oraz Stowarzyszenie Kobiet Wsi Teresin „Pod Lipą”.

Do głównych imprez organizowanych przez GOK na terenie Gminy Białopole w ciągu roku należą:

Gminne Święto Plonów, Gminne i Powiatowe Turnieje Szachowe, Międzynarodowy Szachowy Turniej Niepodległości Ziemi Chełmskiej, Turnieje Tenisa Stołowego, Spotkania Opłatkowe i inne spotkania integracyjne Kół Gospodyń Wiejskich, Gminna Konferencja Kół Gospodyń Wiejskich, Jubileusze, Dni Sportu - Turniej Dzikich Drużyn w Piłce Nożnej, Gminna Liga w piłce siatkowej, Gminna Liga w halowej piłce nożnej, udział reprezentacji w Międzypowiatowym Turnieju Gmin „Między nami sąsiadami”, współorganizacja m.in. „Świątecznych wieczorów”, Powiatowego Przeglądu Pieśni Maryjnej, Gminnych Zawodów Sportowo- Pożarniczych. „Święta Kwitnącej Lipy” oraz Zawodów Zapaśniczych i Piłkarskich.

Trwały ślad lokalnych tradycji i zwyczajów dla przyszłych pokoleń pozostawiają ludowi artyści i twórcy, którzy wzbogacają lokalną kulturę. Na terenie gminy pasję upowszechniania ludowej muzyki i śpiewu realizują zespoły:

- Szkolny Zespół Pieśni i Tańca „TECZA”
- „Metamorfoza”
- “FLOWERS” – Białopole,
- “Borowianki” – Raciborowice-Kolonia.

GMINA DOROHUSK

O atrakcyjności kulturalnej gminy Dorohusk stanowią:

- „Muzeum u cioci Mazurkowej” w Brzeźnie wyposażona w eksponaty z początku XX wieku. Muzeum założyli uczniowie lokalnej szkoły. Idea utworzenia muzeum miejscowości powstała w oparciu o ogólnopolski program „Ślady przeszłości”, organizowany przez Centrum Edukacji Obywatelskiej i Instytut Dziedzictwa Narodowego, w którym młodzież Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Brzeźnie brała udział od września 2002 roku. Poznamy tu historię rodziny Mazurków zamieszkujących Brzeźno od kilku pokoleń, znajdują się tutaj m. in. meble i narzędzia codziennego użytku ówczesnych gospodarzy. Po odnowieniu wnętrza domu i zrobieniu generalnych porządków uczniowie zgromadzili w nim sprzęt codziennego użytku oraz fotografie i dokumenty związane z historią miejscowości. Od oficjalnego otwarcia w maju 2002 roku muzeum zwiedziło kilkadziesiąt grup wycieczkowych. Odbyły się w nim warsztaty pisania pisanek, przędzenia lnu, wyplatania koszy, a także imprezy plenerowe, np. festyn z okazji Dnia Dziecka. W stuletniej piwnicy leżącej blisko muzeum wystawiono II część "Dziadów" według Adama Mickiewicza. Uczniowie stale opiekują się domem i jego otoczeniem, wykonując prace takie jak: porządkowanie wnętrza, koszenie trawy, przygotowanie drewna na ognisko dla gości odwiedzających muzeum oraz prace w ogrodzie. W muzeum oprócz stałej ekspozycji etnograficznej istnieje możliwość organizowania pokazów pieczenia chleba, obrzędów związanych ze świętami i polskimi tradycjami ludowymi (wigilia, andrzejki), a także plenerów malarskich. Dzięki swojej działalności uczniowie mogli ocalić od zapomnienia część obiektów dawnej architektury Brzeźna: prawie stuletni dom, studnię i piwnicę. W celu promowania działalności uczniowskiej wiosną 2003 roku odbyła się wystawa zebranych materiałów, dokumentacji fotograficznej i opisu realizacji programu w Galerii Patio w Bibliotece Publicznej w Chełmie oraz prezentacja na Zamku Królewskim w Warszawie. W trakcie realizacji programu

młodzież spotkała się z ogromnym zainteresowaniem ze strony mieszkańców Brzeźna. Udział w programie „Ślady przeszłości” oraz działania podjęte w trakcie jego realizacji stworzyły uczniom możliwość bezpośredniego zaangażowania się w promocję regionu, a także szansę na wykorzystanie lokalnej tradycji dla rozwoju turystyki. Ekspozycja we wnętrzu pozwoliła na zaprezentowanie niepowtarzalności i urody zwykłych przedmiotów takich jak: stare buty, pułapka na muchy, maglownica czy żelazko na duszę.

- Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny ZChPK w Brzeźnie. Ośrodek powstał w wyniku realizacji projektu "Ochrony chełmskich torfowisk węglanowych". Położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie rezerwatów przyrody: Bagno Serebryskie, Brzeźno i Roskosz. Znajduje się tutaj sala, w której prezentowane są gabloty z rzadkimi roślinami i różnymi gatunkami zwierząt. Zajęcia w Ośrodku dostosowane są do potrzeb, możliwości i zainteresowań przyrodniczych grup.
- „Izba etnograficzna”, Gminna Biblioteka Publiczna.

GMINA DUBIENKA

Działalnością kulturalną i promocyjną w gminie Dubienka zajmuje się Gminny Ośrodek Kultury w Dubience oraz Biblioteka Publiczna Gminy Dubienka. Ważne miejsce w życiu kulturalnym gminy zajmuje Izba Tradycji powstała w 2004 roku z inicjatywy Wójta Gminy Dubienka w celu upowszechniania wiedzy o przeszłych pokoleniach, których materialnym śladem pozostały przedmioty, znajdujące się w domostwach, gospodarstwach i drobnych warsztatach usługowych. Najstarsze eksponaty pochodzą z XIX wieku.

W gminie Dubienka działają Stowarzyszenia Ochotniczej Straży Pożarnej w Dubience, Siedliszczu, Uchańce i Skryhiczynie, Koło Gminne Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Dubience, Koło Gminne Stowarzyszenia Ofiar Wojny (1939-1945) Ziemi Chełmskiej, Nadbużańskie Stowarzyszenie Miłośników Gminy Dubienka oraz Polski Komitet Pomocy Społecznej Zarząd Miejsko – Gminny w Dubience, Koła Gospodyń Wiejskich w Siedliszczu, Rogatce, Uchańce, Dubience i Skryhiczynie.

Na terenie gminy organizowane są cyklicznie następujące imprezy kulturalne:

- Biesiada Świętojańska,
- Dni Dubienki,
- Dożynki Gminne,
- Powiatowy Przegląd Pieśni Kresowej,
- Międzygminny Przegląd Kolęd i Pastorałek.

GMINA HORODŁO

Kulturalną działalnością na terenie gminy zajmuje się Gminny Ośrodek Kultury w Horodle, w ramach którego funkcjonują:

- Zespół Śpiewaczy „Nadbużanie” z Horodła,
- Zespół Śpiewaczy „Kresowianie” z Hrebenego,
- Zespół Śpiewaczy „Sami Swoi” z Kopyłowa,
- Zespół Śpiewaczy „Kopyłowianie” z Kopyłowa,
- Zespół Wokalny „Fargo”,
- Kapela Ludowo-Podwórkowa „Horodlacy”,
- Koło Recytatorskie,
- Klub Seniora w Horodle.

Na terenie gminy funkcjonuje Gminna Biblioteka Publiczna w Horodle. W Filii Biblioteki Publicznej w Strzyżowie działa Akademia Młodzieżowa, w której odbywają się zajęcia taneczne, działa kółko recytatorskie oraz teatralne.

W gminie Horodło są zarejestrowane następujące organizacje pozarządowe:

- Stowarzyszenie Ekorozwoju i Promocji wsi Hrebenne,
- Towarzystwo Miłośników Ziemi Horodelskiej,
- Powiatowe Centrum Stowarzyszenie Agroturystyki w Hrubieszowie z siedzibą w Horodle,
- Stowarzyszenie Rozwoju Gminy Horodło,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Horodle,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Bereźnicy,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Matczu,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Strzyżowie przy Cukrowni Strzyżów S.A.,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Liskach,
- Ludowy Uczniowski Klub Sportowy „Orlęta” w Horodle,
- Fundacja Esperanza,
- Stowarzyszenie Nasza Przyszłość,
- Stowarzyszenie „Na rzecz Rozwoju Lokalnego - Przy Granicy”,
- Nadbużańskie Stowarzyszenie Rozwoju i Promocji Wsi,
- Stowarzyszenie Rozwoju i Wspieranie Promocji Wsi Kopyłów.

GMINA KAMIENI

Działalność kulturalna w gminie Kamień rozwijana jest przez Gminną Bibliotekę Publiczną w Kamieniu. Na terenie gminy funkcjonuje także świetlica wiejska w Kamieniu z placem zabaw, siłownią i dostępem do Internetu. Świetlice i kluby wiejskie zlokalizowane są w siedzibach Ochotniczych Straży Pożarnych w miejscowościach Pławanice, Strachosław, Mołodutyn, Ignatów-Kolonia, Wolawce, Haliczany, Koczów i Czerniejów. Na terenie gminy aktywnie działają twórcy ludowi, w tym literaci oraz artyści plastycy (haft krzyżykowy, prace ze słomy, malarstwo na szkle, grawerowanie jaj, malarstwo, garncarstwo) oraz zespoły śpiewacze: „Rosa” i „Koral”.

Do głównych imprez kulturalnych zaliczyć należy:

- Gminny Dzień Rodziny
- Dni Kamienia - największa impreza kulturalna odbywającą się w gminie. W planie wydarzenia znajdują się m.in. prezentacja programów artystycznych w wykonaniu uczniów szkół z terenu gminy, występy lokalnych artystów, wystawy twórców gminnych, zawody sportowe dla dzieci i młodzieży, a także liczne konkursy z nagrodami.

GMINA LEŚNIOWICE

Najważniejszymi obiektami kulturowymi, które stanowią znaczącą atrakcję turystyczną na terenie gminy Leśniowice są:

- *Izba Pamięci „Marynka” w Szkole Podstawowej w Rakołupach/Izba Ludowa Marynka w Rakołupach*

Izba powstała w 2007 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Leśniowskiej i Okolic przy współpracy Szkoły Podstawowej w Rakołupach. Znajdujące się w niej ekspozyty pochodzą od mieszkańców okolicznych wsi.

- *Dom Spotkań „Na pograniczu kultur” w Kumowie Plebańskim.*

Budynek został oddany do użytku w 1925 roku i składał się z dwóch izb szkolnych i mieszkania służbowego dla nauczyciela. Mieściła się w nim szkoła podstawowa, która została zamknięta w 2010 roku. Od 2013 roku wyremontowany oraz wyposażony obiekt wykorzystywany jest na potrzeby rozwoju lokalnych działań kulturalnych i współpracy polsko-ukraińskiej.

- *Ośrodek Dokumentacji Życia, Kultury i Twórczości na Wsi Leśniowskiej mieszczący się w Kumowie Plebańskim*

Ośrodek mieszczący się w budynku dawnej szkoły, gdzie zgromadzono rekwizyty z widowisk zebrane przez zespół „Kumowianki”. Obecnie dzięki kolejnej dotacji UE powstał w tym miejscu Dom Spotkań „Na pograniczu kultur”, gdzie realizowane są warsztaty i szkolenia dotyczące tradycyjnej kultury. Posiada stałą wystawę przedmiotów użytkowych i narzędzi rolniczych ukazujących historię życia na wsi, pracę ich mieszkańców oraz pamiątki pozostałe po ich życiu.

W Kumowie Majorackim znajduje się pracownia malarska i rzeźbiarska Stanisława Kosiarza. Ponadto kilka kobiet z terenu gminy trudni się szydełkowaniem. Licznie występują również figury i kapliczki przydrożne uzupełniając charakterystyczny obraz wsi polskiej.

Na krajobraz kulturowy, oprócz obiektów materialnych, składa się również aktywność mieszkańców gminy. Obok funkcjonującego Samorządowego Ośrodka Kultury działają trzy ludowe zespoły śpiewacze („Sielanki” z Sielca, „Kumowianki” z Kumowa, „Rakołupianki” z Rakołup) oraz Młodzieżowa Orkiestra Dęta z Leśniowic.

GMINA WOJSŁAWICE

Gmina Wojsławice posiada kilka atrakcyjnych obiektów kulturalnych. Najważniejsze z nich to:

- *Gminne Centrum Kultury, Sportu i Turystyki w Wojsławicach*

Podstawowym zadaniem Centrum jest prowadzenie działalności z zakresu upowszechniania kultury, sportu, turystyki i czytelnictwa zgodnie z zadaniami zawartymi w statucie jednostki. W strukturach Centrum funkcjonuje Biblioteka Publiczna Gminy w Wojsławicach oraz kawiarenka internetowa. Pod opieką Centrum działają zespoły wokalne: „Promyki”, „Mada-Bis”, „Czerwona Jarzębina” oraz chór „Wojsławianie”. Prowadzone są grupowe zajęcia muzyczne, taneczne, plastyczne i sportowe. Centrum organizuje liczne wydarzenia o charakterze kulturalno-rozrywkowym (festyny, pikniki, koncerty, wystawy, spotkania z pisarzami i twórcami rękodzieła artystycznego), sportowym (turnieje, zawody) i turystycznym (rajdy piesze i rowerowe, gry terenowe). Realizacje zadań GCKSiT finansowane są w głównej mierze z budżetu gminy, dodatkowo ze środków zewnętrznych. Centrum współpracuje ze środowiskiem lokalnym, regionalnym i wojewódzkim m.in. instytucjami samorządowymi, szkołami, stowarzyszeniami oraz mediami.

Imprezy cykliczne:

- Koncert Kolęd i Pastorałek;
- Obchody rocznicy bitwy pod Wojsławicami z dnia 17.04.1944 r.;
- Obchody Święta 3-go Maja;
- Festyn z okazji Dnia Dziecka;
- Międzypowiatowy Przegląd Pieśni Religijnej;
- Spotkanie Trzech Kultur;
- Dni Jakuba Wędrowczy;
- Turniej Sołectw;
- Dożynki Gminne;
- Piknik Rodzinny;
- Obchody Święta Niepodległości;
- Wigilia Wojsławian.

▪ *Izba Ludowa „Wrzeciono” w Majdanie Ostrowskim*

Izba Ludowa Wrzeciono prezentuje bogatą historię wsi chełmskiej. Utrzymana jest w stylu dawnej chałupy chłopskiej, posiada charakterystyczne dla tego okresu wyposażone pomieszczenia - kuchnię, pokój, komorę i sień. Zgromadzono tu wiele ciekawych i cennych eksponatów. Można tu zobaczyć przeróżne narzędzia codziennego użytku dawnych gospodarzy, meble oraz dekoracje. Niesamowity klimat tego miejsca pozwala przenieść się w sielską przeszłość. Swoim wyglądem i kultywowaniem tradycji ludowej cała wieś Majdan Ostrowski dąży do osiągnięcia wizerunku wsi tematycznej chłopskiej.

▪ *Galeria na Oblakach*

Galeria na świeżym powietrzu prezentuje obrazy malowane na deskach przedstawiające sceny z życia dawnych mieszkańców, ławeczki oraz rzeźby. Galeria na Oblakach przedstawia tradycje i obrzędy wsi w czterech porach roku oraz obrazy przedstawiające chłopa w literaturze.

▪ *Centrum Integracji Kołowrotek*

Centrum znajduje się w wąwozie tzw. „Kocim Dołku” odbywają się tu cykliczne imprezy: „Powroty do korzeni”, „Spotkania przy studni” czy też „Piknik na Kocim Dołku”.

- *Świetlice wiejskie w miejscowościach: Rozięcín, Huta, Putnowice-Kolonia, Nowy Majdan*

Świetlice wiejskie prowadzone są przez mieszkańców danej miejscowości, celem których jest organizowanie wydarzeń i prowadzenie działalności integrującej lokalne społeczeństwo i odpowiadającej na jego potrzeby kulturalno-rozrywkowe. Nadzór merytoryczny nad działalnością świetlic sprawuje Gminne Centrum Kultury, Sportu i Turystyki w Wojsławicach.

GMINA ŻMUDŹ

Infrastrukturę kulturalną gminy Żmudź tworzą:

- *Gminny Ośrodek Kultury w Żmudzi.*

W budynku Ośrodka Kultury w Żmudzi mieści się Gminna Biblioteka Publiczna w Żmudzi, kafejka internetowa oraz sala widowiskowa. Ośrodek Kultury powstał w 1986 roku. GOK prowadzi działalność: rozrywkową (dyskoteki, zabawy, imprezy masowe, bale), sportową (turnieje tenisa stołowego, piłki siatkowej, zawody strzeleckie, turnieje piłki nożnej), edukacyjną (wycieczki krajoznawcze połączone z konkursami plastycznymi, wyświetlanie lektur szkolnych, filmów przyrodniczych, nauka podstaw informatyki), kulturalną (wystawa prac malarskich, spotkania z twórcami ludowymi, koncerty muzyczne, spotkania z aktorami i pisarzami). Tradycją są coroczne Dożynki, organizowane przy współudziale GOK-u. Od początku istnienia placówka wyróżniała się działalnością muzyczną, tutaj bowiem powstały zespoły "Lider" oraz "Diana". GOK opiekuje się śpiewaczym zespołem ze Stanisławowa z terenu gminy, czołowym reprezentantem ziemi żmudzkiej w dziedzinie autentycznego folkloru. Placówka w swoich zbiorach posiada kolekcję obrazów ludowego malarza Stanisława Rudzkiego z Roztoki (rodem z Wołynia), który był w czołówce ludowych malarzy województwa chełmskiego.

- *Etnograficzna Izba Regionalna w Stanisławowie*

Obecnie w budynku po szkole podstawowej w Stanisławowie funkcjonuje Etnograficzna Izba Regionalna w której zgromadzonych jest ponad sto eksponatów. Izba jest odwiedzana przez wycieczki szkolne jak również przez pojedyncze zainteresowane osoby. Muzeum powstało dzięki dużemu zaangażowaniu kobiet z Zespołu Śpiewaczego Victoria ze Stanisławowa. W budynku tym odbywają się również spotkania Koła Gospodyń Wiejskich, pokazy wypieku tradycyjnego chleba wiejskiego oraz potraw regionalnych.

▪ *Galeria Pieńków w Lipinkach*

Galeria została założona w 2011 roku w posiadłości doktora Marka Pieńkowskiego naukowca i biznesmena mieszkającego w USA a pochodzącego z Lubelszczyzny. Pieńkowski postanowił założyć w Polsce fundację wspierającą wybitnych młodych artystów oraz naukowców. Wybudował on na Chełmszczyźnie koło Żmudzi rozległy Dwór "Pieńków", z otaczającą go wielką posiadłością ziemską. Aby wspierać projekty kulturalne, włączył do dworu, jako część integralną rezydencji, galerię. To niezwykle współczesne miejsce, znakomicie przystosowane do prezentacji sztuki, mające, bagatela - powierzchnię 700 m kw. Galeria funkcjonuje od 2011 roku. Pan Pieńkowski stworzył własną kolekcję sztuki, system pomocy i promocji młodych artystów. Współpracuje z wybitnymi fachowcami, znawcami sztuki i artystami. Organizuje wystawy w których uczestniczą m.in. wpływowi ludzie z USA.

GMINA HUSZCZA

Na terenie gminy Huszcza znajduje się kilka obiektów kulturalnych:

- Muzeum etnograficzne oraz Muzeum Kresowe w Huszczy przy szkole średniej,
- Obelisk Chwały żołnierzy, którzy zginęli podczas Drugiej Wojny Światowej,
- Stara i nowa wioska Opalińska, obecnie odpowiednio Vyshnivka i Pidlissia – stare włości leżące na terenach byłego starostwa hrubieszowskiego. Pamiątką po starej wiosce opalińskiej jest 30 pustych, wyludniałych chat,
- Cmentarz żydowski w Opalinie.

Krajobraz kulturowy gminy wzbogacają liczne wydarzenia kulturalne:

- Coroczne festiwale tradycji: "Schedrivochka schedruwała", "Kolyada", "Ivana Kupala",
- Coroczny jarmark historyczny - "Huszcza Fair" – stanowi wizytówkę region i jest ważnym wydarzeniem międzynarodowym na styku granic Ukrainy, Polski i Białorusi,
- festiwal tańców amatorskich, andrzejki, wakacje z Kalitą, przegląd kolęd i pastorałek, Noc Kupały.

Na terenie gminy aktywnie działa amatorska grupa folkowa „Opalynka”, która funkcjonuje tu od 40 lat.

1.6. Infrastruktura turystyczna

1.6.1. Baza noclegowa

GMINA BIAŁOPOLE

Baza noclegowa na terenie gminy Białopole jest słabo rozwinięta. Obecnie realizowane są inwestycje w zakresie rozbudowy gminnej infrastruktury wypoczynkowej.

GMINA DOROHUSK

Na terenie gminy Dorohusk funkcjonuje kilka gospodarstw agroturystycznych, które dysponują łącznie 24 miejscami noclegowymi, m.in. w miejscowościach: Świerże, Okopy Kolonia i Dobryłówka. W gminie znajdują się miejsca biwakowe oraz pola namiotowe. Popularnym obiektem noclegowym jest Zajazd „Granica” w miejscowości Berdyszczce, na przejściu granicznym, oferujący 22 miejsca noclegowe. W obiekcie znajdują się: bar, kantor czynny całą dobę, parking, ubezpieczenia graniczne. 26 miejsc noclegowych posiada hotel znajdujący się w budynku GKS „Granica” w Dorohusku.

Oprócz tego miejsca noclegowe znajdują się w Schronisku Młodzieżowym przy Zespole Szkół Ogólnokształcących w Dorohusku oraz w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym przy Szkole Podstawowej w Świerżach. Oba schroniska są czynne w okresie letnim. Łącznie posiadają 42 miejsca noclegowe. Schronisko w Świerżach posiada do dyspozycji gości: świetlicę, boisko sportowe, plac zabaw.

W miejscowości Brzeźno znajduje się także motel Wotel.

Tabela 1. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Dorohusk.

Obiekt	Miejscowość	Liczba miejsc noclegowych	Dodatkowe atrakcje
Hotel /Zajazd PHU „Granica” Przejście graniczne	Berdyszczce 14 a	22	bar, kantor czynny całą dobę, parking, ubezpieczenia graniczne
Budynek GKS „Granica”	Dorohusk, ul. Szkolna 6	26	boisko do piłki nożnej
Motel/Wotel	Brzeźno 209A, (przy drodze krajowej – obok	11	usługi gastronomiczne

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojstawice, Żmudź i gminy Huszcza

	Stacji Paliw)		
Gospodarstwo agroturystyczne Zofia Kucharska	Świerże, ul. Jana Pawła II 24 A	6	zwierzęta, jazda konna, rowery, staw, ogniska, kuligi
Gospodarstwo agroturystyczne VW Transporter „Ranczo”, Piotr Wasilewicz	Okopy Kolonia 32	4	zwierzęta, jazda konna, rowery, staw, ogniska, kuligi
Gospodarstwo agroturystyczne „U Renaty” Marek i Renata Masełko	Dobryłówka 9	10	zwierzęta, jazda konna, rowery, staw, ogniska, kuligi
Gospodarstwo agroturystyczne Irena Raczyńska	Świerże, ul. Młyńska	4	zwierzęta, jazda konna, rowery, staw, ogniska, kuligi
Szkolne Schronisko Młodzieżowe przy Szkole Podstawowej w Świerżach	ul. 22 Lipca 59 (czynne w miesiącach lipiec-sierpień)	12	pole namiotowe, świetlica, boisko sportowe, plac zabaw
Szkolne Schronisko Młodzieżowe przy Zespole Szkół Ogólnokształcących w Dorohusku	ul. I AWP 49 (czynne w miesiącach lipiec-sierpień)	30	pole namiotowe

GMINA DUBIENKA

Miejsca noclegowe w gminie Dubienka zlokalizowane są głównie w gospodarstwach agroturystycznych. W Liceum Ogólnokształcącym w Dubience w okresie wakacji funkcjonuje schronisko młodzieżowe. W internacie liceum mogą być zakwaterowane grupy zorganizowane w ilości do 50 osób. Dodatkowo na terenie gminy działa 7 gospodarstw agroturystycznych oferujących noclegi dla turystów.

Tabela 2. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Dubienka.

Właściciel	Adres obiektu	Liczba miejsc noclegowych
Gospodarstwo agroturystyczne Krystyna i Jan Ulaniccy	ul. Zatylna 2 „B” 22 – 145 Dubienka tel. 82 566 81 45	6 miejsc noclegowych (jeden pokój 1-osobowy, jeden pokój 2-osobowy, jeden pokój 3-osobowy)
Gospodarstwo agroturystyczne Alfreda Mikołajczuk	ul. Chełmska 19, 22 – 145 Dubienka tel. 82 566 82 81	5 miejsc noclegowych (jeden pokój 2-osobowy, drugi 3-osobowy)
Agroturystyka Gabriela Poliwczak	ul. Czerwonego Krzyża 2, 22 – 145 Dubienka tel. 82 566 80 75	5 miejsc noclegowych (jeden pokój 2-osobowy, drugi 3-osobowy)
Gospodarstwo agroturystyczne Danuta Burda	ul. Kościelna 23, 22 – 145 Dubienka tel. 82 566 80 59	4 miejsca noclegowe (dwa pokoje 2-osobowe)
Gospodarstwo agroturystyczne Irena Burdzicka	ul. Kościuszki 28 B, 22 – 145 Dubienka tel. 82 566 83 39	6 miejsc noclegowych (trzy pokoje 2-osobowe)
„WRÓBŁOWA ZAGRODA” Agroturystyka Józef Wróblewski	Rogatka 104, 22-145 Dubienka tel. 665 768 180	4 miejsca noclegowe (jeden pokój)
Agroturystyka Mirosław Birus	ul. Chełmska 21 22-145 Dubienka tel. 663 042 521	4 miejsca noclegowe (dwa pokoje 2-osobowe)

GMINA HORODŁO

Gmina Horodło była inicjatorem rozwoju agroturystyki w powiecie hrubieszowskim. W roku 1998 z inicjatywy Gminnego Ośrodka Kultury powołane zostało Horodelskie Stowarzyszenie Kwaterodawców w Horodle, które skupiło 15 gospodarstw agroturystycznych na terenie gminy Horodło. Obecnie w gminie działa 7 gospodarstw agroturystycznych.

Tabela 3. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Horodło.

Obiekt	Miejscowość	Miejsca noclegowe
Gospodarstwo agroturystyczne Birus Sylwester	Zosin	3
Gospodarstwo agroturystyczne Dec Katarzyna	Zosin	8
Gospodarstwo agroturystyczne Kicun Alina	Rogalin	8
Gospodarstwo agroturystyczne Matyasik Alfreda	Rogalin	8
Gospodarstwo agroturystyczne Wiesława Adamczuk	Cegielnia	5
Gospodarstwo agroturystyczne Nadbużańska Ciska Poprawska Magdalena	Matcze	16
Gospodarstwo agroturystyczne Augustynek Grzegorz	Zosin	b.d.

GMINA KAMIENŃ

Największym ośrodkiem dysponującym miejscami noclegowymi jest Ośrodek Rekreacyjno-Sportowy w Natalinie. Ośrodek posiada siedem 3-osobowych pokoi, piękną salę balową i kameralną salę kominkową. Panuje tu rodzinna i ciepła atmosfera, którą uzupełnia domowa kuchnia.

W miejscowości Kamień działa również Stajnia „TESA”, która prowadzi własną hodowlę koni małopolskich. Na terenie stajni znajduje się „Bacówka” z kominkiem i grillem oraz rozległe pole namiotowe.

W Kamieniu znajduje się Gospodarstwo agroturystyczne „Pod złotym księżycem”, które posiada jeden 3-osobowy i cztery 2-osobowe pokoje.

GMINA LEŚNIOWICE

Na terenie gminy Leśniowice funkcjonuje tylko jedno gospodarstwo agroturystyczne Gospodarstwo Gościnne „Pod Bocianim Gniazdem” w miejscowości Nowy Folwark, które oferuje:

- wynajem pokoi – obiekt noclegowy posiada 3 pokoje – 6 miejsc sypialnianych z możliwością dostawek, w pełni wyposażona kuchnia, łazienka.
- wycieczki krajoznawcze po okolicy (wycieczki z przewodnikiem):
 - o wycieczka szlakiem zabytków Gminy Leśniowice,
 - o grodzisko średniowieczne „Maczuły” i źródło czystej wody w Horodysku,
 - o linia walk z okresu I wojny światowej i cmentarze wojenne w naszej okolicy,
 - o „Szlak trzech studni” na Majdanie Ostrowskim,
 - o wycieczka szlakiem zabytków Chełma,
 - o Szlak kredą pisany w tym: wycieczka do Krupego (ruiny zamku, dworek szlachecki), Krynica – tajemnicze mauzoleum, prawdopodobnie wzniesione przez podkomorzego chełmskiego Pawła Orzechowskiego.
 - o Rejowiec Osada – Pałac Ossolińskich wraz z parkiem podworskim
 - o Wojsławice – szlak trzech kultur.
- organizację imprez (ognisko, grill, spotkania integracyjne, biesiady), imprezy okolicznościowe dla młodzieży (np. Osiemnastka).
- wypożyczalnię sprzętu (rowery, quady).

Gmina prowadzi intensywne działania szkoleniowe oraz w postaci wyjazdów studyjnych, organizowane wraz z Lokalną Grupą Działania „Ziemi Chełmskiej”, mające zachęcić mieszkańców gminy do prowadzenia gospodarstw agroturystycznych. Na terenie gminy znajduje się także Siedlisko na Dębinie oraz Stadnina w Janówce prowadzona przez Pana Dariusza Sulowskiego.

GMINA WOJSŁAWICE

Bazę noclegową gminy Wojsławice stanowi schronisko młodzieżowe przy Zespole Szkół Publicznych w Wojsławicach-Kolonii (25 miejsc noclegowych) oraz 6 prywatnych gospodarstw agroturystycznych, które oferują noclegi, wyżywienie i mnóstwo atrakcji.

Tabela 4. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Wojsławice.

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

Obiekt	Miejscowość	Liczba miejsc noclegowych	Dodatkowe atrakcje
Gospodarstwo agroturystyczne Urszula Tustanowska	Stary Majdan	24	przyjęcia okolicznościowe, szkolenia, grzybobrania, kuligi, gry i zabawy dla dzieci i dorosłych, wypożyczalnia rowerów, biesiady przy kominku lub ognisku
Gospodarstwo agroturystyczne „Kozi Raj”	Wojsławice	9	imprezy okolicznościowe, ogniska, grille, kuligi, wędkowanie, grzybobranie, możliwość korzystania z rowerów, wypieki okolicznościowe, nauka pieczenia i gotowania regionalnego, nauka robienia przetworów warzywno-owocowych, degustacja kozich serów
Gospodarstwo agroturystyczne „Dom pod Lipami”	Czarnołęzy	10	ogród z basenem, altaną, miejscem na ognisko, plac zabaw dla dzieci, wypożyczalnia rowerów
Gospodarstwo agroturystyczne „Ćmilówka”	Majdan Ostrowski	11	grzybobrania, biesiady przy kominku lub ognisku, kuligi, wypożyczalnia rowerów, quadów, plac zabaw dla dzieci
Gospodarstwo agroturystyczne „Spokojne miejsce”	Partyzancka Kolonia	28	wypożyczalnia rowerów i quadów, ogniska, grille
Gospodarstwo Agroturystyczne „Agro-pszczola”	Wojsławice	11	prezentacja miodobrania i gospodarki pasiecznej sprzedaż miodu sprzedaż rodzin pszczelich, odkładów i roi, przejażdżki kucykami i konno, ogniska, grille, piesze i rowerowe wycieczki po okolicy

Źródło: Urząd Gminy Wojsławice

GMINA ŻMUDŹ

Na terenie gminy Żmudź bazę noclegową stanowią gospodarstwa agroturystyczne oraz kwatery prywatne. Obiekty agroturystyczne oprócz noclegów oferują dodatkowe atrakcje takie jak ogniska, grille, rajdy rowerowe, imprezy okolicznościowe, a także możliwość aktywnego i zdrowego spędzenia wolnego czasu w otoczeniu starego lasu, łąk i zbiorników wodnych, na trasie spacerowej i rowerowej po ścieżkach leśnych i groblach stawowych oraz przejazd zaprzęgiem konnym do zalewu „Dębowy Las”. Przy zalewie „Dębowy Las” wydzielone jest pole namiotowe, które także stanowi element bazy noclegowej.

Ważnym ośrodkiem turystycznym w gminie Żmudź jest ośrodek kolonijny „Caritas Puszcza”. Ośrodek położony jest przy lesie i nad zbiornikiem wodnym, co gwarantuje wspaniały kontakt z przyrodą. Oprócz kolonii odbywają się tam różnego rodzaju imprezy plenerowe, obozy sprawnościowe, zawody sportowe oraz szkolenia. Wśród wielu atrakcji ośrodka w Puszczy najciekawszą jest możliwość korzystania z kursu jazdy konnej. Na organizowanych tam turnusach wypoczywa zwykle około 1000 osób. Na obszarze gminy Żmudź nie funkcjonują większe obiekty noclegowe takie jak hotele, motele czy pensjonaty.

GMINA HUSZCZA

Na terenie ukraińskiej gminy Huszcza brak jest gospodarstw agroturystycznych. Turysta może jedynie próbować pytać o możliwość znalezienia noclegu w kwaterach prywatnych na terenie gminy lub szukać noclegu w większych obiektach w głębi kraju. Najbliżej Huszczy znajdziemy zakwaterowanie w miejscowości Luboml w kompleksie Euro, który oferuje klimatyzację, bezpłatny bezprzewodowy internet, telewizor z dostępem do kanałów telewizji satelitarnej. Nieco dalej, w okolicach miejscowości Świtez znajdziemy nocleg w obiektach Nester Houze oraz Galicky Dwir Hotel.

1.6.2. Baza gastronomiczna

GMINA BIAŁOPOLE

Na terenie gminy Białopole baza gastronomiczna jest słabo rozwinięta. Obecnie realizowane są inwestycje w zakresie rozbudowy infrastruktury noclegowo-gastronomicznej.

GMINA DOROHUSK

Baza gastronomiczna gminy Dorohusk jest stosunkowo dobrze rozbudowana. Wynika to z faktu, iż w gminie zlokalizowane jest przejście graniczne, które zapewnia popyt na tego rodzaju usługi.

Zaplecze gastronomiczne gminy stanowią:

- Zajazd „Granica w Beredyszczu
- Motel Wotel w Brzeźnie
- Dom weselny PHU „Gąska” s. c. w Dorohusku
- Bar „U Marka” w Dobryłównie
- Lokal „MARGO” na przejściu granicznym
- Firma HU „Asta” w Dorohusku
- 3 obiekty gastronomiczne w Beredyszczu.

GMINA DUBIENKA

Obecnie z wyżywienia można korzystać jedynie w gospodarstwach agroturystycznych funkcjonujących na terenie gminy.

GMINA HORODŁO

Na terenie gminy wyżywienie zapewnia Restauracja „Sława” w Horodle oraz Pub U Gołębia w Bereźnicy-Kolonii.

GMINA KAMIENÍ

Na terenie gminy Kamień baza gastronomiczna jest słabo rozwinięta.

GMINA LEŚNIEWICE

W gminie Leśniowice turystom i gościom wyżywienie zapewnia gospodarstwo agroturystyczne, które oprócz tradycyjnych śniadań, obiadów i kolacji oferuje także możliwość samodzielnego przygotowywania potraw z grilla, ogniska, rusztu. Smaczne regionalne potrawy oferuje też Siedlisko na Dębnie. Ofertę gastronomiczną rozszerzają bary i punkty gastronomiczne nad zalewem Maczuły.

GMINA WOJSŁAWICE

Bazę gastronomiczną gminy oprócz gospodarstw agroturystycznych zapewniają:

- Dom weselny „BELWEDER” w Wojsławicach posiadający salę bankietową w której organizowane są imprezy okolicznościowe, szkolenia itp.
- Bar - Pijalnia piwa „STRUMIEN” w Wojsławicach oferujący także posiłki.

GMINA ŻMUDŹ

Głównym obiektem świadczącym usługi gastronomiczne w gminie jest lokal *Karczma Żmudź*. Posiada on 4 sale, w których organizowane są przyjęcia okolicznościowe i szkolenia. Kolejnym ważnym obiektem gastronomicznym jest Spółdzielnia Socjalna *Dębowy Las* oferująca catering, która znajduje się w miejscowości Wołkowiany.

Ponadto, wyżywienie swoim gościom zapewniają gospodarstwa agroturystyczne i kwatery prywatne. Gospodarstwa agroturystyczne oprócz tradycyjnych śniadań, obiadów i kolacji oferują także możliwość samodzielnego przygotowywania potraw z grilla, ogniska, rusztu.

GMINA HUSZCZA

Na terenie gminy brak jest punktów gastronomicznych. Restauracje znajdziemy w nieodległym Lubomlu oraz w Świtezium w obiektach Nester Houze oraz Galicky Dwir Hotel. W Lubomlu działa też kompleks Echo.

1.6.3. Szlaki turystyczne

GMINA BIAŁOPOLE

Przez teren gminy przebiega **Szlak turystyczny "Tadeusza Kościuszki"** o długość 120,5 km. Szlak rozpoczyna się z Obniżenia Dubienki, biegnie przez krawędź Grzędy Horodelskiej wzdłuż Działów Grabowiekich na Wyniosłość Giełczewską, umożliwiając penetrację krajoznawczą całej północnej części Grabowiecko - Strzeleckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu i Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego oraz poznanie związków z Kościuszki, jako bohatera wojny obronnej 1792 roku z ziemią chełmską.

Przebieg szlaku: Uchańka PKS (kopiec Kościuszki) - Dubienka - Starosiele - Maziarnia Strzelecka - Raciborowice - Kurmanów - Buśno - Jarosławiec - Wojśławice - Nowy Majdan - Bończa - Zastawie - Surhów - Topola - Wólka Orłowska - Zalew Tuligłowy - Krasnystaw PKS.

GMINA DOROHUSK

Ścieżki przyrodnicze na terenie gminy Dorohusk:

- **Ścieżka przyrodnicza „Meandry Bugu”** - długość ok. 5 km.

Trasa ścieżki rozpoczyna się na skraju parku podworskiego w Hniszowie. Prowadzi przez dolinę Bugu, poprzez mozaikę naturalnych łąk, pastwisk, starorzeczy i kęp drzew. Ścieżkę wyposażono w cztery tablice informacyjne. Atrakcją są punkty widokowe na dolinę i rzekę, które stanowią doskonałe miejsce obserwacji ornitologicznych.

- **Ścieżka przyrodniczo - historyczna "Bolko" w Hniszowie**

Dąb Bolko jest jednym z najstarszych dębów w Polsce. Ma 23 m wysokości, a jego obwód wynosi 8,62 m. W sierpniu 2009 roku, jeden z dolnych konarów dębu złamał się i runął na ziemię. Konar ten miał 155 cm obwodu i 12 metrów długość. Jak obliczył opiekujący się drzewami dendrolog, konar liczył 247 lat. Od 30 lat był uszkodzony, od 22 lat był zaatakowany przez pasożytniczy grzyb. Na podstawie wieku konaru, przy założeniu że nie był on wtórnym odrostem, można precyzyjniej oszacować wiek drzewa - na nieco ponad 300 lat. Zniszczony konar wyrastał na wysokości 6 m. Początek ścieżki znajduje się ok. 500 m. od drogi Dorohusk - Włodawa, na północno - zachodnim krańcu wsi. Ścieżka biegnie dalej przez Park podworski w Hniszowie z bogatym i starym drzewostanem (iglicznia trójcierniowa, jesion wyniosły, brzoza brodawkowata dęby). Ścieżka kończy się przy dębie szypułkowym "Bolko" - najpotężniejszym dębie na Lubelszczyźnie. Liczy sobie ok. 400 lat, ma 874 cm obwodu pnia i 28 m. wysokości.

Szlaki piesze:

Szlak Nadbużański (czerwony, dł. 320 km) – szlak pieszy wiedzie wzdłuż doliny Bugu na granicy państwowej z Białorusią i Ukrainą, wschodnim skrajem Polesia Lubelskiego i Wyżyny Lubelskiej od miejscowości Kózki do Hrubieszowa. Wzdłuż trasy spotykamy cenne obszary przyrodnicze, parki krajobrazowe i rezerваты przyrody oraz szereg interesujących zabytków architektury: kościoł i park podworski w Świerżach, pałac Suchodolskich, Izbę Regionalną i kościół w Dorohusku, oraz pomnikową aleję i Izbę Regionalną w Turce. Szlak prowadzi przez Uchańkę z Kopcem Kościuszki, Dubienkę

z kościołem i cerkwią prawosławną oraz miejscowość Skryhiczyn położoną w Strzeleckim Parku Krajobrazowym.

Przebieg szlaku: Hanna (powiat włodawski) – Stawki – Różanka – Włodawa – Orchówek – Sobibór – Zbereże – Hnieszów (powiat chełmski) – Świerże – Dorohusk – Uchańka – Dubienka – Skryhiczyn – Horodło (powiat hrubieszowski) – Wieniawka – Strzyżów – Hrubieszów.

Szlak Bagien i Moczarów (niebieski, dł. 52 km) – zwany również szlakiem „Chełmskich Torfowisk Węglanowych”, prowadzi z Dorohuska do Chełma. Na szlaku możemy podziwiać unikalne chełmskie torfowiska węglanowe obejmujące rezerwy: „Roskosz”, „Brzeźno” i „Bagna Serebryskie”, zwiedzić pałac, Izbę Regionalną i kościół w Dorohusku, Ośrodek Edukacji Ekologicznej Zespołu Parków Krajobrazowych Polesia w Brzeźnie, Muzeum „U Cioci Mazurkowej” w Brzeźnie oraz podziemia kredowe i liczne zabytki w Chełmie.

Przebieg szlaku: Dorohusk – Turka – Rezerwat „Roskosz” – Brzeźno – Rezerwat torfowiskowy „Brzeźno” – Gotówka – Stańków – Chełm. Jest to szlak pieszy o długości 52 km.

Ścieżki rowerowe:

Nadbużański Szlak Rowerowy (dł. 286 km) – poruszając się szlakiem poznajemy uroki nadbużańskiej przyrody i krajobrazu. Nieuregulowany Bug, czyste powietrze oraz bogactwo flory i fauny stwarzają doskonałe warunki do wypoczynku na łonie natury, z dala od miejskiego zgiełku.

Przebieg szlaku: Janów Podlaski – Pratulin – Lebiedziew – Kostomłoty – Kodeń – Jabłeczna – Sławatycze – Włodawa – Dorohusk – Dubienka – Gródek – Hrubieszów.

Szlak Przyjaźni (dł. 420,8 km) – ma swój początek na Mazowszu, a kończy się w Hrubieszowie, przechodząc przez gminy Dorohusk i Dubienka.

Trasa rowerowa „Malowniczy wschód” (opisana wcześniej).

Szlaki konne

Poleski Szlak Konny – pierwszy na Lubelszczyźnie i jeden z najdłuższych w Polsce, nadaje się również do uprawiania turystyki rowerowej i pieszej. Szlak przebiega przez tereny o urozmaiconej rzeźbie terenu z licznymi kompleksami leśnymi i jeziorami, z unikatową fauną i florą. Pozwala poznać najciekawsze zakątki Poleskiego Parku Narodowego, Chełmskiego, Sobiborskiego i Poleskiego Parku Krajobrazowego oraz

liczne rezerwaty przyrody (Żółtowie Błota, Jezioro Orchowe, Magazyn, Małoziemce, Serniawy, Bachus, Stawska Góra, Bagno Serebryskie, Brzeźno, Roskosz). Niewątpliwym atutem szlaku jest fragment przebiegający wzdłuż rzeki Bug - jedynej dzikiej rzeki nie przekształconej przez człowieka, która stanowi granicę Unii Europejskiej.

GMINA DUBIENKA

Ścieżki spacerowe przebiegające przez gminę:

- **Ścieżka spacerowa "DOLINY BUGU"**- opracowana w oparciu o stanowiący punkt wyjścia Ośrodek Wypoczynkowy w Starosielu. Tereny, przez które przebiega ścieżka, cechuje zachowanie wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Opisywane tereny leżą bezpośrednio w sąsiedztwie Strzeleckiego Parku Krajobrazowego. Długość ścieżki wynosi ok. 6 km. Ścieżka spacerowa "Doliny Bugu" prowadzi przez tereny o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Przetrwanie wielu rzadkich gatunków roślin i zwierząt, wiąże się z zachowanymi tutaj fragmentami naturalnych zbiorowisk torfowiskowych oraz ekstensywną gospodarką rolną, pozwalającą na utrzymanie się rzadkich gatunków łąkowych.
- **Ścieżka spacerowa "STARORZECZE"** - punktem wyjścia na ścieżkę o długości 3 km jest Ośrodek Wypoczynkowy w Starosielu. Tereny przez które, prowadzi ścieżka, cechują się niezniszczonymi lasami, łąkami z naturalną roślinnością i torfowiskami. Największymi walorami krajobrazowymi tego obszaru jest zachowanie w stanie naturalnym starorzeczy, lasów łęgowych i łąk zalewowych, stanowiących ostoję ptactwa błotnego. Dodatkową atrakcją jest widok na rozległą dolinę rzeki Bug. Opisywana ścieżka spacerowa posiada wiele walorów przyrodniczych i krajobrazowych oraz może mieć charakter dydaktyczny, ze względu na występowanie na stosunkowo niewielkim odcinku wielu różnorodnych środowisk, z typowymi dla nich zbiorowisk roślin.

GMINA HORODŁO

Przez teren gminy wiedzie „**Nadbużański szlak turystyczny**” (czerwony) o następującym przebiegu: Uchańka (kopiec Kościuszki na miejscu bitwy z 1792r.)

– Dubienka – Starosiele (ośrodek wypoczynkowy) – Skryhiczyn (pomniki przyrody 2 klony zwyczajne i jesion wyniosły) – Zagórnik (jedna z największych w kraju pasiek, wschodni skraj Lasów Strzeleckich) – Matcze – Bereźnica – Horodło (grodzisko „Wały

Jagiellońskie” zwane również Zamczyskiem z pozostałościami zamku, kościół i klasztor dominikanów z XVIII wieku, dawna drewniana cerkiew z 1932 roku, drewniany kościół polskokatolicki z 1933 roku, 4 pomniki jesiony wyniosłe).

GMINA KAMIEN

Malownicze krajobrazy gminy Kamień można podziwiać korzystając ze ścieżek rowerowych:

- **„MOCZAROWA KRAINA”** - trasa prowadzi przez Chełm, Stańków, Srebrzyszcze, Ignatów, Józefin. Długość trasy wynosi 23 km. Na trasie, w miejscowości Józefin warto zobaczyć kurhan średniowieczny zwany „Szwedzką Mogiłą”.
- **Szlak rowerowy „KOL. KAMIEN - ZALEW HUSYNNE”**- trasa Kol. Kamień - Pławanice - Husynne. Długość trasy 19 km.
- **Szlak rowerowy KOL. KAMIEN - „DĘBOWY LAS”**. Długość trasy 35 km.

Na szlaku warto zobaczyć:

- w Kolonii Kamień kościół murowany z 1881 roku pw. św. Michała Archanioła wraz z plebanią i drzewostanem,
- w Strachosławiu i w Mołodutynie kapliczki ujęte w ewidencji zabytków.

GMINA LEŚNIOWICE

- **Ścieżka przyrodniczo-historyczna „Spacerkiem po okolicach Sielca”** – ścieżkę można pokonać pieszo lub na rowerze. Przebiega przez bogato rzeźbiony i zróżnicowany pod względem przyrodniczym obszar Działów Grabowieckich oraz Las Kumowski z dorodnymi dębami oraz stanowiskami buczyny. Ponadto na ścieżce znajdują się zabytki kultury, m.in. otoczone parkiem ruiny zamku z XVII wieku, dwór z XIX wieku w Sielcu, oraz klasycystyczny kościół w Kumowie Plebańskim, nieopodal którego stoi XIX - wieczny młyn wodny, oraz park w Dębinie.
- **Trasa rowerowa „Malowniczy wschód”** łączy 4 gminy: Leśniowice, Żmudź, Wojśławice i Dorohusk. Początek trasy znajduje się w miejscowości Kumów Plebański (Gmina Leśniowice), natomiast koniec w miejscowości Brzeźno (Gmina Dorohusk). Cała trasa liczy około 100 km.

GMINA WOJSŁAWICE

W okolicach Wojsławic przebiegają dwa piesze szlaki turystyczne: szlak rezerwatów przyrody (zielony), biegnący z wojsławickiego rynku przez Stadarnię, Sarniak i dalej w kierunku Chełma, a stamtąd do Urszulina oraz szlak kościuszkowski (niebieski), biegnący z Dubienki przez Raciborowice, Putnowice Wielkie, Wólkę Putnowicką, Hutę – kończy się w Wojsławicach pod pomnikiem Kościuszki.

- **Szlak Tadeusza Kościuszki** (niebieski, dł. 120,5 km) - prowadzi przez teren Obniżenia Dubienki, z pagórkami i dolinami rzecznyymi oraz urozmaicony krajobraz Działów Grabowieckich z licznymi wyniosłościami i wierzchowinami. Umożliwia poznanie związków Tadeusza Kościuszki z ziemią chełmską oraz zwiedzanie licznych obiektów przyrodniczych i zabytków architektury. Wędrując szlakiem zobaczymy kościół i cerkiew prawosławną w Dubience, pałac myśliwski Zamoyskich w Maziarni Strzeleckiej, zwiedzimy kościół w Buśnie, dawną cerkiew w Kurmanowie oraz kościół, cerkiew, synagogę i pomnik Tadeusza Kościuszki w Wojsławicach.

Przebieg szlaku: Uchańka PKS (kopiec Kościuszki) - Dubienka - Starosiele - Maziarnia Strzelecka - Raciborowice - Kurmanów - Buśno - Jarosławiec - Wojsławice - Nowy Majdan - Bończa - Zastawie - Surhów - Topola - Wólka Orłowska - Zalew Tuligłowy - Krasnystaw PKS.

- **Szlak Rezerwatów Przyrody** (zielony, dł. 101 km)- prowadzi z Urszulina do Wojsławic przez Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Obniżenie Dorohuczy, Pagóry Chełmskie oraz Działy Grabowieckie. Na trasie mijamy krajobrazy bardzo zróżnicowane obfitujące w różnorodne obiekty krajoznawcze. Wędrując drogami i ścieżkami natrafimy na dwór Załuskich w Kuliku, rezerwat stepowy „Stawska Góra”, owiane legendami wzgórze widokowe „Dziewicza Góra” oraz liczne obiekty w Chełmie z unikalnymi podziemiami kredowymi, ruiny zamku i dwór w Sielcu, kościół w Kumowie Plebańskim oraz zabytki Wojsławic z kościołem, dawną cerkwią, synagogą i ciekawymi kapliczkami.

Przebieg szlaku: Urszulin - Świerszczów - Cyców - Kulik - Olchowiec - rezerwat Stawska Góra - Horodyszczce - Chełm - Uher - Sielec - Kumów Plebański - Wojsławice.

- **Szlak kredą pisany odsłona III**, po atrakcjach Ziemi Chełmskiej, atutem tej odsłony są zbiorniki wodne, wykorzystywane do celów rekreacyjnych oraz

atrakcje przyrodnicze Strzeleckiego Parku Krajobrazowego i Grabowiecko – Strzeleckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu;

- **Szlak Jakuba Wędrowczya (geocatching)**
- **Szlak Studni w Majdanie Ostrowskim** - którego atrakcją są: starodawna studnia z żurawiem oraz altana przy studni, gdzie można odpocząć przy ognisku lub grillu. Szlak prowadzi przez piękne tereny, ukazując niezapomniane krajobrazy.
- **Trasa rowerowa „Malowniczy wschód” – opisana wcześniej**
- **Szlak Renesansu Lubelskiego (samochodowy).**

GMINA ŻMUDŹ

- Szlaki turystyczne wytyczone w ramach projektu „Turystyka międzynarodowa impulsem do rozwoju gospodarczego”.
- Trasa rowerowa „Malowniczy wschód” opisana powyżej.

GMINA HUSCZA

Ścieżki spacerowe na terenie Polesia Wołyńskiego, na terenie równinnym, miejscami płaskim i zabagnionym lub lekko falistym.

Ścieżki turystyczne na terenie „Rezerwatu Zoologicznego Bug”. Rezerwat ten obejmuje ochroną wiele gatunków zwierząt występujących w wodach oraz na brzegach rzeki Bug. Turyści mogą również spacerować malowniczymi brzegami 32 hektarowego Jeziora Huszcza (Dobrodzyńskiego). Dookoła wioski Huszcza w lasach można spotkać interesujące obiekty natury: Górę Bald, Górę Cudów, Verbochky, German Pear oraz Hvasova Nyvka.

1.6.4. Baza sportowo–rekreacyjna

GMINA BIAŁOPOLE

W gminie Białopole funkcjonuje Uczniowski Klub Sportowy "SKORPION", zrzeszający młodych zapaśników oraz Gminny Klub Sportowy "UNIA" Białopole, który posiada dwie sekcje:

- sekcja piłki nożnej – liczy 55 zawodników w kategorii: orlik, młodzik występujący w Chełmskiej Lidze Młodzików i drużyna seniorów grająca w Klasie Okręgowej.
- sekcja szachowa – liczy 15 zawodników w kategorii senior, junior.

Wszystkim mieszkańcom gminy służy oddana do użytku we wrześniu 2006 roku nowa sala gimnastyczna przy Zespole Szkół w Białopolu, która wyposażona jest również w siłownię. Obok budynku sali znajdują się: boisko wielofunkcyjne o nawierzchni sztucznej do siatkówki, koszykówki i kort tenisowy, boisko ziemne do piłki ręcznej. Ponadto przy szkołach w Białopolu i Strzelcach znajdują się nowe place zabaw dla najmłodszych.

W listopadzie 2012 roku zakończono prace przy modernizacji stadionu piłkarskiego w Białopolu. Inwestycja dofinansowana była środkami unijnymi z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 w ramach działania „Odnowa i Rozwój Wsi”. W miejscu dawnego boiska do piłki nożnej powstało nowe boisko posiadające drenaż. Wykonano ogrodzenie płyty boiska, wybudowano przejścia i trybuny z 320 siedziskami dla widzów, zamontowano bramki, wiaty dla zawodników rezerwowych oraz piłkochwyty za bramkami. Obok płyty boiska powstał nowoczesny budynek, w którym mieszczą się szatnie z łazienkami dla dwóch drużyn piłkarskich i sędziów, toalety dla widzów, pomieszczenie gospodarcze oraz magazynek na sprzęt sportowy. Cały obiekt wyposażony jest w urządzenia, z których mogą korzystać osoby niepełnosprawne. Klub dysponuje także boiskiem zastępczym o wymiarach 92 x 60 m.

GMINA DOROHUSK

Na terenie gminy odnajdziemy boisko pełnowymiarowe do piłki nożnej - GKS „Granica” Dorohusk oraz treningowe, a także boisko „Orlik”, salę gimnastyczną, halę widowiskowo-sportową i siłownię przy ZSO w Dorohusku. Boiska do piłki nożnej znajdują się także w miejscowościach: Świerże, Turka, Wólka Okopska. Kąpielisko (strzeżone) znajduje się w okresie letnim nad Zalewem Husynne. Place zabaw znajdują się przy szkołach w Brzeźnie, Dorohusku i Świerżach.

Na terenie gminy znajduje się wypożyczalnia kajaków firmy „Agrobug” w Świerżach. W gminie działa Gminny Klub Sportowy „Granica” Dorohusk, rozgrywający mecze piłkarskie w IV lidze.

W skład infrastruktury sportowej w gminie wchodzi również:

- boisko pełnowymiarowe do piłki nożnej - GKS „Granica” Dorohusk oraz treningowe,
- boisko „Orlik”,
- hala widowiskowo-sportowa i siłownia przy ZSO w Dorohusku,
- pomost przy zbiorniku wodnym Husynne o powierzchni 665 m²,
- boisko piłkarskie w Świerżach,
- boisko piłkarskie w Turce,
- boisko piłkarskie w Wólce Okopskiej,

- pomost przy zbiorniku wodnym Husynne o powierzchni 665 m²,
- boisko piłkarskie w Dorohusku z budynkiem dla zawodników,
- boisko piłkarskie w Świerżach,
- plaża przy akwenu wodnym Husynne.

GMINA DUBIENKA

Amatorzy turystyki pieszej i rowerowej mogą korzystać ze znajdujących się tu ścieżek spacerowych. Najbardziej znanym i uczęszczanym szlakiem jest Nadbużański Szlak Rowerowy, ciągnący się z Janowa Podlaskiego do Hrubieszowa. Odcinek szlaku w gminie Dubienka przebiega przez wyjątkowo piękne tereny nadbużańskie a także przez lasy Strzeleckiego Parku Krajobrazowego.

Na terenie gminy Dubienka działają trzy koła łowieckie: Nr 67 "Krogulec" z Lublina, Nr 47 "Pogoń" z Warszawy i Nr 82 „Dubelt” z Chełma. W gminie działa koło Polskiego Związku Wędkarskiego skupiające 120 miłośników sportu wędkarskiego.

Do infrastruktury sportowej na terenie gminy Dubienka zaliczamy:

- boiska sportowe i salę gimnastyczną pełnowymiarową przy Gminnym Zespole Szkół i Liceum Ogólnokształcącym w Dubience,

W miejscowości Starosiele w rejonie rzeki Wełnianki znajduje się teren wykorzystywany jako strzelnica sportowa.

GMINA HORODŁO

Infrastruktura sportowa Horodła jest stosunkowo uboga - składa się z obiektów przyszkolnych, które wymagają modernizacji. Gmina, mimo położenia nad rzeką Bug, nie posiada kąpieliska. Dość rzadko organizowane są zawody sportowe i inne imprezy o charakterze sportowo- rekreacyjnym.

Istnieją dwa Uczniowskie Kluby Sportowe (sekcja piłki siatkowej Strzyżowie oraz sekcja lekkoatletyczna w Horodle). Zawody strażackie organizują Ochotnicze Straże Pożarne działające w miejscowościach Liski, Bereźnica, Matcze, Horodło, Strzyżów.

GMINA KAMIEŃ

W gminie Kamień znajduje się zbiornik wodny w Natalinie z piaszczystą plażą oraz dwoma pomostami. Do dyspozycji turystów oddano również duży parking.

Na terenie gminy znajduje się Ośrodek Rekreacyjno-Sportowy „Pod Wiatrakami” oferujący możliwość wypożyczenia sprzętu wodnego, jazdy konnej oraz organizacji imprez okolicznościowych.

Do atrakcji turystycznych gminy Kamień zaliczyć można ponadto stajnię „TESA” położoną przy trasie Chełm-Hrubieszów. Stajnia sąsiaduje z lasem oraz przylega do rzeki Udal.

Na terenie gminy organizowane są tzw. „Biesiady jeździeckie” połączone z pokazami jazdy konnej i grami zręcznościowymi. Dodatkowo prowadzona jest nauka jazdy konnej oraz hodowla koni małopolskich. Corocznie na terenie gminy odbywa się bieg „Hubertusa”.

GMINA LEŚNIOWICE

Do obiektów sportowych na terenie gminy należą:

- stadion sportowy w Leśniowicach ilość miejsc - 1 000, stan techniczny dobry,
- boiska wiejskie w Horodysku i Kumowie Plebańskim,
- boiska sportowe przy szkołach podstawowych w Leśniowicach, Sielcu, Teresinie i Rakołupach Dużych,
- boisko wielofunkcyjne ORLIK w Leśniowicach.

W okresie letnim usługi wypoczynku i rekreacji świadczy „Zajazd letni” w Alojzowie oraz w zakresie wędkarstwa - stawy rybne w Rakołupach Dużych i zalew „Maczuły” w Horodysku.

Stan zagospodarowania obiektów i terenów sportowo-rekreacyjnych w gminie należy uznać za niewystarczający. Brak jest obiektów służących zajęciom sportowym i rekreacyjnym w okresie całorocznym (sporty zimowe). Należy realizować usługi związane ze sportem i rekreacją w oparciu o tereny leśne, istniejące i projektowane zbiorniki wodne. Należy również rozwijać w oparciu o osadnictwo wiejskie agroturystykę i ekoturystykę.

Bazę sportowo-rekreacyjną w ostatnim czasie rozbudowano o:

- ciągi turystyczne (ścieżki rowerowe z chodnikiem) o łącznej długości 1040,00 m,
- ciągi pieszo-jezdne wraz z miejscami wypoczynkowymi (ławki zlokalizowane wzdłuż zbiornika wodnego „Maczuły” oraz kosze na śmieci),
- wieżę widokową przy zbiorniku wodnym „Maczuły”,
- molo w kształcie litery „U” wraz z przystosowaniem obiektu dla osób niepełnosprawnych,
- plażę przy akwenu wodnym „Maczuły”,
- zagospodarowane tereny zielone (nasadzenia krzewów i kwiatów ozdobnych),
- wyposażenie zbiornika wodnego „Maczuły”.

GMINA WOJSŁAWICE

W gminie Wojsławice znaczna część infrastruktury sportowo-rekreacyjnej znajduje się w głównej miejscowości gminnej – Wojsławicach – są to m.in.:

- stadion piłki nożnej w Wojsławicach przy ulicy Grabowieckiej,
- chodnik – promenada spacerowa przy stawie w Wojsławicach wraz z siłownią plenerową i miejscem występów artystycznych,
- nawodno – przybrzeżny pomost spacerowy wraz z pomostami dla sprzętu pływającego,
- drewniana wiata do grillowania.

Inne obiekty to:

- boisko przy Zespole Szkół Publicznych w Wojsławicach-Kolonii,
- plac zabaw przy Zespole Szkół Publicznych w Wojsławicach-Kolonii,
- plac zabaw w Turowcu,
- Krynica w Rozięcinie wraz z infrastrukturą (miejsce na ognisko, stół, ławy, huśtawka).

Na terenie gminy Wojsławice działa Uczniowski Klub Sportowy „Arka”, prowadzący sekcję szachową i piłki nożnej oraz Gminno-Szkolny Klub Sportowy „Wojsławia” Wojsławice, skupiający drużyny piłki nożnej.

Stan zagospodarowania obiektów i terenów sportowo-rekreacyjnych w gminie jest niewystarczający. Brak jest całorocznie dostępnych obiektów zamkniętych do uprawiania zajęć sportowych i rekreacyjnych oraz infrastruktury umożliwiającej uprawianie sportów zimowych. Należy stworzyć infrastrukturę do uprawiania turystyki pieszej i rowerowej w oparciu o tereny leśne, wykorzystując posiadane warunki przyrodnicze.

GMINA ŻMUDŹ

Na terenie gminy Żmudź w miejscowości Wołkowiany usytuowany jest zbiornik wodny "Dębowy Las", a ponadto znajdują się tu poniższe obiekty sportowo-rekreacyjne:

- boisko wielofunkcyjne w Żmudzi,
- dwa place zabaw w Żmudzi,
- boisko piłkarskie Victorii Żmudź (IV liga),
- siłownia w Gimnazjum w Żmudzi,
- trzy boiska do siatkówki,

- pomosty wędkarskie,
- ścianka wspinaczkowa z tyrolką,
- dwa pięciomodułowe obiekty turystyczne (WC, część gospodarcza, 3 wiaty),
- zestawy paleniskowe z zadaszaniem,
- dwa pomosty nad zalewem o długości 25 m.

W gminie infrastruktura sportowa zlokalizowana jest przy szkołach. Przy każdej ze szkół gminy Żmudź znajduje się boisko trawiaste. Przy Zespole Szkół w Żmudzi zlokalizowana jest również sala gimnastyczna oraz siłownia. Ponadto w gminie funkcjonuje Klub Sportowy „Victoria Żmudź”, który od 2008 roku posiada status organizacji pożytku publicznego.

GMINA HUSZCZA

Obiekty infrastruktury sportowo-rekreacyjnej na terenie gminy Huszcza to:

- boiska przy szkołach,
- pole namiotowe przy zbiorniku wodnym,
- instalacje elektryczne i oświetleniowe pola namiotowego,
- boisko sportowe przy zbiorniku wodnym,
- plaża przy akwenu,
- wyposażenie sportowe plaży,
- parking dla samochodów przy akwenu (20 aut).

1.7. Analiza ruchu turystycznego

GMINA BIAŁOPOLE

Gmina Białopole posiada atrakcyjne tereny pod bazę turystyczno – wypoczynkową, która jest szansą dla rozwoju turystyki wiejskiej. Za jej rozwojem przemawiają wysokie walory przyrodnicze obszaru oraz istnienie szeregu zabytków architektury. Istotne znaczenie dla rozwoju turystyki na terenie gminy mogą mieć planowane wraz z sąsiednimi gminami takie zamierzenia infrastrukturalne, jak budowa zbiornika małej retencji o pow. 100 ha w Busieńcu oraz zagospodarowanie na cele rekreacyjno-wypoczynkowe istniejącego zbiornika w Buśnie. Podstawowym problemem ograniczającym na terenie gminy rozwój turystyki jest brak bazy gastronomiczno-noclegowej oraz infrastruktury turystycznej w postaci oznakowanych tras rowerowych, pieszych, przyrodniczych.

GMINA DOROHUSK

Na terenie gminy rokrocznie odbywają się dwie charakterystyczne imprezy, wyróżniające gminę, to jest „Noc Świętojańska” w zabytkowym parku w Świerżach, w okolicy 24 czerwca, z tradycyjnym korowodem świętojańskim oraz konkursami: „Na najpiękniejszy wianek sobótkowy”, „Poszukiwanie kwiatu paproci” i Wybory „Miss Nocy Świętojańskiej” i zabawą ludową na zakończenie.

Od kilku lat na terenie gminy odbywa się Festiwal Piosenki Strażackiej w Okopach, impreza wpisana do Powiatowego Kalendarza Imprez Kulturalnych.

Gmina Dorohusk jest jedną z przodujących gmin jeżeli chodzi o współpracę w ramach tzw. „wymiany przygranicznej” z Ukrainą, głównie z gminą Huszcza i rejonem lubomelskim. Współpraca dotyczy zarówno wymiany w sferze kultury, oświaty, sportu, jak i międzyludzkiej, mieszkańcy np. dwa razy w roku, na odpust św. Izydora (10 maja) i święta zmarłych odwiedzają groby swoich bliskich w Rymaczach i Lubomlu. W trakcie roku organizowanych jest także wiele wyjazdów i wycieczek dla społeczności z terenu gminy.

GMINA DUBIENKA

Wysokie walory przyrodnicze, krajoznawcze i rekreacyjne stanowią niebywałą szansę dla rozwoju turystyki na terenie gminy, w tym turystyki aktywnej, przyrodniczej, survivalowej oraz agroturystyki. Pomimo zainteresowania wypoczynkiem na terenie gminy, potencjał turystyczny obszaru nadal pozostaje niewykorzystany. Istniejące na terenie gminy zbiorniki wodne wymagają zagospodarowania na cele turystyczno-rekreacyjne, brak jest oczekiwanej przez turystów infrastruktury około zbiornikowej. Szansą na rozwój turystyczny obszaru mogłyby być inwestycje w bazę noclegowo-gastronomiczną, działania informacyjno-promocyjne oraz stworzenie kompleksowej oferty pobytowo-wypoczynkowej.

GMINA HORODŁO

Walory turystyczne nadaje tu zróżnicowana rzeźba terenu Grzędy Horodelskiej. Dodatkowym atutem jest rzeka Bug, która zachowała naturalne koryto z meandrami i starorzeczami, trasy zalewowe porośnięte są bujnymi łąkami. Unikalna roślinność ze zbiorowisk stepowych i tundrowych, czyste powietrze i ponad 100 gniazd bocianich na terenie gminy świadczą o czystości ekologicznej tego obszaru.

Gmina Horodło to teren atrakcyjny szczególnie dla turystów poszukujących wypoczynku w ciszy i kontakcie z przyrodą. Atutem regionu jest: rolniczy charakter

miejsowości, mała gęstość zaludnienia, brak skażenia środowiska, dużo obszarów leśnych, mało zmieniony krajobraz i zabytki kultury.

GMINA KAMIEŃ

Cenne przyrodniczo obszary umożliwiające aktywny wypoczynek na łonie natury oraz obecność zabytków historii i kultury stwarzają dobre warunki do rozwoju usług wypoczynkowych i turystycznych (w tym agroturystycznych) na terenie gminy. O atrakcyjności gminy Kamień decyduje również korzystne położenie tj. w niewielkiej odległości od Miasta Chełma. Mieszkańcy Chełma, turyści, cykliści chętnie korzystają z możliwości wypoczynku nad zbiornikiem wodnym w Natalinie, jednakże ze względu na brak tras rowerowych umożliwiających dojazd z Chełma do ciekawych miejsc na terenie gminy, rzadko decydują się na wyjazd poza Natalin. Szans na rozwój turystyczny obszaru upatrywać należy w rozbudowie infrastruktury turystycznej, w tym rekreacyjnej, noclegowej i gastronomicznej oraz w działaniach informacyjno-promocyjnych.

GMINA LEŚNIOWICE

Gmina Leśniowice w małym stopniu wykorzystuje swoje walory przyrodnicze i kulturowe do rozwoju turystycznego. Ukształtowanie terenu umożliwia rozwijanie turystyki rowerowej, a tradycyjny charakter wsi stanowi dobrą podstawę do rozwijania agroturystyki. Do rozwijania turystyki szczególnie predestynowane są obszary południowo – wschodnie (w oparciu o obszary chronione), południowo – zachodnie (zalew „Maczuły” w Horodysku o powierzchni 26,60 ha) oraz północne (w oparciu o obiekty zabytkowe i park podworski). Ciekawym obiektem znajdującym się na obszarze gminy Leśniowice (również podnoszącym atrakcyjność turystyczną tych obszarów) są pozostałości po zamku Uhrowieckich z przełomu XVI – XVII wieku. Obiekt ten znajduje się na mapie atrakcji turystycznych województwa lubelskiego.

GMINA WOJSŁAWICE

W przypadku gminy Wojsławice na występujący tu potencjał do rozwoju turystyki składają się uwarunkowania środowiskowo – przyrodnicze, liczne zabytki i miejsca pamięci narodowej, jak również stosunkowo dobrze rozwinięty stan bazy noclegowej. Na terenie gminy (w miejscowości Wojsławice) zlokalizowany jest zbiornik wodny, który po przeprowadzeniu odpowiednich działań inwestycyjnych jest docelowo wykorzystywany na cele turystyczne i rekreacyjne.

Zaprezentowany potencjał turystyczny w obszarze środowiska naturalnego oraz obiektów historycznych i zabytkowych, pozwala stwierdzić, że gmina Wojśławice posiada znaczny zasób atrakcji turystycznych. Ruch turystyczny ma jednak charakter incydentalny. Na terenie gminy zlokalizowane są również szlaki turystyczne. Brak jest ~~jednak~~ rozbudowanej akcji promocyjnej w obszarze turystyki co uzasadnia konieczność realizacji działań projektowych m.in. realizację zadań inwestycyjnych związanych z poprawą dostępności komunikacyjnej gminy oraz z odpowiednim oznakowaniem i zagospodarowaniem obiektów o wysokim potencjale turystycznym. Ważne jest stworzenie bazy gastronomicznej, rozbudowa sieci gospodarstw agroturystycznych oraz budowa infrastruktury umożliwiającej aktywny wypoczynek. Niezbędne są działania chroniące istniejące zabytki, świadczące o wielokulturowej przeszłości Wojśławic oraz stworzenie infrastruktury ukazującej piękno tradycji ludowych i dawnych rzemiosł.

GMINA ŻMUDŹ

Główne formy turystyki i rekreacji mające realne szanse rozwoju w gminie Żmudź to turystyka weekendowa mieszkańców Chełma z wykorzystaniem kompleksów leśnych oraz zbiorników wodnych znajdujących się na terytorium przedmiotowej jednostki samorządowej, ze szczególnym uwzględnieniem:

- zbiornika wodnego „Dębowy Las”,
- turystyki rowerowej rozwijanej na szlakach rowerowych biegnących po terenie gminy,
- agroturystyki.

Wartym podkreślenia jest również fakt, iż miejscem szczególnie atrakcyjnym turystycznie (mimo nieodpowiednio rozwiniętej infrastruktury) na terenie gminy Żmudź jest zbiornik „Dębowy Las” w pobliżu miejscowości Wołkowiany. Mimo licznie występujących tu atrakcji i obiektów turystycznych niezbędnym warunkiem do rozwoju tego rodzaju oferty jest poszerzenie odpowiedniej infrastruktury towarzyszącej (baza noclegowo – gastronomiczna, modernizacja i rozbudowa infrastruktury drogowej itp.) oraz prowadzenie na szeroką skalę działań promocyjnych i informacyjnych (opracowywanie i druk albumów, folderów, przewodników, opracowanie strony internetowej poświęconej tematycznie obiektom turystycznym i walorom przyrodniczym).

GMINA HUSZCZA

Potencjał turystyczno-środowiskowy gminy Huszcza oraz terenów z nią sąsiadujących – mimo występujących tu atrakcji turystycznych i środowiskowych oraz bogatych walorów dziedzictwa narodowego nie jest w pełni wykorzystywany. Decyduje o tym w dużym stopniu zmarginalizowanie gospodarcze i niedoinwestowanie obszarów na których leży przedmiotowa jednostka samorządu, brak spójnej oferty agroturystycznej i jasno zidentyfikowanych produktów turystycznych oraz niewystarczająca promocja tych terenów zarówno wśród społeczeństwa ukraińskiego, jak również na polskich terenach pogranicza. Duże nadzieje wiąże się z rozwojem agroturystyki w obrębie Jeziora Huszczańskiego oraz turystyki przyrodniczej na terenie pobliskiego Rezerwatu Zoologicznego „Bug”. Należy jednak stwierdzić, że początki tego procesu są dość skromne, wciąż brakuje skoordynowanych działań promocyjnych, punktów informacji turystycznej i obiektów bazy noclegowej, a większość odwiedzających te tereny to jednodniowi turyści z pobliskiego Lubomla i okolicznych miejscowości (głównie w okresie wakacyjnym).

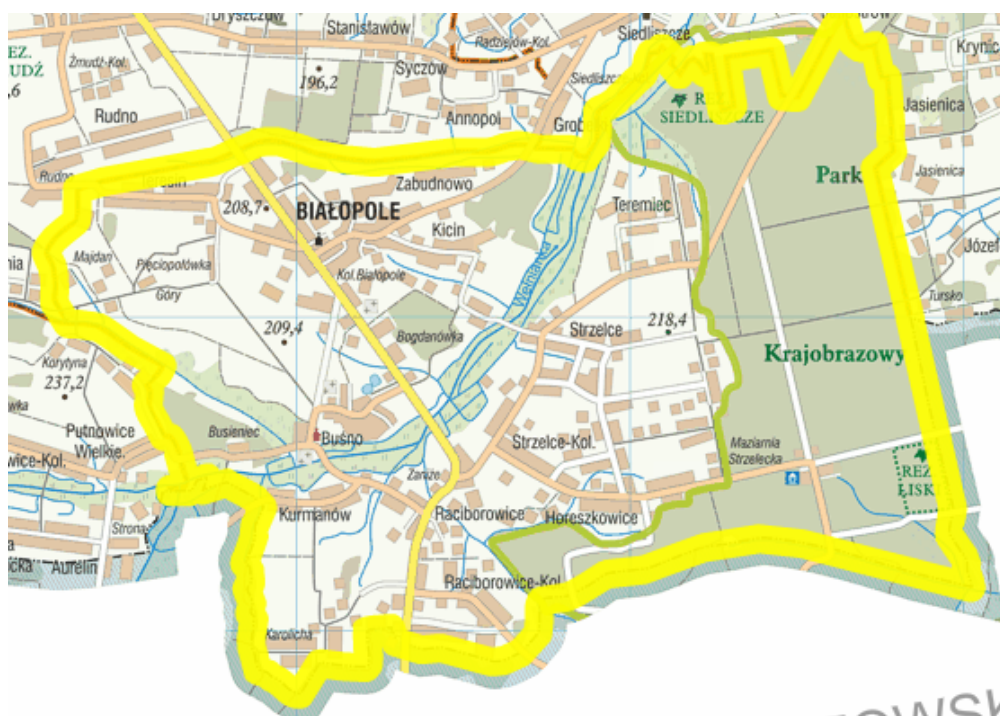
Znaczny przyrost ruchu turystycznego nastąpił wraz z końcowym uruchomieniem infrastruktury nad akwenami wodnymi i obiektami wybudowanymi w ramach projektu „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym”. Dzięki organizowanym tam plenerowym imprezom, ruch turystyczny na terenie gmin objętych partnerstwem w zakresie turystyki i współpracy transgranicznej stał się bardziej intensywny. Konsumentami najczęściej odwiedzającymi gminy są małe grupy turystyczne, uprawiające turystykę indywidualną i rodzinną. Ruch turystyczny przy zbiornikach w roku 2014 (brak pełnej infrastruktury) wahał się w zależności od akwenu w granicach 5 000 – 10 000 turystów na gminę. Wraz z pełnym uruchomieniem infrastruktury i jej lepszym wykorzystaniem przez władze gminne i lokalnych przedsiębiorców oczekuje się co najmniej podwojenie ruchu turystycznego.

1.8. Dostępność komunikacyjna

GMINA BIAŁOPOLE

Układ komunikacyjny gminy Białopole funkcjonuje w oparciu o układ drogowy, który zabezpiecza potrzeby transportowe gminy, zapewniając powiązania krajowe i regionalne.

Rysunek 10. Układ drogowy gminy Białopole.

Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

Połączenie głównych miejscowości na terenie gminy i poza nią zapewnia sieć drogową obejmująca drogę wojewódzką o nawierzchni twardej ulepszonej nr 844 na odcinku Białopole - Raciborowice Kolonia o długości 9,4 km.

Na terenie gminy znajdują się także drogi powiatowe, łączna dł. 32,0 km, o nawierzchni twardej ulepszonej, a także drogi gminne, o łącznej długość 48,0 km w tym:

- o nawierzchni twardej - 42 km,
- o nawierzchni gruntowej - 6 km.

Podstawowym powiązaniem komunikacyjnym gminy Białopole jest transport publiczny oparty o komunikację autobusową.

GMINA DOROHUSK

Rysunek 11. Układ drogowy gminy Dorohusk

Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

Przez gminę Dorohusk przebiega droga krajowa Nr 12 Łęknica – Dorohusk, łącząca niemieckie przejście graniczne w Łęknicy oraz przejście graniczne z Ukrainą w Dorohusku. W kierunku północ-południe przez gminę przebiega droga wojewódzka Nr 816 Terespol - Sławatycze-Włodawa - Zosin. Przez Dorohusk przebiega również kolejowy szlak komunikacyjny Gdynia - Warszawa - Lublin - Dorohusk - Jagodin - Kowel - Odessa, łącząca Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym.

Drogi powiatowe łączą pozostałe główne miejscowości gminy z miejscowościami gmin, a gminne tworzą podstawową sieć połączeń lokalnych. Część dróg gminnych jest nieutwardzona, bądź niespełniająca standardów ciężkiego ruchu co znacznie utrudnia komunikację. Część dróg gminnych znajduje się w strefie zalewowej, co powoduje konieczność częstego ich remontu.

GMINA DUBIENKA

Układ drogowy w gminie Dubienka tworzą: droga wojewódzka Nr 816 relacji Terespol-Kodeń-Sławatycze-Włodawa-Dorohusk-Dubienka-Horodło-Zosin w klasie G oraz 5 dróg powiatowych i 4 drogi gminne. Łączna długość dróg na terenie gminy wynosi 52,05 km, w tym utwardzonych 35, 2 km. Przebiegająca przez teren gminy droga wojewódzka zapewnia dogodne połączenia z miejscowościami gminy i ciągami komunikacyjnymi położonymi poza jej granicami.

Rysunek 12. Układ drogowy gminy Dubienka.

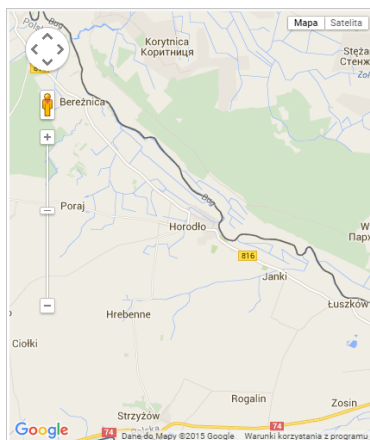
Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

Gminę Dubienka obsługuje komunikacja autobusowa. Realizowane są następujące główne połączenia: Dubienka – Chełm, Dubienka – Hrubieszów, Dubienka – Lublin.

GMINA HORODŁO

Długość dróg wojewódzkich w gminie Horodło wynosi 20,7 km. Dróg powiatowych na terenie gminy jest 34,2 km. Drogi gminne mają ogólną długość 184,2 km, w tym jedynie 33,3 km dróg asfaltowych oraz 150,9 km dróg gruntowych. Drogi wewnętrzne w gminie (dojazdowe do pól, lasów, osiedli mieszkaniowych) mają łączną długość 156,25 km.

Rysunek 13. Układ drogowy gminy Horodło.

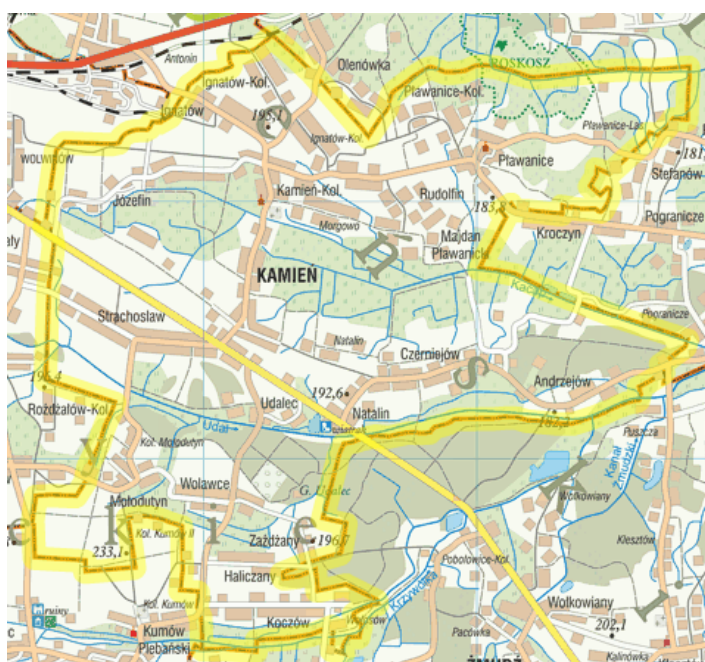
Źródło: www.mapa-online.pl/gmina-Horodło

W zakresie komunikacji autobusowej na terenie całej gminy świadczy Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej w Hrubieszowie oraz prywatni przedsiębiorcy. Zakres usług komunikacyjnych nie jest jednak wystarczający.

GMINA KAMIEN

Przez teren gminy Kamień prowadzą drogi gminne, powiatowe oraz droga wojewódzka nr 844 relacji Chełm-Hrubieszów, łącząca gminę Kamień z pozostałą częścią województwa lubelskiego i kraju.

Rysunek 14. Układ drogowy gminy Kamień.

Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojstawice, Żmudź i gminy Huszcza

Gmina Kamień nie posiada bezpośredniego dostępu do komunikacji kolejowej – linia kolejowa biegnie przez sąsiadujące gminy: Chełm i Dorohusk, a najbliższe stacje kolejowe zlokalizowane są w Chełmie i Olenówce.

Gmina Kamień nie posiada bezpośredniego dostępu do dróg krajowych, niemniej jednak za pośrednictwem ww. drogi wojewódzkiej nr 844 można łatwo dojechać do Chełma, gdzie przebiega droga krajowa nr 12 – droga klasy GP (ruchu głównego przyspieszonego), biegnąca od granicy z Niemcami w Łęknicy do granicy z Ukrainą w Dorohusku-Berdyszczach oraz skąd prowadzą drogi wojewódzkie do Zamościa (nr 843), Krasnegostawu, Włodawy i Białej Podlaskiej (nr 812).

GMINA LEŚNIOWICE

Rysunek 15. Układ drogowy gminy Leśniowice

Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

Układ drogowy na obszarze gminy stanowią drogi gminne i powiatowe, które łączą się z przebiegającymi poza granicami gminy drogami wojewódzkimi: Nr 843 Chełm – Zamość oraz Nr 846 łączącą Krasnystaw z Hrubieszowem. Pięć dróg łączy gminę Leśniowice z sąsiednimi gminami, pozostałe obsługują ruch wewnętrzny. Bezpośrednią obsługę komunikacyjną wsi zapewniają drogi powiatowe. Przez terytorium gminy nie przebiega żadna linia kolejowa. Dostępność tej formy przemieszczania się zapewnia oddalona stacja kolejowa w Chełmie. Stan taki powoduje,

że przewóz towarów i osób odbywa się w całości w oparciu o transport drogowy. Jest to niewątpliwie dodatkowy i kolejny z czynników uzasadniający potrzebę rozbudowy infrastruktury drogowej na terytorium gminy Leśniowice.

GMINA WOJSŁAWICE

Układ komunikacyjny gminy tworzą:

- droga wojewódzka Nr 846 relacji Małochowej Duży – Wojsławice – Teratyn, łącząca drogę krajową Nr 17 relacji Warszawa – Lublin – Zamość – Granica Państwa z drogą wojewódzką relacji Chełm - Hrubieszów do przejścia granicznego z Ukrainą w Zosinie,

Rysunek 16. Układ drogowy gminy Wojsławice

Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

- droga powiatowa Nr 1860L relacji Wojsławice – Turowiec – Maziarnia prowadząca do drogi wojewódzkiej Nr 844 relacji Chełm – Hrubieszów,
- droga powiatowa nr 1839L relacji Chełm – Wojsławice – Grabowiec,
- droga powiatowa nr 1867L Wojsławice – Ostrów,
- fragment drogi powiatowej nr 1859L relacji Teresin – Turowiec – Bušno,
- droga nr 1868L relacji Wojsławice – Nowy Majdan – Pielaki.

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza

Poza drogami wojewódzkimi i powiatowymi przez obszar gminy Wojślawice przebiegają następujące drogi o znaczeniu gminnym:

- Partyzancka Kolonia – Rozięcin – Nowy Majdan,
- Putnowice Wielkie – Aurelin,
- Witoldów – Stary Majdan - Trościanka.

Przez obszar gminy Wojślawice nie biegnie linia kolejowa, co niewątpliwie ogranicza dostępność komunikacyjną zarówno dla mieszkańców gminy, jak i dla potencjalnych turystów pragnących odwiedzić wskazany obszar.

GMINA ŻMUDŹ

Układ komunikacyjny gminy Żmudź tworzą:

- droga wojewódzka Nr 844 (11,6 km) relacji Chełm – Hrubieszów – Witków – Dołhobyczów prowadząca ona do przejścia granicznego z Ukrainą w Zosinie,
- drogi powiatowe łączące gminę Żmudź z miejscowościami terytorialnie przynależnymi do gmin sąsiednich.

Rysunek 17. Układ drogowy gminy Żmudź

Źródło: www.powiat.chelm.pl/mapa/

Powiązania komunikacyjne gminy Żmudź z obszarem województwa i kraju zapewnia droga wojewódzka Nr 844. Przez teren gminy nie przebiega żadna droga o randze krajowej. Ale połączenie gminy Żmudź z drogami o takiej klasie można ocenić jako dobre. Do Chełma, przez który przebiega droga krajowa Nr 82 (Piaski – Dorohusk)

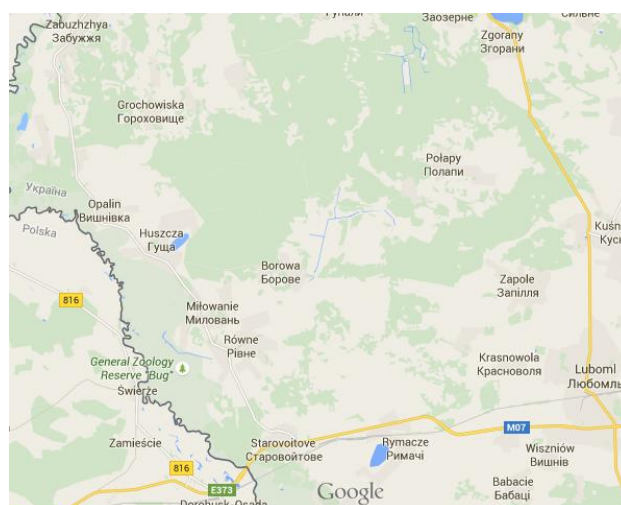
Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojstławice, Żmudź i gminy Huszcza

można dojechać drogą wojewódzka Nr 844 (Chełm–Hrubieszów–Witków–Dołhobyczów).

Uzupełnieniem układu komunikacyjnego jest sieć dróg gminnych, która odgrywa bardzo dużą rolę w połączeniach wewnątrz gminnych, umożliwia wywóz płodów rolnych z pól uprawnych oraz dojazd do miejsca zamieszkania.

GMINA HUSZCZA

Rysunek 18. Sieć drogowa gminy Huszcza

Źródło: www.google.pl/maps

Przez gminę przebiega droga Nr 12 (M07) od przejścia granicznego w Dorohusku do Kijowa. Znajduje się tu również droga Nr TO302 przebiegająca z południa na północ obwodu wołyńskiego. Sieć dróg lokalnych jest nierozbudowana i zawiera przede wszystkim odcinki gruntowe. Ważniejszą drogą lokalną jest szlak łączący miejscowość Starovoitowe, biegnący przez Huszczę, Opalin aż do miejscowości Zalissia.

Podsumowując dostępność komunikacyjną obszaru należy stwierdzić, że jest ona dość duża. Świadczy o tym przede wszystkim przebieg szlaku drogi krajowej Nr 12 oraz bliskość drogi Nr 17 łączącej Gdańsk, Warszawę i Lwów. Układ w wystarczającym stopniu uzupełniają drogi wojewódzkie Nr: 816, 843, 844 i 846. Drogi gminne są w dość dobrym stanie, co znacznie ułatwia komunikację, szczególnie do obiektów rekurencyjnych i turystycznych. Największą bolączką w zakresie komunikacji jest stan dróg powiatowych, który pozostawia wiele do życzenia. Jednym z głównych zadań niniejszej strategii powinna być zmiana tego stanu rzeczy.

1.9. Poziom rozwoju usług

Gminy, dla których programowana jest niniejsza strategia nie posiadają zdefiniowanych produktów turystycznych, ani też spójnej, kompleksowej oferty turystycznej. Stowarzyszenie gospodarstw agroturystycznych funkcjonuje jedynie na terenie gminy Horodło, skupiając 8 gospodarstw z terenu gminy Horodło i 3 gospodarstwa z terenu gminy Dubienka. Działające na terenach gmin stowarzyszenia w swoich statutach posiadają głównie działalność rozwojową, zorientowaną jednak na poziom życia, działania demograficzne i gospodarcze.

Gminy inwestują w rozwój turystyki, w głównej mierze koncentrując środki na rozwoju infrastruktury wokół zbiorników wodnych oraz infrastruktury tras turystycznych. W ramach projektu „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym” dofinansowanym ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska - Białoruś - Ukraina 2007-2013 wykonano infrastrukturę wokół zbiorników wodnych: „Maczuły” w miejscowości Horodysko o powierzchni 26,6 ha (gmina Leśniowice), „Dębowy Las” w miejscowości Wołkowiany (gmina Żmudź), zbiornik wodny w Wojsławicach, zbiornik wodny w Husynnem o powierzchni 120 ha (gmina Dorohusk), Rezerwat Zoologiczny Bug - 3,5 tys. ha, Jezioro Huszczańskie - 33 ha. Z kolei w ramach projektu „Turystyka międzynarodowa impulsem rozwoju gospodarczego” współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, wytyczono szlak rowerowy łączący zbiorniki wodne na terenie gmin Dorohusk, Leśniowice, Wojsławice i Żmudź. Podejmowane są również działania na rzecz rozwoju infrastruktury około zbiornikowej w gm. Kamień, w gm. Białopole oraz w gm. Horodło.

W dotychczasowej działalności gminy skupiały się przede wszystkim na organizacji indywidualnych imprez cyklicznych, typu dożynki, festyny, imprezy patriotyczne i okolicznościowe. Od momentu realizacji projektu w ramach programu Polska – Białoruś – Ukraina” działania te zyskały szersze spektrum. Zaczęto organizować większe imprezy plenerowe nad zbiornikami wodnymi zmodernizowanymi bądź zbudowanymi ze środków budżetów gmin ze wsparciem środków UE (np. Rowerowy Rajd Gwiazdzisty „Malowniczy Wschód” organizowany przez Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Ziemi Chełmskiej” we współpracy z gminami: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice i Żmudź).

Kolejnym krokiem będzie stworzenie wspólnej, kompleksowej, różnorodnej oferty turystycznej i rekreacyjnej wykorzystującej potencjał geograficzny i przyrodniczy regionu oraz wspólnej dla całego obszaru turystycznej marki lokalnej „Malowniczy Wschód”. Oferta powinna być skierowana do różnych grup wiekowych i zawodowych.

Należy w niej wyróżnić dziewicze środowisko, nieskażoną naturę i możliwości aktywnego spędzania urlopu bądź weekendu w nowoczesnej infrastrukturze umiejscowionej w naturalnym środowisku wschodniej Polski. W celu sprawnego oraz skutecznego budowania oferty turystycznej obszaru, należałoby podjąć kroki na rzecz powołania do życia podmiotu koordynującego tworzenie ww. oferty, który będzie czuwał nad utrzymaniem jej jakości, realizowałby działania marketingowe służące jej promocji jak również organizowałby sprzedaż oferty.

Na terenie gmin objętych strategią znajduje się wiele atrakcyjnych przyrodniczo oraz kulturowo obszarów, co stanowi dobre warunki dla rozwoju ekoturystyki, turystyki rowerowej, pieszej, survivalowej, turystyki dziedzictwa, tj. różnorodnych form podróżowania przyjaznych środowisku, pozwalających na podziwianie obszarów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, a także poznawanie tradycyjnego stylu życia i kultury społeczności lokalnej.

Następną aktywnością władz gmin obszaru winna być aktywizacja lokalnej społeczności, tak by aktywnie zaangażowała się w obsługę ruchu turystycznego. Spotkania, szkolenia i warsztaty dla społeczności lokalnej powinny ukazywać samym mieszkańcom, często nieświadomym obecnego stanu otoczenia, w którym żyją, możliwość znalezienia zatrudnienia bądź zaangażowania w indywidualną działalność gospodarczą w zakresie turystyki i świadczenia różnorodnych usług przybyłym na teren obszaru turystom.

Gminy nie posiadają zarejestrowanych w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi regionalnych potraw, strojów i tradycyjnych obrzędów. Należy podjąć kroki zmierzające do rejestracji tych tradycyjnych wyrobów i obrzędów, które wyróżniają gminy objęte niniejszą strategią.

Największy nacisk należy jednak położyć na rozwój bazy noclegowej, która w niektórych gminach (np. gmina Wojsławice) jest już nieźle rozwinięta i tam należy ją spójnie rozbudowywać i modernizować, podczas gdy w pozostałych częściach obszaru baza ta jest bardzo skromna bądź zupełnie jej brak, należy ją zatem budować od podstaw, zarówno po stronie polskiej jak i ukraińskiej. Sieć spójnych pod względem oferty regionalnej gospodarstw agroturystycznych, pensjonatów oraz innych obiektów noclegowych. Integralną częścią bazy noclegowej są usługi żywieniowe. Baza gastronomiczna na terenie gmin jest słabo rozwinięta, co stanowi barierę dla rozwoju turystyki.

1.10. Podejmowane działania marketingowe i promocyjne

Od kilkunastu lat gospodarze gmin objętych niniejszą strategią dostrzegają znaczenie atrakcji przyrodniczych, kulturowych, czy sportowych dla rozwoju turystyki. Nie trzeba udowadniać, że rozwój turystyki przyczynia się do rozwoju ekonomiczno-

społecznego danego terenu dzięki dochodom uzyskiwanym od turystów, przedsiębiorczości mieszkańców oraz projektom realizowanym przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe.

Gminy posiadają systematycznie aktualizowane strony internetowe, przy pomocy których prowadzona jest promocja gmin. Ponadto wydawane są biuletyny informacyjne samorządów, które zawierają bieżące informacje dotyczące gmin. Władze lokalne planując przyszłe działania, które mają się przyczynić do rozwoju podległych im jednostek, podkreślają potrzebę rozwoju ich aktywności w zakresie promocji i współpracy transgranicznej, która może się okazać ważnym instrumentem przyciągającym turystów.

Działania związane z rozwojem turystyki są podejmowane w ramach projektów dofinansowywanych ze środków UE. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy:

- projekt „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym” obejmujący swoim działaniem gminy: Leśniowice, Wojsławice, Dorohusk, Huszcza i Żmudź. Jego głównym celem było zwiększenie atrakcyjności i promocja gospodarcza terenów turystycznych regionu pięciu gmin uczestniczących w przedmiotowym projekcie zmierzająca do zachęcenia inwestorów do aktywności gospodarczej na ich terenie. Cel ten został osiągnięty poprzez realizację szeregu działań umożliwiających zaistnieniu na rynku krajowym jako obszaru turystycznego. W ramach projektu m.in. wytyczono szlak turystyczny, jak również stworzono aplikację mobilną umożliwiającą swobodne poruszenie się po szlaku.
- projekt „Turystyka międzynarodowa impulsem rozwoju gospodarczego”, w ramach którego opracowano wspólne dla regionu gmin: Leśniowice, Wojsławice, Dorohusk i Żmudź, Logo obszaru „Malowniczy wschód” jako miejsca atrakcyjnego pod względem turystycznym, kulturowym i gospodarczym, wytyczono szlak rowerowy łączący zbiorniki wodne, wydano przewodnik z mapą turystyczną oraz mapę trasy rowerowej Malowniczy wschód ROWEREM PO GMINACH Leśniowice Wojsławice Żmudź Dorohusk (wersja kieszonkowa). Obszar promowany był również na Międzynarodowych Targach Turystycznych w Warszawie.
- projekt "Malowniczy Wschód" - fascynuje, integruje i ... aktywizuje, realizowany przez Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Ziemi Chełmskiej, w ramach którego mieszkańcy gmin: Leśniowice, Wojsławice, Dorohusk i Żmudź, opracowali 4 questy rowerowe.

Szczegółowe plany działań w zakresie promocji i marketingu turystycznego winny zawierać wzajemne promowanie walorów turystycznych każdej z gmin uczestniczących w projekcie wraz ze szczegółowymi akcjami promocyjnymi kierowanymi do mediów tradycyjnych i nowoczesnych.

2. ANALIZA SWOT

Analiza SWOT należy do najpopularniejszych metod prowadzenia analizy strategicznej i stanowi bardzo ważny etap diagnozowania stanu obecnego w procesie programowania polityki rozwoju. Polega ona na pogrupowaniu posiadanych przez badaną jednostkę cech ze względu na to, czy wywierają one pozytywny, czy negatywny wpływ na jej rozwój oraz na ocenie czynników zewnętrznych, wspomagających lub zakłócających proces rozwojowy. Nazwa metody – skrót SWOT – pochodzi od pierwszych liter angielskich słów: STRENGTHS (mocne strony), WEAKNESSES (słabe strony), OPPORTUNITIES (szanse), THREATS (zagrożenia). Mocne i słabe strony są czynnikami wewnętrznymi z punktu widzenia władz samorządowych i społeczności lokalnej, na które w większości mają wpływ, natomiast szanse i zagrożenia są to czynniki zewnętrzne, znajdujące się w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki, na których występowanie ani samorząd lokalny, ani mieszkańcy obszaru z reguły nie mają wpływu, mogą je natomiast wykorzystać w procesie rozwoju lub muszą neutralizować negatywne zjawiska z nimi związane. Dzięki logicznemu i czytelnemu zestawieniu posiadanych przez jednostkę cech ułatwione jest zidentyfikowanie problemów i zagrożeń rozwoju jednostki terytorialnej oraz zdefiniowanie wewnętrznych i zewnętrznych czynników sprzyjających temu rozwojowi. Uzyskuje się w ten sposób klarowną analizę, która stanowi punkt wyjścia do określenia priorytetów, celów i kierunków programowanej polityki prorozwojowej.

Technika analityczna SWOT polega na posegregowaniu posiadanej informacji, wiedzy na cztery grupy (cztery kategorie czynników strategicznych):

- **MOCNE STRONY:** wszystko to co stanowi atut, przewagę, zaletę analizowanego obiektu,
- **SŁABE STRONY:** wszystko to co stanowi słabość, barierę, wadę analizowanego obiektu,
- **SZANSE:** wszystko to co stwarza dla analizowanego obiektu szansę korzystnej zmiany,
- **ZAGROŻENIA:** wszystko to co stwarza dla analizowanego obiektu niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej.

Informacja, która nie może być poprawnie zakwalifikowana do żadnej z wymienionych grup, jest w dalszej analizie pomijana jako nieistotna strategicznie.

Analiza SWOT daje wartościowy rezultat analityczny pod warunkiem, że jest stosowana konsekwentnie i świadomie. Analiza SWOT powszechnie stosowana jest przy planowaniu rozwoju regionalnego i lokalnego, planowaniu przestrzennym oraz programowaniu urbanistycznym.

Celem analizy SWOT jest wskazanie istotnych słabych i mocnych stron analizowanej przestrzeni, jakie wynikają z istniejącego stanu jej zagospodarowania i z dotychczas osiągniętego poziomu rozwoju, z cech środowiska przyrodniczego oraz ze struktury społeczno-demograficznej. Słabe strony są cechami niekorzystnymi dla dalszego rozwoju obszaru, natomiast mocne strony są czynnikami w różnym stopniu sprzyjającymi rozwojowi.

Analiza dwóch grup czynników – zewnętrznych i wewnętrznych, rozpatrywana jest pod kątem pozytywnego i negatywnego wpływu na rozwój jednostki pozwalając określić następujące grupy czynników, zjawisk i procesów:

- zewnętrzne pozytywne - SZANSE,
- zewnętrzne negatywne - ZAGROŻENIA,
- wewnętrzne pozytywne - SILNE STRONY,
- wewnętrzne negatywne - SŁABE STRONY.

Przez szanse należy rozumieć zjawiska stwarzające możliwości rozwoju jednostki niezależnie od niej samej. Szanse jako czynniki, które mają pozytywny wpływ na funkcjonowanie i dalszy rozwój jednostki mogą stać się istotnymi bodźcami jej rozwoju.

Jako zagrożenia należy rozumieć negatywne zjawiska pochodzące z otoczenia jednostki, niezależne od podejmowanych przez nią działań. Zagrożenia te stanowią bariery utrudniające rozwój.

Przez silne strony należy rozumieć pozytywne zjawiska, na które wpływ ma sama jednostka. Mogą one być wynikiem położenia geograficznego, potencjału społecznego, gospodarczego, intelektualnego, stanu środowiska naturalnego oraz kondycji finansowej.

Natomiast słabe strony to zjawiska ograniczające możliwości rozwoju jednostki, na które ma ona wpływ. Można tu jako przykłady wymienić: braki w podstawowej infrastrukturze, słabą komunikację wewnętrzną czy niedostateczną promocję.

Aby cele i działania przewidziane do realizacji odzwierciedlały rzeczywiste potrzeby warto większą uwagę zwrócić na otoczenie obszaru, który odbiera impulsy płynące z zewnątrz również jako szanse i zagrożenia. Można je scharakteryzować jako:

- otoczenie **globalne** (makrootoczenie) - jednostka działa w określonym systemie ekonomicznym, społecznym, prawnym i politycznym, pomimo tego, że otoczenie to bardzo silnie wpływa na jej funkcjonowanie i rozwój to jednostka sama nie ma na nie większego wpływu. Odczytuje jedynie sygnały nadawane przez otoczenie jako szanse i zagrożenia. Jako przykładowe elementy takiego otoczenia można wymienić: dynamikę rozwoju gospodarczego, ogólną kondycję gospodarki, zmiany w stylu życia, preferencje konsumpcyjne, formy spędzania wolnego czasu, procesy innowacyjne zachodzące w gospodarce i inne,
- otoczenie **terytorialne** (przestrzenne) – otoczenie to również istotnie wpływa na warunki funkcjonowania i rozwoju jednostki, przy czym w odróżnieniu od otoczenia globalnego, jednostka może na nie aktywnie wpływać. Inaczej mówiąc określone sąsiedztwo jest przesądzone, natomiast relacje sąsiedzkie w dużym stopniu są sprawą otwartą. Możemy je rozpatrywać na płaszczyźnie stosunków z innymi gminami nie zapominając, że jest ona również jednym z elementów systemu: **krajowego, wojewódzkiego czy powiatowego**. Typowymi elementami takiego otoczenia będą: integracja z Unią Europejską, koniunktura w gospodarce, handlu zagranicznym, polityka zagospodarowania przestrzennego, polityka regionalna czy ochrony i kształtowania środowiska.

Analizując te czynniki na bieżąco, jednostka może w skuteczny sposób realizować podjęte działania niwelując jednocześnie sytuacje, które mogą być dla niej źródłem problemów.

2.1. Mocne i słabe strony

Poniższa tabela przedstawia zestawienie mocnych i słabych stron gmin objętych strategią rozwoju i współpracy tj. gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Wojsławice, Leśniowice, Żmudź i Huszcza,, w kontekście prowadzonej działalności turystycznej. Zgodnie z metodologią przeprowadzania analizy SWOT, są to czynniki wewnętrzne, które stanowią łączny potencjał rozwojowy jednostek lub jego zagrożenie.

Tabela 5. Analiza SWOT - mocne i słabe strony

Strengths MOCNE STRONY	Weaknesses SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none">✓ Dziewicze, nieskażone środowisko naturalne✓ Wartość historyczna i poznawcza miejscowości obszaru	<ul style="list-style-type: none">— Niekorzystne tendencje demograficzne— Słabo rozwinięta przedsiębiorczość— Niekorzystna struktura gospodarcza regionu z dominującą pozycją sektora

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Przebiegające w bliskim sąsiedztwie szlaki turystyczne (regionalne, lokalne), w tym Szlak Greenway „Dziedzictwo Wschodu”, Wschodni Szlak Rowerowy GREENVELO, ✓ Bogate dziedzictwo kulturowe (liczne zabytki, stanowiska archeologiczne, kultywowanie tradycji ludowych) ✓ Przebieg przez obszar gmin znaczącego szlaku komunikacyjnego województwa - drogi krajowej Nr 12 łączącej zachód Europy z Ukrainą ✓ Znaczące zasoby siły roboczej ✓ Duże zasoby terenów inwestycyjnych ✓ Korzystna lokalizacja względem obszaru transgranicznego oraz względem większych miast regionu: Lublina, Chełma, Zamościa ✓ Bliskość lotniska Lublin Airport w Świdniku ✓ Bardzo dobre warunki glebowe, wodne i klimatyczne do rozwoju rolnictwa ✓ Nieskażone powietrze ✓ Bogate walory przyrodniczo-krajobrazowe ✓ Czyste ekologicznie zbiorniki wodne ✓ Dobra baza do rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego ✓ Powstająca i rozbudowywana infrastruktura rowerowa ✓ Wolne tereny rekreacyjne do rozwoju różnych form turystyki (w tym agroturystyki) 	<ul style="list-style-type: none"> rolnego — Rozdrobienie gospodarstw rolnych — Brak specjalizacji gospodarstw rolnych — Niepełne zwodociągowanie i skanalizowanie oraz zgazyfikowanie obszaru — Zły stan infrastruktury drogowej (szczególnie dróg powiatowych) — Niewystarczająca ilość ośrodków sportu i rekreacji — Niedostateczna liczba obiektów noclegowych i gastronomicznych — Niedostateczna liczba gospodarstw agroturystycznych — Niewystarczające połączenia komunikacyjne z sąsiednimi gminami — Duże bezrobocie (również ukryte w rolnictwie) — Niezadawalający poziom wykształcenia mieszkańców — Mała aktywność gospodarcza i społeczna mieszkańców — Niewielkie zainteresowanie ze strony inwestorów zewnętrznych — Brak atrakcyjnej, wspólnej, zintegrowanej oferty turystycznej pozwalającej na pozyskanie oraz zatrzymanie turysty — Słaba oferta noclegowa — Sezonowość ruchu turystycznego — Niedostateczna promocja obszaru jako terenu turystycznego — Niechętna postawa części mieszkańców (niechęć do współpracy, brak otwartości na zmiany) — Brak wypromowanych produktów lokalnych w poszczególnych gminach — Słaba oferta gastronomiczna – brak specyfiki kulinarnej obszaru — Niska świadomość korzyści ze współpracy w obszarze turystyki wśród mieszkańców obszaru (łączenie działań) — Słaba kondycja finansowa istniejących przedsiębiorstw — Brak postaw przedsiębiorczych w zakresie turystyki wśród mieszkańców — Brak wspólnego, kompleksowego systemu informacji turystycznej — Brak wspólnej, unikatowej marki lokalnej
--	--

Uzupełnieniem dla mocnych i słabych stron opisujących obszar w zależności od ich wpływu na działalność turystyczną jest informacja o trendach panujących w analizowanym obszarze. Korzystnie, na tle innych gmin, lecz nadal niewystarczająco w stosunku do potrzeb, przedstawia się stan gminnej infrastruktury wodociągowej, energetycznej i telekomunikacyjnej, z której korzystać będą również turyści. Liczba przedsiębiorstw na terenie gmin powoli rośnie, jednak wzrost ten jest niewystarczający, szczególnie niewielki wzrost liczby przedsiębiorców odnotowuje się w dziedzinie turystyki. Istotną rolę w lokalnej gospodarce i rynku pracy obszaru odgrywa sektor usług. Maleje bezrobocie wśród kobiet, ale nadal istnieje podobne tempo emigracji zarobkowej za granicę oraz do większych ośrodków gospodarczych. Szczególną uwagę zwraca fakt, że mieszkańcy gmin wolą emigrować za granicę, a nie widzą możliwości założenia i rozwinięcia działalności w swojej rodzinnej gminie. Nie zawsze przecież istnieje konieczność rejestracji działalności. Korzystając z istniejącego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, można zająć się turystyką w postaci gospodarstwa agroturystycznego. Na terenie gmin prowadzona jest działalność kulturalna, mieszkańcy posiadają dostęp do edukacji na poziomie podstawowym i gimnazjalnym, funkcjonują organizacje pozarządowe. W gminach objętych strategią wciąż kultywuje się lokalne tradycje i obyczaje, co jest bardzo ważnym elementem budowania poczucia tożsamości mieszkańców, ich związku z miejscem zamieszkania oraz wzajemnymi relacjami sąsiedzkimi. Popularyzacja i rozpowszechnianie wciąż kultywowanych tradycji ludowych przyczynia się do promowania gminy i rozwoju turystyki.

Jednocześnie zmniejsza się liczba osób w wieku przedprodukcyjnym, co może prowadzić do pogłębiania zjawiska starzenia się lokalnej społeczności. Gminy nie posiadają na tyle dostatecznie rozwiniętej bazy materialnej turystyki (np. noclegowej, gastronomicznej), by w pełni zaspokoić potrzeby potencjalnych osób odwiedzających i umożliwić pełny rozwój tej gałęzi gospodarki. Braki w infrastrukturze turystycznej utrudniają rozwój turystyki oraz promocję regionu. Wiele obiektów zabytkowych i miejsc pamięci ulega degradacji, co dodatkowo wpływa niekorzystnie na atrakcyjność turystyczną gminy. Z tymi problemami wiąże się kolejny – niepełne wykorzystanie istniejącego potencjału turystycznego w procesie rozwoju. Co gorsza bierność, marazm i brak wiary w sukces powoduje, że nie jest podejmowana aktywność w zakresie działalności turystycznej mimo sprzyjających warunków. Konieczne jest zatem podjęcie szerszych działań mających na celu promocję walorów turystycznych i inwestycyjnych gmin, gdyż obecnie nie są one dostatecznie wypromowane, co utrudnia zachęcenie odwiedzających do przyjazdu oraz przyciągnięcie kapitału zewnętrznego. Bardzo ważnym elementem tych działań są sprzyjające czynniki otoczenia opisane w dalszej części strategii.

2.2. Szanse i zagrożenia

W poniższej tabeli zgrupowano szanse i zagrożenia rozwoju gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Huszcza, Kamień, Wojsławice, Leśniowice i Wojsławice. Są to czynniki zewnętrzne, znajdujące się w otoczeniu bliższym i dalszym, które mogą wspomagać proces rozwoju jednostki lub go zakłócać.

Tabela 6. Analiza SWOT – szanse i zagrożenia

Opportunities SZANSE	Threats ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ↑ Wykorzystanie mało przekształconego środowiska do rozwoju bardziej dochodowych form produkcji rolnej oraz rozwoju turystyki ↑ Wykorzystanie walorów przyrodniczych i turystycznych regionu ↑ Rozwój turystyki (promocja gmin) ↑ Budowa odpowiedniej infrastruktury turystycznej ↑ Promocja produktów regionalnych ↑ Rozwijający się sektor usług ↑ Rozwój współpracy transgranicznej z Ukrainą ↑ Rozwój społeczeństwa informacyjnego ↑ Rozwój przedsiębiorczości ↑ Zaangażowanie pracowników urzędów JST w pozyskiwanie środków pomocowych UE ↑ Dobre kontakty z samorządowcami ukraińskimi ↑ Możliwość pozyskania środków zewnętrznych na rozwój turystyki (fundusze UE, fundusze szwajcarskie, fundusze norweskie) ↑ Wykorzystanie internetu jako źródła promocji, sprzedaży i dystrybucji oferty ↑ Rozwój technologii IT w turystyce (aplikacje mobilne, multimedialne interaktywne przewodniki) 	<ul style="list-style-type: none"> ↓ Emigracja zarobkowa młodych i wykształconych mieszkańców gminy ↓ Niska aktywność społeczeństwa w zakresie aktywności turystycznej ↓ Obawa mieszkańców gmin przed podejmowaniem działań agroturystycznych ↓ Bierna postawa mieszkańców w zakresie tworzenia produktów turystycznych ↓ Starzejące się społeczeństwo ↓ Zamierające tradycje lokalne ↓ Marazm społeczności lokalnej ↓ Wzrost popularności takich form aktywności jak jazda kładami, skuterami, motocrossami – niekontrolowana ekspansja na tereny cenne przyrodniczo ↓ Konkurencja ze strony turystycznych ośrodków regionalnych: Roztocze Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie ↓ Niechęć mieszkańców wobec innowacyjnych pomysłów władz samorządowych

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

Opportunities SZANSE	Threats ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ↑ Duża aktywność turystyczna obszarów miejskich województwa, w tym szczególnie miast powiatowych ↑ Możliwość wykorzystania wolnych obiektów np. na powierzchnie gospodarcze ↑ Możliwość promowania gminy jako miejsca czystego ekologicznie ↑ Przekwalifikowanie, uzupełnienie wykształcenia młodych bezrobotnych z terenu gminy do obsługi ruchu turystycznego ↑ Wzrost znaczenia ekologicznych źródeł energii ↑ Rozwój turystyki, agroturystyki i rekreacji w oparciu o istniejące walory naturalne, obiekty zabytkowe i kulturowe ↑ Wzrost znaczenia wschodniej granicy państwowej w ramach członkostwa w Unii Europejskiej ↑ Podpisanie przez Ukrainę umowy stowarzyszeniowej z UE ↑ Wzrost zainteresowania wypoczynkiem na wsi ↑ Wzrost zapotrzebowania na produkty rolnictwa ekologicznego ↑ Specjalizacja i organizacja rolnictwa ↑ Wzrost popularności turystyki aktywnej (piesza, rowerowa, jeździecka, kajakowa, przygodowa) ↑ Wzrost popularności turystyki poznawczej (turystyka przyrodnicza, w tym ekoturystyka, turystyka kulturowa, turystyka sentymalna, kulinarna, krajoznawcza) ↑ Bliskość Ukrainy – rynek potencjalnych klientów i turystów 	<ul style="list-style-type: none"> ↓ Brak tradycji wykorzystywania istniejących walorów naturalnych ↓ Migracja ludzi młodych i wykształconych ↓ Utrata walorów historycznych i turystycznych gminy spowodowanych niskimi nakładami na remonty zabytków ↓ Postępujące ubożenie społeczeństwa w wyniku braku dochodów i zwiększenie liczby patologii społecznych ↓ Niskie zainteresowanie inwestorów zewnętrznymi alokacją kapitału, zwłaszcza w sferze rynkowej, tworzącej miejsca pracy ↓ Niedostateczny poziom świadomości i wiedzy ekologicznej

Do szans sprzyjających rozwojowi obszaru, zaliczyć należy przede wszystkim możliwości pozyskania środków zewnętrznych, w szczególności funduszy unijnych, na realizację różnorodnych przedsięwzięć, umożliwiających rozwiązanie zdiagnozowanych problemów i wykorzystanie posiadanego przez gminy potencjału – szczególnie turystycznego. Korzystny wpływ na procesy rozwojowe gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Wojsławice, Leśniowice, Żmudź i Huszcza, będą miały także polityki i strategie opracowane na wyższych szczeblach, takie jak polityka rozwoju powiatu i regionu oraz współpracy transgranicznej. Polityki te zakładają spójny rozwój wszystkich jednostek, a wszystkie przedsięwzięcia prorozwojowe, jakie w nich będą realizowane, wpisują się w szerszą politykę, wdrażaną na poziomie ponadlokalnym.

Ułatwia to pozyskiwanie środków zewnętrznych i uzasadnia wiele działań mających na celu wykorzystanie istniejącego potencjału i stymulowanie rozwoju.

Najważniejszą szansą dla osiągnięcia zdefiniowanych celów strategii jest coraz wyższy poziom tzw. stopy życiowej Polaków, a co za tym idzie, przeznaczanie coraz większych środków finansowych na zdrowie, wypoczynek i aktywne spędzanie wolnego czasu. Miejsca takie, jak obszary gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i Huszcza, – czyli obszary dziewicze naturalnie są doskonałym miejscem odpoczynku z dala od zatrutych dużych miast. Dzięki przedsięwzięciom promocyjnym podejmowanym przez różnorodne instytucje i organizacje w całym regionie, Lubelszczyzna staje się coraz bardziej rozpoznawalna, zarówno w kraju, jak i na skalę międzynarodową, a do Lublina przyjeżdża coraz więcej turystów. Stanowi to szansę na rozwój turystyki dla wszystkich miejscowości województwa lubelskiego, w szczególności dla tych położonych stosunkowo niedaleko stolicy regionu. Od kilku lat zauważa się tendencje turystów, do łączenia pobytu w dużym ośrodku miejskim z odwiedzinami terenów z nim sąsiadujących. Część turystów wybiera miejsca najbardziej znane, jednak coraz większa grupa odwiedzających poszukuje miejsc jeszcze szeroko nieodkrytych. Warto wykorzystać tę tendencję i dotrzeć z ofertą do potencjalnych turystów tego typu. Gminom sprzyja także fakt, że wzrasta zainteresowanie turystyką weekendową (krótkie podróże mieszkańców dużych miast, często odbywane w weekendy, mające na celu regenerację sił przed kolejnym tygodniem pracy), którzy na cel podróży często wybierają miejscowości mniej znane, za to stosunkowo blisko położone. Popularna jest także turystyka krajoznawcza – odpoczynek połączony ze zdobywaniem wiedzy o miejscu, w którym się odpoczywa, odwiedziny ważnych miejsc historycznych, rzadkich obiektów zabytkowych, itp. Gminy Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i Huszcza mogą zatem stanowić atrakcyjne miejsce odwiedzin dla turysty odbywającego podróż krajoznawczą. Koniecznym uzupełnieniem będzie wzmocnienie promocji tego regionu w Polsce i na Ukrainie.

Do najpoważniejszych zagrożeń zewnętrznych, mogących zakłócić proces rozwoju gmin, należy wysoka konkurencyjność ze strony sąsiednich obszarów jako miejsc atrakcyjnych turystycznie i miejsc lokalizacji inwestycji przez inwestorów zewnętrznych. W niewielkiej odległości od terenów objętych niniejszą strategią położonych jest wiele miejscowości posiadających korzystne cechy, dzięki którym mogą one przyciągać zarówno osoby odwiedzające, jak i inwestorów. Konieczne jest eksponowanie walorów gmin i ich promocja na większą skalę, by mogła ona z nimi konkurować i przyciągać odwiedzających. Niezwykle poważnym zagrożeniem dla największych atutów gmin, jakimi są walory przyrodniczo-krajobrazowe, może stać się

zanieczyszczenie środowiska, które może mieć negatywne oddziaływanie na obszar wypoczynku.

Podsumowując, należy stwierdzić, że gminy Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i Huszcza posiadają duży potencjał rozwojowy, który powinien zostać wykorzystany. Polityka prorozwojowa powinna być oparta na lokalnych zasobach i walorach stanowiących atuty miejscowości, a jednocześnie musi dążyć do wykorzystania pojawiających się szans zewnętrznych. Konieczne jest także rozwiązywanie problemów składających się na słabe strony gmin i minimalizowanie wpływu zagrożeń zewnętrznych.

3. PLAN STRATEGICZNY WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ W ZAKRESIE TURYSTYKI

W polskim prawie podstawą współpracy transgranicznej jest Konstytucja RP. Mówi o niej art.172: „jednostka samorządu terytorialnego ma prawo przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw”. Szczegółowo aspekty i zakres tej współpracy reguluje Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 o samorządzie województwa (**Dz.U. 2016 poz. 486**). W ustawie tej określone zostały główne cele współpracy zagranicznej, priorytety geograficzne przyszłej współpracy a także zamierzenia co do przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń regionalnych.

Warto zaznaczyć, że Ustawa mówi nie tylko o prawie samorządów do podejmowania współpracy, ale także o obowiązku podejmowania takiej współpracy. Regulacje prawne odnośnie współpracy transgranicznej zawierają także dokumenty międzynarodowe, takie jak: Europejska Konwencja Ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi (Konwencja Madrycka), Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych. Definiują one współpracę transgraniczną oraz podkreślają, że odnosi się ona nie tylko do działań władz lokalnych czy regionalnych, lecz także do wspólnych inicjatyw przedsiębiorstw, organizacji i mieszkańców.

Idea współpracy lokalnych i regionalnych społeczności wykraczającej poza granice państwowe zrodziła się w Europie Zachodniej po II wojnie światowej. Jej pionierami były regiony z pogranicza norwesko – szwedzko - fińskiego, holendersko - niemieckiego oraz niemiecko - francuskiego. W kolejnych latach idea współpracy transgranicznej stawała się coraz bardziej popularna w innych krajach Europy Zachodniej. Rozwój współpracy transgranicznej w Europie Środkowo – Wschodniej umożliwiły dopiero przemiany społeczno – polityczne zapoczątkowane w 1989 roku. Jednakże wciąż współpraca regionów w Europie Środkowo –Wschodniej jest najmniej rozwinięta i spotyka się z trudnościami i barierami.

Tendencja taka widoczna jest także, gdy spojrzymy na rozwój współpracy transgranicznej Polski. Najlepiej rozwinięta współpraca występuje z krajami i regionami Europy Zachodniej. Natomiast wciąż słabo rozwinięta jest współpraca z regionami i miastami Europy Środkowo –Wschodniej. Dlatego tak ważne są wszelkie inicjatywy podejmowane w celu podniesienia jakości tej współpracy.

Na przestrzeni lat zmieniały się cele jakie wyznaczane były dla współpracy transgranicznej, co wiązało się głównie z polityką zagraniczną państw. W miarę rozwoju

współpracy transgranicznej zaczęto przenosić ją na inne płaszczyzny. Jedną z nich była współpraca gospodarcza. Szybko okazało się, że przynosi ona korzyści ekonomiczne, co przełożyło się na zacieśnienie współpracy między graniczącymi państwami, regionami, czy miastami partnerskimi

Obecnie cele współpracy transgranicznej wykraczają poza ramy współpracy politycznej czy gospodarczej. Obejmuje ona bowiem działania w dziedzinach:

- ochrony środowiska,
- transportu,
- współpracy naukowo-badawczej,
- bezpieczeństwa międzynarodowego,
- kultury,
- turystyki.

W 2007 roku Gmina Kamień nawiązała współpracę z ukraińską gminą Połapy. Zgodnie z zawartym porozumieniem gminy prowadzą współpracę w dziedzinach przemysłu, rolnictwa, handlu, kultury i sztuki, rozwoju turystyki i sportu, samorządu lokalnego i ekologii. W ramach współpracy partnerskie gminy wspierają wzajemny rozwój handlu, przemysłu, infrastruktury technicznej, stwarzają dogodne warunki dla rozwoju i wspólnej działalności struktur gospodarczych włącznie z organizacją nowych miejsc pracy, wspierają tworzenie wspólnych przedsiębiorstw, spółek i innych podmiotów gospodarczych małego i średniego biznesu, jak również podejmują współpracę z instytucjami europejskimi, organizacjami, urzędami w celu pozyskiwania funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Inną transgraniczną kooperacją była współpraca podjęta między gminą Dorohusk i gminą Huszcza w oparciu o umowę partnerską zawartą w grudniu 2008 roku. Gmina Dorohusk po stronie polskiej i ukraińska gmina Huszcza prowadzą wspólne działania dotyczące między innymi wymiany wzajemnych doświadczeń oraz podejmowania wspólnych działań w obszarze edukacji, kultury, opieki zdrowotnej oraz społecznej. Przejawem rzeczywistej współpracy wskazanych samorządów była również wspólna realizacja następujących projektów współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej w ramach Funduszu Małych Projektów PHARE: *„Wzajemne zrozumienie szansą rozwoju – polsko-ukraińska nauka języka biznesowego dla młodzieży”* oraz *„Nadbużański Plener Artystyczny – Burzany 2003”*.

Analizując historię współpracy między partnerskimi gminami, wartym podkreślenia jest również fakt, że polscy partnerzy współpracują od 9 września 2008 roku w ramach Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Ziemi Chełmskiej”. Od momentu powstania LGD wspólnie podejmują liczne inicjatywy na rzecz rozwoju Ziemi

Chełmskiej ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju turystyki. Wymiernym efektem podjętej kooperacji są organizowane od 2009 roku prestiżowe imprezy plenerowe (m.in. turniej gmin „Między nami sąsiadami” – w 2010 roku w przedsięwzięciu uczestniczyli także przedstawiciele z Gminy Huszcza, „Jarmark Nadbużański”), jak również rajdy turystyczne (Rajd Szlakiem Kredą Pisanym) i rowerowe (Rowerowy Rajd Gwiazdzisty „Malowniczy Wschód”). Dodatkowo członkowie stowarzyszenia aktywnie biorą udział w działaniach ukierunkowanych na promocję turystyczną powiatu chełmskiego oraz kultywowanie regionalnej tradycji i walorów dziedzictwa narodowego (opracowywanie folderów turystycznych, organizacja kiermaszów przedświątecznych, wielkanocnych i bożonarodzeniowych).

Od sierpnia 2013 do sierpnia 2015 roku realizowany był projekt „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym”, którego głównym celem była poprawa atrakcyjności turystycznej oraz wspieranie procesów pełnego wykorzystania potencjału turystycznego obszaru gmin Leśniowice, Żmudź, Dorohusk, Wojsławice (po stronie polskiej) oraz gminy Huszcza (po stronie ukraińskiej).

Projekt był realizowany w układzie partnerskim pomiędzy gminami Leśniowice, Żmudź, Dorohusk, Wojsławice, gminą Huszcza (Ukraina) oraz Stowarzyszeniem Lokalna Grupa Działania „Ziemi Chełmskiej”. Efektami realizacji projektu są:

- Poprawa stanu infrastruktury towarzyszącej, zagospodarowanie i wyposażenie zbiornika „Maczuły” w miejscowości Horodysko (gmina Leśniowice).
- Uruchomienie w byłym budynku szkoły podstawowej w Kumowie Plebańskim odpowiedniego pod względem jakościowym zaplecza umożliwiającego rozwój różnych form współpracy transgranicznej i wymiany kulturalnej w celu przystosowania obiektu na potrzeby pełnienia w przyszłości transgranicznego ośrodka współpracy na płaszczyźnie kulturalnej - Dom spotkań „Na pograniczu kultur”(gmina Leśniowice).
- Poprawa stanu infrastruktury towarzyszącej, zagospodarowanie i wyposażenie zbiornika „Dębowy Las” w miejscowości Wołkowiany (gmina Żmudź).
- Poprawa stanu infrastruktury towarzyszącej i zagospodarowanie oraz wyposażenie zbiornika wodnego w Wojsławicach (gmina Wojsławice).
- Poprawa stanu infrastruktury towarzyszącej, wyposażenie i zagospodarowanie zbiornika wodnego w Husynnem (gmina Dorohusk).
- Poprawa stanu infrastruktury towarzyszącej, zagospodarowanie i dodatkowe wyposażenie zbiornika wodnego w miejscowości Huszcza (gmina Huszcza).
- Organizacja cyklicznych, polsko-ukraińskich imprez kulturalnych, warsztatów, seminariów ukierunkowanych na wzajemną promocję walorów dziedzictwa

narodowego oraz walorów turystyczno – krajoznawczych regionów Lubelszczyzny i Obwodu Wołyńskiego.

- Promocja turystyczna oraz promocja działań projektowych poprzez kampanię w mediach, gadzety reklamowe, stronę internetową oraz wydawnictwa projektowe.
- Zorganizowanie cyklu szkoleń i spotkań informacyjnych z zakresu rozwoju turystyki i agroturystyki oraz konferencji projektowych.

Planowane jest włączenie Trasy rowerowej „Malowniczy Wschód” do osi Tras GreenVelo i Greenways „Dziedzictwo Wschodu” usytuowanych w sąsiednich gminach. Pojawia się także szansa na uruchomienie ruchu pieszego/rowerowego na przejściu Beredyszczce-Jagodzin, co stworzy możliwość poprowadzenia trasy do gminy Huszcza i uzyskanie statusu trasy transgranicznej.

3.1. Wizja turystyczna

Programowanie polityki rozwoju wymaga określenia jaki ma być jej efekt i za pomocą jakich działań ma on zostać osiągnięty. Pierwszym etapem opracowania części projekcyjnej procesu kształtowania polityki prorozwojowej jest wskazanie wizji i misji rozwoju jednostek objętych Strategią.

Wizja określa pożądaną stan przyszły, do którego dążyć będzie obszar w założonym okresie oraz przewidywany obraz gmin stanowiący całościowy efekt wdrożenia działań zaplanowanych do wykonania w ramach przyjętego planu. Wizja opisuje, jak przyjęta polityka prorozwojowa wpłynie na gminy, w jaki sposób je zmieni i jakie się one staną po jej wprowadzeniu. Wizja jest ustalona na podstawie diagnozy stanu obecnego, przeprowadzonej analizy SWOT oraz zidentyfikowanych przez mieszkańców potrzeb.

Wizję dla „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza”, określono w następujący sposób:

Region o osobliwych i unikalnych walorach przyrodniczych, kultywujący tradycje tożsame z początkami jego państwowości. Ośrodek turystyczny, w którym historia zaciera wszelkie granice, a każdy gość może odnaleźć głęboką integrację z naturą.

Wizja została sformułowana w taki sposób, by podkreślić, iż gminy prowadzące wspólną politykę rozwoju w zakresie turystyki i współpracy transgranicznej, obszar objęty strategią traktują w tym zakresie w sposób jednolity i jednorodny pomimo istniejących faktycznych granic. Polityka gmin prowadzona w ramach realizacji strategii będzie zmierzała do uruchomienia przejść granicznych, również pieszych i rowerowych łączących gminy polskie i ukraińskie. Programowana polityka strategiczna prowadzona będzie również zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Oznacza to położenie równomiernego nacisku na obszary problemowe i wykorzystywanie atutów gmin w taki sposób, by nie doprowadzić do degradacji środowiska naturalnego. Efekty wdrożenia działań prorozwojowych będą odczuwalne zarówno w poprawie jakości życia mieszkańców, jak też w zwiększeniu rozpoznawalności gmin wśród turystów i inwestorów, podniesieniu aktywności i stopnia zintegrowania członków wspólnoty lokalnej oraz w funkcjonowaniu sfery gospodarczej. Wizja zakłada wpływ polityki prorozwojowej na różne obszary życia lokalnego oraz osiągnięcie komplementarnych, uzupełniających się i wzmacniających swoje rezultaty celów.

Wizja turystyczna pomaga rozwijać obszar w jasno określonym kierunku. Wizja daje okazję do dyskusji i innowacyjności, jest płaszczyzną porozumienia i zjednoczenia sił, pobudzając wyobraźnię i skłaniając do działania.

3.2. Misja turystyczna

Misja służy wykonaniu przyjętej wizji i stanowi ona cel generalny Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza. Opisuje ona sposób, w jaki wizja zostanie wdrożona i stanowi całościowe zestawienie kierunków działań koniecznych do realizacji planu strategicznego. Misja odwołuje się do wszystkich podmiotów, które będą miały wpływ na proces rozwoju - władz gminnych, mieszkańców, organizacji pozarządowych, przedsiębiorców. Misja ma na celu ukierunkowanie podejmowanych działań tak, by przyniosły one oczekiwane efekty. Misję turystyczną sformułowano w sposób następujący:

Tworzenie i wdrażanie wysokiej jakości, unikalnych produktów turystycznych, tworzenie atmosfery przyjaznej turystom oraz warunków przyjaznych inwestorom, przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju.

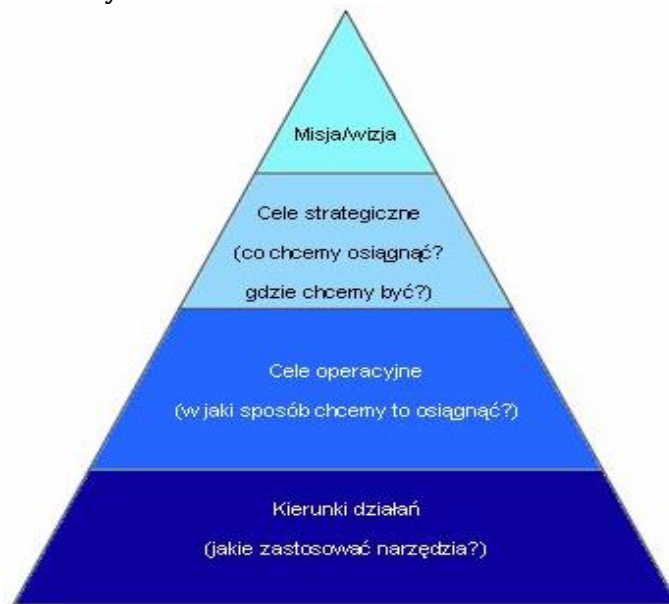
Misja zakłada pełne wdrożenie określonej w strategii polityki prorozwojowej. Założono, że będzie ona kładła równomierny nacisk na poszczególne obszary problemowe oraz interwencję w sferze gospodarczej i społecznej. Uwzględniono konieczność zapewnienia turystom i inwestorom dogodnych warunków dla podejmowanej przez nich aktywności. Przedstawiono także mieszkańcom obszaru możliwość współdziałania przy realizacji celu głównego i wynikających z niego celów szczegółowych oraz w efekcie zaspokojenia ich potrzeb (zarówno podstawowych, bytowych, jak również wyższego rzędu, takich jak uczestnictwo w kulturze, itp.). Zwrócono również uwagę na duże znaczenie poprawy jakości przestrzeni dla procesów rozwojowych. Wszystkie działania wdrażanie w ramach planu strategicznego muszą zachowywać zasady ochrony środowiska, gdyż walory przyrodniczo-krajobrazowe należą do głównych atutów gminy, niezbędne jest więc zapobieganie ich degradacji.

Przyjęta wizja oraz misja strategiczna mają na celu odpowiednie ukierunkowanie polityki programowania rozwoju gmin i opisanie jej generalnych założeń. Szczegółowe kierunki działań i zadania prorozwojowe ujęte są na poziomie celów strategicznych i operacyjnych przypisanych do każdego obszaru problemowego.

3.3. Priorytety, cele strategiczne, kierunki działań

Cele strategiczne bezpośrednio wynikają z misji (celu generalnego), stanowią jej uszczegółowienie i niższy poziom w hierarchii planu strategicznego. Cele strategiczne pogrupowane są w sposób logiczny i uzasadniony w ramach poszczególnych obszarów problemowych, wyznaczonych w toku diagnozy stanu obecnego. Celom strategicznym przypisuje się cele operacyjne i kierunki działań, które warunkują podejmowanie odpowiednich zadań, wpływających na realizację polityki prorozwojowej. Schemat hierarchiczny przedstawiono na poniższym rysunku:

Rysunek 19. Schemat struktury celów

Opracowanie: *BENEFIT PROJEKT*

Diagnoza stanu obecnego, analiza SWOT, efekty pracy w gminnych zespołach oraz wyniki konsultacji społecznych wskazały, iż uzasadnione jest wyznaczenie następujących priorytetów:

Priorytet 1.

Intensyfikacja działań gmin w zakresie współpracy turystycznej, transgranicznej i gospodarczej.

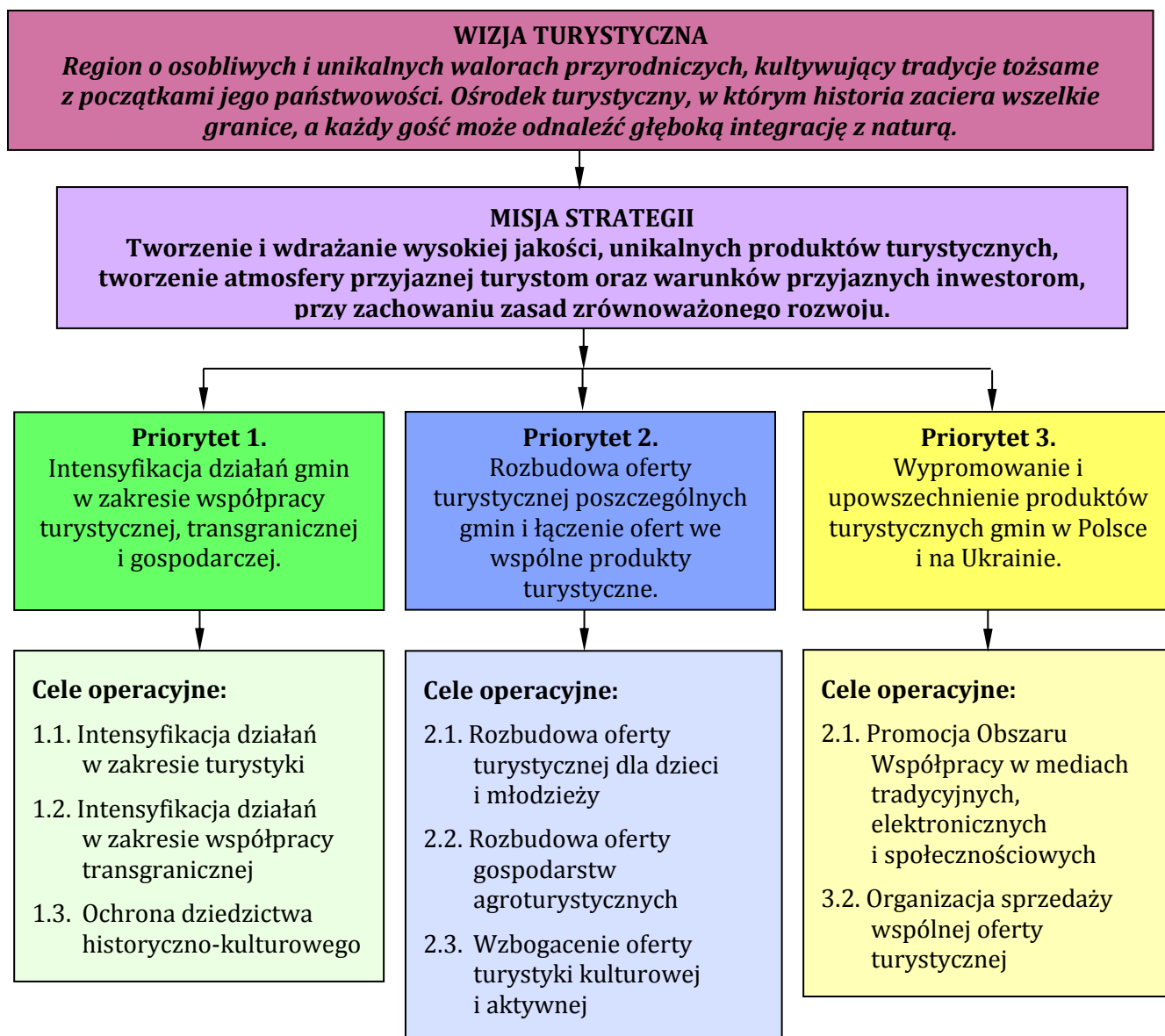
Priorytet 2.

Rozbudowa oferty turystycznej poszczególnych gmin i łączenie ofert we wspólne produkty turystyczne.

Priorytet 3.

Wypromowanie i upowszechnienie produktów turystycznych gmin w Polsce i na Ukrainie.

Rysunek 20. Zestawienie wizji, misji, celów strategicznych i operacyjnych.

Cele operacyjne to cele szczegółowe, bezpośrednio odnoszące się do zaplanowanych działań, opisujące, jakie efekty zostaną osiągnięte dzięki ich wdrożeniu. Stanowią one konkretyzację celów strategicznych, ogólniejszych, a ich osiągnięcie możliwe jest także w krótkim okresie. Celom operacyjnym przypisano kierunki działań, a tam, gdzie było to możliwe, również poszczególne zadania.

Priorytet 1. „Intensyfikacja działań gmin w zakresie współpracy turystycznej, transgranicznej i gospodarczej”.

Zainteresowanie walorami turystycznymi i gospodarczymi jednostki jest ściśle uzależnione od dostępności do informacji, odpowiedniej promocji, fachowej i rzetelnej obsługi. Obecnie w tym zakresie w gminach objętych strategią rozwoju występuje wiele

niedociągnięć. Występują ogromne luki w informacji dotyczącej aktywności turystycznej, gospodarczej i transgranicznej, które można realizować na rozpatrywanym obszarze. Poszczególne gminy prowadzą indywidualne działania dotyczące poszukiwania inwestorów, wymiany gospodarczej ze stroną ukraińską oraz organizacji i obsługi działalności turystycznej. Brak jest jednolitej oferty skierowanej do inwestorów i konsumentów zewnętrznych, nie tylko pomiędzy gminami programującymi strategię, ale również w jednostkach rozpatrywanych indywidualnie. Aby wzmocnić i uporządkować te działania należy wypracować system współpracy wielopodmiotowej gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza.

Cel operacyjny 1.1.

Intensyfikacja działań w zakresie turystyki

Na terenie gmin trudno jest uzyskać spójną informację na temat możliwości odbycia wycieczki oraz aktywnego spędzenia wolnego czasu. Pomimo, iż gminy prowadzą działania dotyczące turystyki, współpracują z przedsiębiorcami organizującymi i obsługującymi ruch turystyczny (w różnym zakresie w każdej z gmin), to są to działania niezorganizowane i w efekcie nietrafiające do szerokiego audytorium. Dalszym efektem jest mniejszy, niż możliwy odzew osób faktycznie zainteresowanych wizytą i wycieczką na obszarze gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza. Na terenie gmin brakuje Punktów Informacji Turystycznej, sprawnego systemu rezerwacji usług turystycznych łatwo dostępnych dla indywidualnych turystów krajowych i zagranicznych. Bardzo ważnym elementem integracji działań będzie umiejętność zainteresowania inwestowaniem na terenie gmin przez firmy spoza obszaru, ale również umiejętność przekazania spójnej informacji dla lokalnych przedsiębiorców na temat możliwości działania w branży turystycznej. Koniecznym warunkiem osiągnięcia tego celu będzie kompetentny i odpowiednio przygotowany personel obsługujący Punkty Informacji Turystycznej.

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Stworzenie portalu spinającego wspólną ofertę turystyczną oraz informację o bazie noclegowej i gastronomicznej gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza,
- Wspólne działania z powiatem i województwem mające na celu modernizację dróg i infrastruktury towarzyszącej,
- Budowa i modernizacja dróg gminnych wraz z infrastrukturą towarzyszącą,

- Wsparcie przedsiębiorczości w zakresie turystyki,
- Stworzenie gminnych Punktów Informacji Turystycznej.

Cel operacyjny 1.2.

Intensyfikacja działań w zakresie współpracy transgranicznej

Jednym z ważniejszych atutów obszaru jest jego położenie w pobliżu wschodniej granicy Polski i jednocześnie wschodniej granicy Unii Europejskiej, a co więcej w skład jego wchodzi gmina Huszcza leżąca po stronie Ukraińskiej. Partnerzy powinni sprawnie i efektywnie wykorzystać to położenie i upatrywać w nim szanse rozwojowe. Współpraca z krajami nie należącymi do UE, a w tym zwłaszcza Ukrainy, dla której Polska jest naturalnym partnerem pomocnym w wejściu do Wspólnoty jest wysokim priorytetem rozwojowym. Partnerstwo zawiązane w ramach współpracy międzynarodowej dotyczą współpracy gospodarczej, turystycznej oraz społecznej. Jako, że gminy leżące po wschodniej stronie współpracują już od kilku lat w ramach inicjatyw projektowych, pogłębianie współpracy będzie tym sprawniejsze. Ważnym zadaniem będzie również prowadzenie kampanii informacyjnej prowadzącej do efektywnej współpracy międzynarodowej.

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Wsparcie informacyjne dotyczące sprawnego przejazdu przez granicę,
- Organizacja wymiany międzynarodowej w zakresie turystyki, gospodarki, nauki i kultury,
- Tworzenie wizerunku bezpiecznego wypoczynku na obszarze współpracy,
- Rozwój współpracy międzynarodowej.

Cel operacyjny 1.3.

Ochrona dziedzictwa historyczno-kulturowego

Uzupełnieniem oferty turystycznej powinny być atrakcje kulturalne oferowane przez obiekty kultury, nowoczesne i dostosowane do potrzeb współczesnego konsumenta (turysty). Równoległe z budową lub modernizacją obiektów kultury rozwijane powinny być działania nakierowane na zachowanie, ochronę i rewitalizację materialnego dziedzictwa kulturowego, poprzez renowację, konserwację i adaptację obiektów zabytkowych na terenie gmin dla celów kulturalnych i turystycznych. Działania tego typu poprawią wizerunek gmin przyczyniając się do wzrostu atrakcyjności, mogą również posłużyć integracji i wymianie międzynarodowej.

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Ochrona i renowacja zabytków,

- Stworzenie wspólnego kalendarza imprez promujących dziedzictwo historyczno-kulturowe,
- Przeprowadzenie badań archeologicznych i rekonstrukcja historycznych obiektów,
- Stworzenie ośrodków mających na celu odtwarzanie dawnych rzemiosł,
- Wsparcie dla grup rekonstrukcyjnych i pasjonatów.

Priorytet 2. „Rozbudowa oferty turystycznej poszczególnych gmin i łączenie ofert we wspólne produkty turystyczne”.

Rozwój turystyki opierać się będzie o funkcjonowanie takiej oferty i takich produktów turystycznych, które z uwagi na swoje unikalne cechy i oryginalną filozofię funkcjonowania będą chętniej wybierane przez turystów niż oferta innych turystycznych regionów Polski. Osiągnięcie takiej przewagi rynkowej jest procesem długotrwałym i skomplikowanym, wymaga, bowiem zaangażowania wielu osób i środków.

Zaoferowanie oraz prawidłowe funkcjonowanie produktów turystycznych, przy optymalnym wykorzystaniu zasobów obszaru, skutkować będzie wzrostem społeczno-gospodarczym regionu i przejawiać się będzie, poprzez wzrost liczby turystów, wzrostem dochodów i tworzeniem nowych miejsc pracy lub utrzymaniem istniejących. Każda z tych zmian zachodzących na obszarze gmin przejawiać się będzie nie tylko w sferze usług sensu stricto turystycznych, ale również w innych sektorach, których istnienie jest nierozdzielnie związane z funkcjonowaniem turystyki. Osiągnięcie celu, jakim jest stworzenie zintegrowanej oferty turystycznej gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza za sobą konieczność podejmowania działań zarówno w zakresie kreacji nowych produktów i rozwijania już istniejących, ich modyfikacji i unowocześniania zgodnie z trendami rynkowymi i oczekiwaniami klientów, jak również w zakresie budowy, rozbudowy i stałej poprawy jakości infrastruktury gwarantującej efektywny i prawidłowy rozwój turystyki. Innymi słowy, głównym założeniem działań podejmowanych w ramach realizacji celu pośredniego obszaru priorytetowego.

Działania podejmowane w ramach priorytetu mają na celu stworzenie koncepcji zintegrowanych produktów turystycznych pięciu gmin oraz następnie ich wdrażanie.

Cel operacyjny 2.1.

Rozbudowa oferty turystycznej dla dzieci i młodzieży

Celem rozwoju produktów skierowanych dla dzieci i młodzieży jest stworzenie obrazu obszaru jako regionu, który z uwagi na posiadane walory naturalne i historyczne każdy musi odwiedzić, najlepiej już podczas nauki w szkole. Turystyka dzieci

i młodzieży jest segmentem o bardzo dużym potencjale rozwojowym i dotyczy, w dużym stopniu, osób z obszaru województwa lubelskiego ale również pozostałej części kraju oraz zza granicy wschodniej i zachodniej. Dzieci i młodzież są specyficznym klientem. Pomimo, iż trudno porównywać ich możliwości finansowe z np. biznesmenami, to należy pamiętać, iż stanowią oni segment przyszłości. W perspektywie, bowiem niecałej dekady, to dzieci będą pracować, prowadzić firmy czy wyjeżdżać na urlop. Jeżeli więc zapamiętają gminy tworzące obszar turystyczny jako miejsce niezliczonych możliwości, powrócą do niego niejednokrotnie. W ten sposób kształtuje się przyszłych klientów.

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Stworzenie zielonych szkół w gminach,
- Stworzenie ofert organizacji rajdów rowerowych, pieszych, questingów, itp.,
- Organizacja kursów i warsztatów dawnych rzemiosł.

Cel operacyjny 2.2.

Rozbudowa oferty gospodarstw agroturystycznych

W związku z poszerzaniem oferty turystycznej istnieje konieczność stworzenia na tym obszarze odpowiedniej bazy noclegowej i gastronomicznej. Należy zadbać o rozwój bazy średniej klasy będącej w stanie przyjąć większe grupy turystów, gwarantującej jednocześnie wyżywienie. Istotnym elementem atrakcyjności turystycznej jest zagospodarowanie turystyczne. W celu uzyskania właściwego poziomu usług turystycznych, niezbędne jest między innymi zapewnienie odpowiednich warunków oferty, w pełni satysfakcjonujących turystów. Obecny poziom zagospodarowania turystycznego regionu jest niewystarczający. Szczególnie widoczne są mankamenty w zakresie bazy noclegowej i żywieniowej, które charakteryzują się na ogół dość niskim standardem oraz małą ilością miejsc, jak również niewielkim zróżnicowaniem pod względem przydatności dla poszczególnych segmentów ruchu turystycznego. Podobne niedostosowanie do rosnących potrzeb rekreacyjnych i poznawczych zaobserwować można w poziomie rozwoju infrastruktury towarzyszącej.

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Doradztwo informacyjno-szkoleniowe z zakresu zakładania i prowadzenia gospodarstw agroturystycznych,
- Stworzenie i promocja produktów regionalnych i tradycyjnych,
- Organizacja wzajemnego wsparcia (sieciowania) gospodarstw,
- Wsparcie w tworzeniu przez gospodarstwa agroturystyczne letnisk z możliwością udziału w pracach rolnych i możliwością przetwórstwa spożywczego.

Cel operacyjny 2.3.

Wzbogacenie oferty turystyki kulturowej i aktywnej

Obecny turysta jest osobą nie tylko zorientowaną na odpoczynek bierny polegający na opalaniu swojego ciała w pobliżu zbiornika wodnego, kąpiel czy inne rozrywki rekreacyjne na tafli wodnej, ale również, może nawet w większym stopniu, na turystykę aktywną. Bieganie, jazda na rowerze, trudne ścieżki turystyczne, zdobywanie punktów widokowych, to jest to co współczesnego turystę cieszy najbardziej. Gminy definiujące strategię, chcą zatem znacznie poszerzyć i rozbudować możliwość uskuteczniania takich form wypoczynku, zarówno latem jak i zimą.

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Stworzenie bazy gastronomicznej oraz oferty noclegowej dla większych grup turystycznych.
- Wyznaczenie i wykonanie tras pieszych, rowerowych, edukacyjnych, kajakowych, tras nordic walking, przyrodniczych, tematycznych i konnych szlaków turystycznych na terenie gmin.
- Stworzenie infrastruktury oraz oferty sportów zimowych.
- Budowa parków linowych i ścian wspinaczkowych.
- Zagospodarowanie terenów wokół zbiorników wodnych.
- Budowa zbiorników wodnych w gminach Wojśławice i Leśniowice.
- Wykorzystanie Wschodniego Szlaku Rowerowego Green Velo, itp. – połączenie, własne punkty MPR (Miejsc Przyjaznych Rowerzystom).
- Stworzenie oferty Ekomuzeów i wiosek tematycznych.
- Tworzenie ośrodków propagujących dawne tradycje ludowe, prowadzących warsztaty dawnych rzemiosł oraz zajęcia edukacji historycznej danych regionów.
- Stworzenie oferty obozów archeologicznych.

Priorytet 3. „Wypromowanie i upowszechnienie produktów turystycznych Gmin w Polsce i na Ukrainie”.

Zaspokojenie potrzeby informacji turystycznej coraz częściej warunkuje odbycie podróży do danego regionu. Nadążenie za tymi zmianami wymagać będzie utworzenia w partnerstwie zintegrowanego systemu informacji turystycznej, który w sposób kompleksowy połączy informację, promocję, dystrybucję i obejmie wszelkie kanały rynkowe stając się stymulatorem popytu i podaży na rynku turystycznym. Wykorzystanie nowoczesnych technik informacyjnych dzięki którym uzyska się wysoką jakość informacji, czyli jej kompletność, wiarygodność, rzetelność, spójność i aktualność, podniesie atrakcyjność obszaru, a zarazem zwiększy jego dostępność i przyjazność dla turystów, zarówno krajowych jak i zagranicznych.

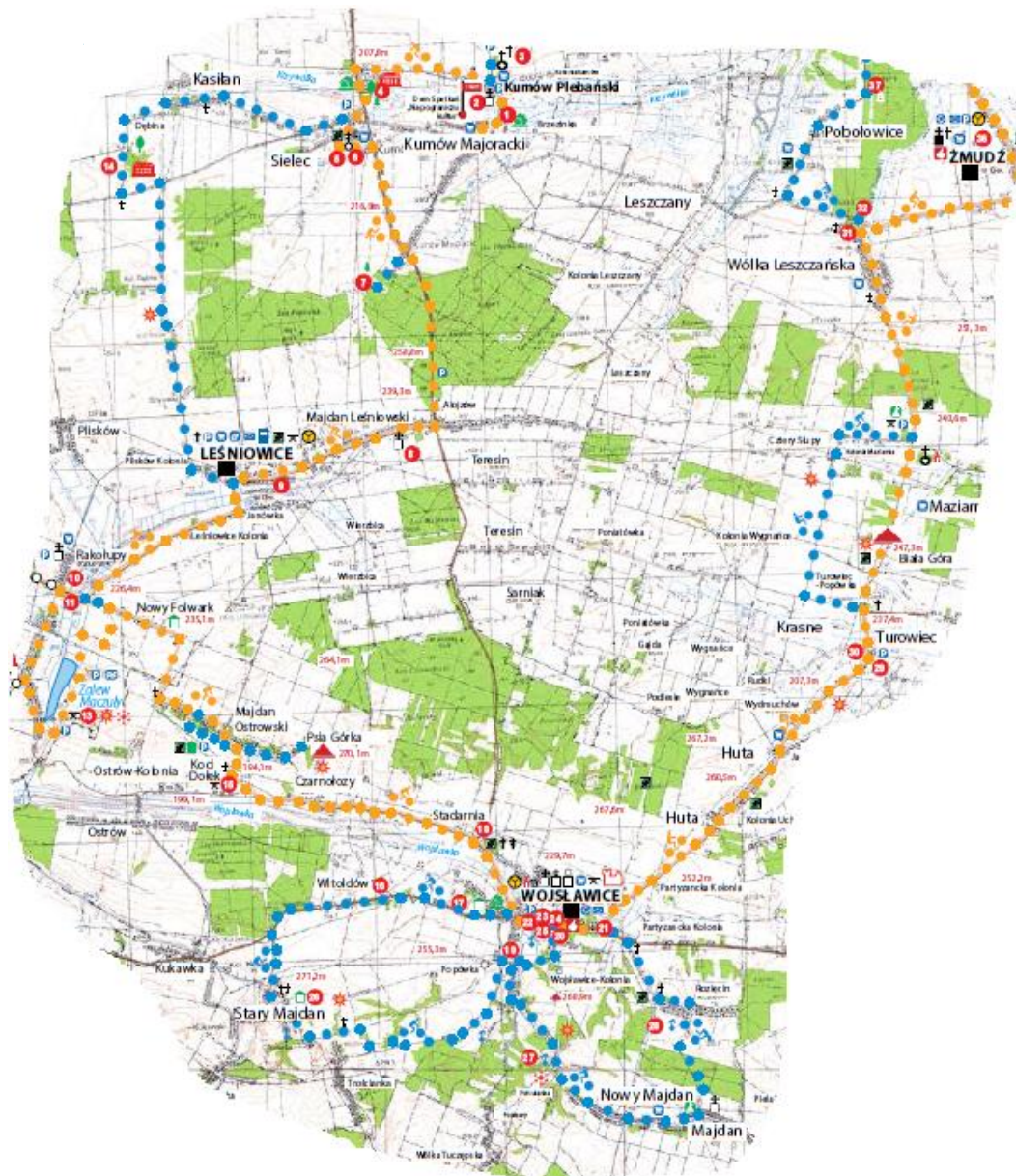
Cel operacyjny 3.1.

Promocja Obszaru Współpracy w mediach tradycyjnych, elektronicznych i społecznościowych

Proponowane kierunki działań oraz zadania:

- Promocja portalu spinającego wspólną ofertę gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza
- Przeprowadzenie kampanii promocyjnej produktów (foldery, publikacje, mailing itp.).
- Wyjazdy na targi ogólnokrajowe i międzynarodowe.
- Zorganizowanie trasy studyjnej dla dziennikarzy i touroperatorów.
- Budowa sieci kontaktów w mediach społecznościowych i umiejętne moderowanie wspólnych informacji o ofercie.
- Organizacja forum turystyki.
- Publikacja informacji o ofercie w mediach poświęconych turystyce.
- Wykonanie oznaczeń atrakcji turystycznych na terenie gmin – wspólna oprawa graficzna.
- Rozwój marki „MALOWNICZY WSCHÓD”.

Rysunek 21. Trasa malowniczy wschód - część południowo-zachodnia

Źródło: Urząd Gminy Wojślawice

Niezbędnym czynnikiem pomyślnej sprzedaży usług i produktów turystycznych jest ich sprawne i pomyślne wypromowanie. W obecnym czasie dotarcie do konsumenta z ofertą jest bardzo utrudnione, potencjalny turysta jest bombardowany informacjami co do miejsc wypoczynku, szczególnie za granicą i w większych centrach turystycznych kraju.

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojstawice, Żmudź i gminy Huszcza

Rysunek 22. Trasa malowniczy wschód - część północno-wschodnia

Źródło: Urząd Gminy Wojstawice

Te miejsca zajmują wiele czasu reklamowego ogólnopolskiej telewizji, która jednak nadal przeważa w mediach reklamowych. Instytucje dysponujące mniejszym budżetem, tak jak partnerzy obszaru strategicznego powinni skupić się na dostępnych im źródłach promocji, a szczególnie na tzw. marketingu wirusowym realizowanym w internecie i mediach społecznościowych.

Cel operacyjny 3.2.

Organizacja sprzedaży wspólnej oferty turystycznej

Dopełnieniem wymienionych wyżej działań w celach strategicznych w zakresie turystyki i współpracy transgranicznych będzie zbudowanie sieci kontaktów, która będzie wspólnie prowadzić dystrybucję produktów turystycznych. Operatorzy turystyczni, agencje i firmy turystyczne oraz inne podmioty ruchu turystycznego muszą posiadać pełny obraz obszaru gmin partnerskich poparte zachętami ekonomicznymi, aby byli zmotywowani do kierowania na obszar chełmski osób poszukujących miejsca do odbycia spokojnego wypoczynku na łonie natury, w dziewiczym środowisku.

- Powstanie podmiotu (np. stowarzyszenie, spółdzielnia socjalna) skupiającego branżę turystyczną dla promowania, upowszechniania i organizacji sprzedaży produktów turystycznych.
- Stworzenie sieci współpracy pomiędzy uczestnikami branży turystycznej w kraju i za granicą.
- Stworzenie wirtualnego panelu wymiany doświadczeń i współpracy na portalu pod adresem www.turystyka-pl-ua.eu lub inną, przystępniejszą domeną.
- Organizacja szkoleń z zakresu komercjalizacji, sprzedaży i promocji oferty turystycznej.

4. PLANY DZIAŁANIA W ZAKRESIE PROMOCJI I MARKETINGU TURYSTYCZNEGO

Zgodnie z art. 68 rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005, plan działania jest dokumentem zawierającym szczegółowy opis przedsięwzięć realizowanych w ramach realizacji „Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza”. Z uwagi na konieczność zachowania ciągłości zadań realizowanych przez gminy partnerskie z uwzględnieniem zmieniających się potrzeb, plany działania przygotowywane będą na okres pięcioletni, zatem przedstawione poniżej plany działań obejmują okres 2016–2021 r.

Tabela 7. Plan działania dla Priorytetu 1. „Intensyfikacja działań Gmin w zakresie współpracy turystycznej, transgranicznej i gospodarczej” na okres 2016-2021 w PLN

CEL OPERACYJNY	1.1. INTENSYFIKACJA DZIAŁAŃ W ZAKRESIE TURYSTYKI				
GRUPA DOCELOWA	konsumenci (turyści), inwestorzy, jednostki nadrzędne				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa, województwo lubelskie				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓLFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Stworzenie portalu spinającego wspólną ofertę turystyczną oraz informację o bazie noclegowej i gastronomicznej gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza	50 000	7 500	42 500	0	85,00%
Wspólne działania z powiatem i województwem mające na celu modernizację dróg i infrastruktury towarzyszącej	15 000 000	3 750 000	7 500 000	3 750 000	75,00%
Budowa i modernizacja dróg gminnych wraz z infrastrukturą towarzyszącą	8 000 000	5 600 000	0	2 400 000	30,00%
Stworzenie gminnych Punktów Informacji Turystycznej	150 000	45 000	105 000	0	70,00%

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojstawice, Żmudź i gminy Huszcza

CEL OPERACYJNY	1.2. INTENSYFIKACJA DZIAŁAŃ W ZAKRESIE WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ				
GRUPA DOCELOWA	konsumenci (turyści), inwestorzy, jednostki nadrzędne				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Organizacja wymiany międzynarodowej w zakresie turystyki, gospodarki, nauki i kultury	250 000	250 000	0	0	0,00%
CEL OPERACYJNY	1.3. OCHRONA DZIEDZICTWA HISTORYCZNO-KULTUROWEGO				
GRUPA DOCELOWA	konsumenci (turyści), inwestorzy, jednostki nadrzędne, stowarzyszenia				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Ochrona i renowacja zabytków	10 000 000	1 200 000	6 800 000	2 000 000	88,00%
Stworzenie wspólnego kalendarza imprez promujących dziedzictwo historyczno-kulturowe	10 000	10 000	0	0	0,00%
Przeprowadzenie badań archeologicznych i rekonstrukcja historycznych obiektów	3 000 000	1 000 000	1 500 000	500 000	66,67%
Stworzenie ośrodków mających na celu odtwarzanie dawnych rzemiosł	2 500 000	375 000	2 125 000	0	85,00%
Wsparcie dla grup rekonstrukcyjnych i pasjonatów	100 000	15 000	85 000	0	85,00%

Tabela 8. Plan działania dla Priorytetu 2. „Rozbudowa oferty turystycznej poszczególnych Gmin i łączenie ofert we wspólne produkty turystyczne” na okres 2016-2021 w PLN

CEL OPERACYJNY	2.1. ROZBUDOWA OFERTY TURYSTYCZNEJ DLA DZIECI I MŁODZIEŻY				
GRUPA DOCELOWA	turyści, inwestorzy, przedsiębiorcy, stowarzyszenia				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Stworzenie zielonych szkół w gminach	2 500 000	750 000	1 500 000	250 000	70,00%
Stworzenie ofert organizacji rajdów rowerowych, pieszych, questingów, itp.	100 000	50 000	0	50 000	50,00%
Organizacja kursów i warsztatów dawnych rzemiosł	500 000	0	400 000	100 000	100,00%

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

CEL OPERACYJNY	2.2. ROZBUDOWA OFERTY GOSPODARSTW AGROTURYSTYCZNYCH				
GRUPA DOCELOWA	turyści, inwestorzy, przedsiębiorcy, stowarzyszenia				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Doradztwo informacyjno-szkoleniowe z zakresu zakładania i prowadzenia gospodarstw agroturystycznych	2 500 000	0	2 000 000	500 000	100,00%
Stworzenie i promocja produktów regionalnych i tradycyjnych	50 000	15 000	0	35 000	70,00%
CEL OPERACYJNY	2.3. WZBOGACENIE OFERTY TURYSTYKI KULTUROWEJ I AKTYWNEJ				
GRUPA DOCELOWA	turyści, inwestorzy, przedsiębiorcy, stowarzyszenia				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Wyznaczenie i wykonanie pieszych, edukacyjnych, kajakowych, tras nordic walking, przyrodniczych, tematycznych i konnych szlaków turystycznych na terenie gmin	500 000	350 000	0	150 000	30,00%
Stworzenie oferty sportów zimowych	3 000 000	1 500 000	1 500 000	0	50,00%
Budowa parków linowych i ścian wspinaczkowych	500 000	100 000	350 000	50 000	80,00%
Zagospodarowanie terenów wokół zbiorników wodnych	2 500 000	375 000	2 125 000	0	85,00%
Budowa zbiorników wodnych w gminach Wojsławice i Leśniowice	15 000 000	5 000 000	10 000 000	0	66,67%
Wykorzystanie Wschodniego Szlaku Rowerowego Green Velo, itp. – połączenie, własne punkty MPR (Miejsc Przyjaznych Rowerzystom)	50 000	30 000	0	20 000	40,00%
Stworzenie oferty Ekomuzeów i wiosek tematycznych	1 000 000	370 000	600 000	30 000	63,00%
Stworzenie oferty obozów archeologicznych	50 000	40 000	0	10 000	20,00%

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

Tabela 9. Plan działania dla Priorytetu 3. „Wypromowanie i upowszechnienie produktów turystycznych Gmin w Polsce i na Ukrainie” na okres 2016-2021 w PLN

CEL OPERACYJNY	3.1. PROMOCJA OBSZARU WSPÓŁPRACY W MEDIACH TRADYCYJNYCH, ELEKTRONICZNYCH I SPOŁECZNOŚCIOWYCH				
GRUPA DOCELOWA	turyści				
ZASIĘG DZIAŁANIA	cała Polska				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Promocja portalu spinającego wspólną ofertę gmin Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza	50 000	25 000	25 000	0	50,00%
Przeprowadzenie kampanii promocyjnej produktów (foldery, publikacje, mailing itp.)	200 000	100 000	100 000	0	50,00%
Wyjazdy na targi ogólnokrajowe i międzynarodowe	150 000	75 000	50 000	25 000	50,00%
Zorganizowanie trasy studyjnej dla dziennikarzy i touroperatorów	40 000	40 000	0	0	0,00%
Organizacja forum turystyki	50 000	25 000	25 000	0	50,00%
Wykonanie oznaczeń atrakcji turystycznych na terenie gminy – wspólna oprawa graficzna	100 000	15 000	85 000	0	85,00%
Rozwój marki „MALOWNICZY WSCHÓD”	50 000	50 000	0	0	0,00%
CEL OPERACYJNY	3.2. ORGANIZACJA SPRZEDAŻY WSPÓLNEJ OFERTY TURYSTYCZNEJ				
GRUPA DOCELOWA	turyści, inwestorzy, przedsiębiorcy, organizacje turystyczne				
ZASIĘG DZIAŁANIA	obszar partnerstwa, cała Polska				
DZIAŁANIE	WARTOŚĆ CAŁKOWITA	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA			WYSOKOŚĆ WSPÓŁFINANSOWANIA
		BUDŻETY GMIN	FUNDUSZE UE	INNE ŹRÓDŁA	
Powstanie podmiotu (np. Stowarzyszenie) skupiającego branżę turystyczną dla promowania, upowszechniania i organizacji sprzedaży produktów turystycznych	50 000	0	50 000	0	100,00%
Stworzenie wirtualnego panelu wymiany doświadczeń i współpracy na portalu pod adresem www.turystyka-pl-ua.eu lub inną, przystępniejszą domeną	50 000	20 000	0	30 000	60,00%
Organizacja szkoleń z zakresu komercjalizacji, sprzedaży i promocji oferty turystycznej	100 000	10 000	90 000	0	90,00%

Do podstawowych źródeł finansowania działań zaplanowanych do realizacji w ramach „*Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza*” należeć będą gminne budżety. Prowadzenie polityki prorozwojowej wymaga zwiększenia wydatków inwestycyjnych, co wywołuje konieczność takiego zbilansowania budżetu, by jednocześnie zaspokojone były bieżące potrzeby oraz zapewnione zostało prawidłowe funkcjonowanie jednostek.

Łączne obciążenie z tytułu inwestowania gmin w działalność rozwojową nie powinno zmniejszać poziomu niezbędnych racjonalnych wydatków bieżących (z zastrzeżeniem wykonania analizy ich efektywności i optymalizacji). Pozwoli to na zachowanie standardów usług świadczonych przez gminy. Zwiększone dochody, wynikające z oczekiwanego wzrostu gospodarczego spowodowanego zwiększonym ruchem turystycznym kierowane mogą być natomiast na finansowanie kolejnych inwestycji.

Racjonalne określenie wielkości planowanych wydatków na realizację strategii musi być powiązane z wieloletnim planowaniem całego budżetu. Zasadniczą funkcją prowadzenia bieżących analiz finansowych jest tworzenie podstaw do:

- Opracowania wieloletnich planów budżetowych.
- Opracowania wieloletnich planów (programów) inwestycyjnych.
- Określania źródeł i zasad finansowania jednostkowych projektów inwestycyjnych.
- Określania zasad długoterminowego finansowania działalności komunalnej.
- Tworzenia instrumentów zarządzania długiem.

Prowadzenie bieżących analiz finansowych zwiększy szanse w ubieganiu się o pozabudżetowe źródła finansowania projektów inwestycyjnych, działań prospołecznych i innych przedsięwzięć rozwojowych.

Dostępne zewnętrzne źródła finansowania zadań ujętych w „*Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza*” to:

■ Fundusze Unii Europejskiej

- Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich

W związku z tym, iż gminy programujące strategię są w całości obszarami wiejskimi, do głównych źródeł zewnętrznych finansowania działań i projektów należy Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich. Środki pochodzące z tego

funduszu są rozdysponowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014–2020 ustalono następujące działania:

- **Transfer wiedzy i działalność informacyjna** *m.in. szkolenia zawodowe i nabywanie umiejętności, demonstracje i działania informacyjne,*
 - Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym i usługi z zakresu zastępstw,
 - Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych,
 - **Inwestycje w środki trwałe** *m.in.: wsparcie w zakresie pierwotnej produkcji rolnej, przygotowania do sprzedaży, przetwórstwa, w wyniku którego powstaje produkt rolny oraz wprowadzania do obrotu,*
 - Przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych i katastrof oraz wprowadzanie odpowiednich środków zapobiegawczych
 - **Rozwój działalności gospodarczej** *m.in.: pomoc na podejmowanie oraz rozwijanie działalności gospodarczej*
 - **Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich** **m.in.** *badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej, inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury.*
 - Inwestycje w rozwój obszarów leśnych i poprawę żywotności lasów
 - Tworzenie grup i organizacji producentów
 - Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne
 - Rolnictwo ekologiczne
 - Płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami
 - **Współpraca** *m.in. wsparcie na rzecz rozwoju nowych produktów, praktyk, procesów i technologii w sektorze rolno-spożywczym poprzez współpracę w ramach grup operacyjnych na rzecz innowacji (EPI)*
 - **Leader** *m.in. wsparcie przygotowawcze, realizacja operacji w ramach lokalnych strategii rozwoju, wdrażanie projektów współpracy, koszty bieżące, aktywizacja*
-
- Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

Jego celem jest przyczynianie się do korygowania podstawowych dysproporcji regionalnych we Wspólnocie poprzez niwelowanie różnic w poziomach rozwoju oraz zacofania regionów. W szczególności w ramach tego funduszu wspierane będą inwestycje mające na celu zmniejszanie dysproporcji w poziomie rozwoju regionów należących do Unii Europejskiej. Środki z tego funduszu rozdysponowywane są zarówno w ramach krajowych programów operacyjnych (takich jak: Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka), jak też w ramach regionalnych programów operacyjnych.

W Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 kwestia rozwoju obszarów wiejskich traktowana jest horyzontalnie, co oznacza, iż nie ma wyznaczonej konkretnie osi priorytetowej czy działania dedykowanego wyłącznie rozwojowi obszarów tego typu. Wyszczególniono następujące osi priorytetowe:

- Oś Priorytetowa 1. Badania i innowacje
- Oś Priorytetowa 2. Cyfrowe Lubelskie
- Oś Priorytetowa 3. Konkurencyjność przedsiębiorstw
- Oś Priorytetowa 4. Energia przyjazna środowisku
- Oś Priorytetowa 5. Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna
- **Oś Priorytetowa 6. Ochrona środowiska i efektywne wykorzystanie zasobów**
- **Oś Priorytetowa 7. Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego**
- **Oś Priorytetowa 8. Mobilność regionalna i ekologiczny transport**
- Oś Priorytetowa 9. Rynek pracy
- Oś Priorytetowa 10. Adaptacyjność przedsiębiorstw i pracowników do zmian
- Oś Priorytetowa 11. Włączenie społeczne
- Oś Priorytetowa 12. Edukacja, kwalifikacje i kompetencje
- Oś Priorytetowa 13. Infrastruktura społeczna
- Oś Priorytetowa 14. Pomoc techniczna

W związku z powyższym istotne jest zachowanie komplementarności pomiędzy działaniami realizowanymi w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, a przedsięwzięciami podejmowanymi w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Rolnego. Dlatego też, przy konstrukcji celów i priorytetów RPO WL zwrócono uwagę, by uzupełniały one działania podejmowane w ramach PROW, a nie pokrywały się z nimi. Wytyczne dotyczące polityki spójności zakładają, że ma ona odgrywać decydującą rolę we wspieraniu odnowy gospodarczej obszarów wiejskich, a środki i instrumenty polityki spójności angażowane

będą w celu wykorzystania pozarolniczego potencjału rozwojowego obszarów wiejskich i wspierania rozwoju pozarolniczych funkcji wsi. Działania te mają pełnić rolę uzupełnienia przedsięwzięć wspieranych w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

- Europejski Fundusz Społeczny

Europejski Fundusz Społeczny jest to jeden z funduszy strukturalnych. Powołany został w celu wspierania wspólnotowej polityki społecznej. Finansuje on działania państw członkowskich w zakresie przeciwdziałania bezrobociu i rozwoju zasobów ludzkich. Ze środków funduszu finansowane są głównie szkolenia zawodowe, stypendia, praktyki zawodowe, doradztwo i pośrednictwo zawodowe, analizy i badania dotyczące rynku pracy itp.

Środki pochodzące z Europejskiego Funduszu Społecznego rozdysponowywane będą w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER) 2014-2020. Również część priorytetów RPO WL (priorytety IX – XIII) finansowane są z EFS.

Zgodnie Umową Partnerstwa Europejski Fundusz Społeczny w latach 2014-2020 będzie współfinansował krajowy program operacyjny dotyczący rozwoju kompetencji i umiejętności, włączenia społecznego oraz dobrego rządzenia oraz 16 regionalnych programów operacyjnych. Kształt Programu (PO WER) i jego zakres wynika z doświadczeń z realizacji programów operacyjnych w poprzednich perspektywach finansowych: 2004-2006 oraz 2007-2013 i stanowi kontinuum logiki przyjętej w realizacji przedsięwzięć z Europejskiego Funduszu Społecznego w Polsce.

Wymagana rozporządzeniem Rady i Parlamentu koncentracja 60% środków EFS na pięciu wybranych priorytetach inwestycyjnych w programie operacyjnym została zastosowana w PO WER w odniesieniu do następujących priorytetów inwestycyjnych:

- OŚ I - Osoby młode na rynku pracy.
Priorytet dotyczący trwałej integracji z rynkiem pracy osób młodych bez pracy, zwłaszcza tych, którzy nie uczestniczą w kształceniu i szkoleniu.
- OŚ II - Efektywne polityki publiczne dla rynku pracy, gospodarki i edukacji.
Priorytet inwestycyjny dotyczący poprawy jakości, skuteczności i dostępności szkolnictwa wyższego.
- OŚ III - Szkolnictwo wyższe dla gospodarki i rozwoju.
Priorytet inwestycyjny dotyczący inwestycji w zdolności instytucjonalne i w skuteczność administracji publicznych oraz usług publicznych na szczeblu

krajowym, regionalnym i lokalnym w celu przeprowadzenia reform, z uwzględnieniem lepszego stanowienia prawa i dobrego rządzenia.

- OŚ IV - Innowacje społeczne i współpraca ponadnarodowa.

Priorytet inwestycyjny wyrównywanie dostępu do uczenia się przez całe życie dla wszystkich grup wiekowych o charakterze formalnym, nieformalnym i pozaformalnym, poszerzanie wiedzy, podnoszenie umiejętności i kwalifikacji siły roboczej oraz promowanie elastycznych ścieżek kształcenia również dzięki doradztwu i uznawaniu nabytych kompetencji.

- Inne zagraniczne źródła finansowania

Europejski Bank Inwestycyjny (EBI) – do zakresu działania EBI należy finansowanie inwestycji zmierzających do wyrównania poziomu rozwoju najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej. Beneficjentem kredytu udzielonego przez EBI na finansowanie rozwoju regionalnego mogą być m.in. jednostki samorządu terytorialnego. EBI udziela kredytu w celu współfinansowania projektów objętych wsparciem funduszy strukturalnych UE pod warunkiem, że są zgodne ze strategią rozwoju regionu. Pożyczki z EBI mogą być przeznaczone na inwestycje z zakresu infrastruktury wodno-kanalizacyjnej, transportowej, zdrowotnej i edukacyjnej, sektora produkcyjnego, ochrony środowiska naturalnego. Środki EBI mogą pokrywać do 50% kosztów – przy projektach bez wsparcia UE oraz do 90% kosztów (łącznie ze środkami UE) w przypadku projektów ze wsparciem UE.

- Źródła krajowe

Kontrakty wojewódzkie

Zakłada się utrzymanie znaczenia kontraktów wojewódzkich, które łączą w sobie realizację programów operacyjnych odnoszących się do poszczególnych województw współfinansowanych ze środków wspólnotowych z realizacją programów operacyjnych finansowanych wyłącznie ze środków krajowych. Planuje się wydłużenie okresu finansowania programów wieloletnich realizowanych w ramach kontraktu do okresu 5 =7 lat.

Fundusz Rozwoju Inwestycji Komunalnych (FRIK)

Preferencyjne kredyty udzielane z Funduszu mają na celu umożliwienie gminom i ich związkom finansowanie kosztów przygotowania projektów inwestycji komunalnych, przewidzianych do współfinansowania z funduszy Unii Europejskiej. Gminy, ubiegające się kredyt z FRIK mogą korzystać z wyjątkowego trybu zamówienia publicznego

z wolnej ręki bez konieczności przeprowadzania przetargu wśród innych banków. FRIK wspiera przygotowanie takich projektów jak:

- infrastruktura ochrony środowiska,
- infrastruktura drogowa i transportu publicznego,
- infrastruktura społeczeństwa informacyjnego,
- infrastruktura edukacji i sportu,
- rozwój turystyki,
- rozwój obszarów wiejskich.

Partnerstwo publiczno-prywatne

Jednostki samorządu terytorialnego nie zawsze dysponują odpowiednimi środkami finansowymi na budowę nowych obiektów lub dokapitalizowanie określonych obszarów infrastrukturalnych. Trudna sytuacja finansowa w znaczący sposób ogranicza możliwości inwestycyjne gmin. Zdając sobie sprawę z wagi oraz znaczenia planowanych przedsięwzięć konieczne jest zastosowanie rozwiązań alternatywnego finansowania inwestycji o charakterze infrastrukturalnym. Możliwość taka pojawiła się wraz z wejściem w życie ustawy o partnerstwie publiczno–prywatnym. Pozwala ona na zaangażowanie środków prywatnych oraz sektora finansów publicznych we wspólne przedsięwzięcia służące rozwojowi gospodarstwu gminy lub regionu.

Instrument PPP został uregulowany prawnie w dniu 28 lipca 2005 r. (Dz.U. Nr 169 poz. 1420). PPP jest formą długoterminowej współpracy sektora prywatnego i publicznego w celu osiągnięcia obopólnych korzyści. Kluczową cechą PPP jest łączenie zasobów publicznych i kapitału prywatnego dla realizacji wspólnego przedsięwzięcia.

5. MONITOROWANIE WDRAŻANIA STRATEGII

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojśławice, Żmudź i gminy Huszcza” jest dokumentem strategicznym, który określa założenia, cele i kierunki prowadzenia polityki prorozwojowej na obszarze objętym strategią.

Władze samorządowe gmin deklarują gotowość i wolę współpracy z mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami na rzecz wdrażania przyjętej polityki prorozwojowej. Celami współpracy pomiędzy władzami gminnymi, instytucjami publicznymi, sektorem prywatnym oraz mieszkańcami są:

- Zwiększenie czynnego udziału mieszkańców, organizacji pozarządowych i przedsiębiorców w życiu gmin i działaniach na rzecz wspólnot samorządowych.
- Umacnianie w mieszkańcach, organizacjach pozarządowych i przedsiębiorcach poczucia odpowiedzialności za tradycję, wizerunek i otoczenie gminy, zwiększenie ich identyfikacji z gminą.
- Wzrost zaangażowania mieszkańców organizacji pozarządowych i przedsiębiorców w proces tworzenia i realizacji polityki rozwojowej.
- Lepsze zidentyfikowanie potrzeb mieszkańców, organizacji pozarządowych i przedsiębiorców.
- Wspieranie rozwoju inicjatyw obywatelskich.

Samorzady gmin podejmować będą współpracę z pozostałymi podmiotami w następujących formach:

- Wzajemne informowanie o planach i kierunkach współdziałania w celu zharmonizowania działań prorozwojowych.
- Udzielanie wsparcia technicznego.
- Wzajemna pomoc samorządów w zakresie ubiegania się o środki z krajowych i zagranicznych funduszy pomocowych.
- Organizowanie spotkań otwartych (seminaria, konferencje, szkolenia, spotkania informacyjne).
- Powierzenie wraz z odpowiednim wsparciem innym organizacjom zadań wymienionych w ustawie o działalności organizacji pożytku publicznego i o wolontariacie poprzez udzielanie dotacji.

Do głównych zadań, które można określić jako przygotowanie techniczne oraz tworzenie struktur wdrożenia, warunkujących skuteczne wdrożenie Strategii należy zaliczyć:

- Utworzenie Komitetu Sterującego mającego za zadanie okresowe monitorowanie przebiegu prac oraz wspieranie procesów tworzenia odpowiednich warunków i podstaw formalnych-prawnych dla realizacji i efektywnego wdrażania strategii na poziomie całego obszaru, podregionów oraz obszarów komplementarnych w którego skład powinni wejść wysokiego szczebla przedstawiciele każdej z gmin jak również przedstawiciele organizacji pozarządowych, przedstawiciele przedsiębiorców branży turystycznej, przedstawiciele organizacji pracodawców itp. Komitet powinien także opiniować propozycje określonych działań ramowych oraz Programów Operacyjnych w okresie pierwszych 2 lat oraz szczegółowych projektów i planów zadaniowych na kolejne lata.
- Wzmocnienie podmiotów odpowiedzialnych za wdrażanie strategii, w tym zwiększenie potencjału kadrowego (szkolenia).
- Opracowanie szczegółowych planów operacyjnych wg wybranych założeń Programów Wykonawczych i Operacyjnych Strategii, w korelacji z działaniami i celami określonych obszarów priorytetowych.
- Wewnętrzna kampania informacyjno-promocyjna dotycząca zarówno samej strategii, jak i potencjalnych źródeł jej finansowania. Jednym z głównych założeń kampanii jest dotarcie do jak najszerszego kręgu potencjalnych beneficjentów z informacją o możliwości skorzystania z różnych źródeł finansowania, szczególnie funduszy strukturalnych.
- Analiza ex post, a następnie opracowanie aktualizacji strategii na lata kolejne ze wskazaniem właściwych wówczas instytucji wdrażających i zarządzających i źródeł finansowania, w tym nowych programów i funduszy UE.

Za wdrażanie strategii i realizację zaplanowanych w jej ramach przedsięwzięć odpowiedzialne są przede wszystkim lokalne władze samorządowe. Władze lokalne są z mocy prawa predestynowane do podejmowania działań na rzecz poprawy jakości życia mieszkańców i zwiększenia konkurencyjności obszaru, dlatego są one głównym i nadrzędnym wykonawcą Strategii. Władze lokalne gmin, poprzez odpowiednie komórki Urzędów Gmin oraz Komitet Sterujący, będą dążyć do osiągnięcia zaprogramowanej wizji obszaru poprzez wdrażanie różnorodnych przedsięwzięć zgodnych ze strategicznymi i operacyjnymi celami.

Proces wdrażania przyjętej w „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojśławice, Żmudź i gminy Huszcza” polityki prorozwojowej będzie na bieżąco monitorowany. Założono również możliwość poddania go aktualizacji, jeśli w trakcie

obowiązania dokumentu istotnie zmieniają się uwarunkowania i czynniki wpływające na rozwój społeczno-gospodarczy gminy.

Monitorowanie jest to proces ciągłego gromadzenia danych, pozwalających w sposób klarowny i jednoznaczny przedstawić stopień realizacji Programu oraz poddawanie ich odpowiedniej analizie, która pozwoli na ocenę skuteczności podejmowanych działań oraz ich realnego wpływu na proces rozwoju. Monitorowanie umożliwia również zdiagnozowanie zmian uwarunkowań i czynników wpływających na rozwój, dzięki czemu możliwe będzie wprowadzenie ewentualnych zmian i korekt w przyjętej polityce rozwojowej.

Za proces monitorowania efektów realizacji strategii odpowiedzialny będzie Komitet Sterujący. Monitorowanie prowadzone będzie za pomocą zestawu mierzalnych wskaźników, które obrazowały będą efekty podejmowanych działań. Dane, będące podstawą do badania wskaźników monitoringu pochodzący będą z publicznie dostępnych informacji statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego (roczniki statystyczne, Bank Danych Lokalnych), danych Starostwa Powiatowego w Chełmie, Dane statystyczne Obwodu Wołyńskiego oraz danych własnych Urzędów Gmin. Każdemu z obszarów przyporządkowano zbiór wskaźników, dzięki którym możliwe będzie przeprowadzenie efektywnego i przejrzystego procesu monitoringu. Wskaźniki obrazują zarówno „twarde”, materialne skutki realizowanych działań (takie jak np. liczba wybudowanych obiektów sportowo-rekreacyjnych, itp.), jak również efekty wdrożenia działań miękkich (np. liczba odbiorców kampanii promocyjnych). Wskaźniki powinny być wykazywane przynajmniej raz do roku, porównanie wartości wskaźnika obecnego do wartości wskaźników z lat poprzednich umożliwi sprawdzenie stopnia realizacji poszczególnych celów i odnotowanie zmian. Wskaźniki osiągnięcia celów zostały zaprezentowane w poniższej tabeli:

Tabela 10. Proponowane wskaźniki osiągnięcia celów oraz sposoby i częstotliwość ich wyliczenia

	Nazwa wskaźnika	Częstotliwość wyliczenia
wskaźniki ogólne	liczba turystów	raz w kwartale
	liczba projektów promujących gminę	raz w roku
	procent wydatków gminy na inwestycje	raz w roku
wskaźniki bazy ekonomicznej	liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych na terenie gminy (w tym w dziedzinie turystyki i rekreacji)	raz w roku
	dochód na mieszkańca	raz w roku
	różnorodność działalności (wg PKD)	raz w roku
	powierzchnia przygotowanych sfer biznesu	raz w roku
	liczba działających instytucji okołobiznesowych	raz w roku

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza

	liczba umów partnerskich (w tym międzynarodowych)	raz w roku
	liczba placówek opieki zdrowotnej	raz w roku
	nakłady na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego.	raz w roku
wskaźniki rynku pracy	liczba nowoutworzonych miejsc pracy	raz w kwartale
	struktura zatrudnienia	raz w roku
	przeciętna wielkość zatrudnienia	raz w roku
	wskaźnik zatrudnienia	raz w kwartale
	stopa bezrobocia	raz w kwartale
	struktura wiekowa ludności	raz w kwartale
	liczba osób korzystających z pomocy społecznej	raz w kwartale
	saldo migracji	raz w roku
	poziom wykształcenia mieszkańców*	raz w roku
	liczba inicjatyw obywatelskich	raz w roku
	liczba organizacji pozarządowych	raz w roku
	wskaźniki infrastruktury	jakość wód powierzchniowych
stan nawierzchni dróg		raz w roku
odpady poddane utylizacji (w tonach)		raz w roku
powierzchnia zmodernizowanych budynków infrastruktury		raz w roku
liczba osób korzystających z bazy sportowej i rekreacyjnej		raz w roku
liczba obiektów dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych		raz w roku
obszar poddany rewitalizacji		raz w roku
powierzchnia terenów turystyki i rekreacji		raz w roku
powierzchnia terenów usługowych, produkcyjnych i składowych		raz w roku

* Częstotliwość pomiaru wskaźnika może być niższa, gdyż będzie uzależniona od sprawozdawczości GUS

Lista wskaźników może być rozszerzana w trakcie wdrażania zaplanowanych przedsięwzięć, by lepiej zobrazować efekty realizacji „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza”.

W procesie monitorowania realizacji strategii wykorzystywane będą również konsultacje społeczne. Będą one mogły mieć postać badania ankietowego, w którym mieszkańcy zostaną zapytani, czy odczuwają efekty podejmowanych działań i czy oceniają je pozytywnie. Inna możliwa forma przeprowadzenia konsultacji społecznych to spotkania z mieszkańcami, podczas których wyrażać oni będą swoją opinię na temat przeprowadzanego procesu rozwoju. Konsultacje społeczne pozwolą na zapoznanie się z opinią lokalnej społeczności oraz jej sugestiami co do wdrażanej polityki rozwoju.

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza”

cechuje się tym, iż ma charakter otwarty, co oznacza, iż możliwe są jej zmiany w trakcie jej obowiązywania, jeśli podczas obranego horyzontu czasowego wystąpią nowe czynniki lub uwarunkowania mogące w sposób istotny wpłynąć na rozwój społeczno-gospodarczy. Zarówno czynniki zewnętrzne, jak również dynamiczne procesy zachodzące na terenie gmin objętych strategią mogą spowodować zmianę bieżącej sytuacji i doprowadzić do jej dezaktualizacji. Z tego względu, zdecydowano się na zachowanie możliwości korygowania założeń i sposobu realizacji przyjętej polityki prorozwojowej i przeprowadzania w związku z tym niezbędnych aktualizacji, dzięki czemu plan strategiczny będzie zawsze odpowiadał bieżącej diagnozie stanu obecnego. Przystąpienie do aktualizacji strategii będzie mogło zostać przeprowadzone na dwa sposoby:

- odgórny – następował będzie wtedy, gdy władze gmin stwierdzą, iż któryś z celów lub założeń przyjętej polityki się zdezaktualizował i same doprowadzą do naniesienia niezbędnych korekt,
- oddolny – wdrażany będzie, gdy mieszkańcy, przedsiębiorcy lub organizacje pozarządowe postulować będą wprowadzenie koniecznych według nich zmian, które będą nanoszone, jeśli zostaną uznane za zasadne i przyczyniające się do poprawienia sposobu wdrażania polityki prorozwojowej.

Dzięki przyjętemu sposobowi wdrażania i monitorowania, przez cały okres obowiązywania strategii odzwierciedlać będzie nie tylko działania i dążenia władz lokalnych, lecz także postulaty i ocenę innych podmiotów, mających wpływ na rozwój gmin. Monitorowanie i ewaluacja sposobu jej realizacji będą się odbywały wspólnie z lokalną społecznością.

6. PODSUMOWANIE

Przedmiotowy dokument strategiczny będzie miał duże znaczenie dla rozwoju regionów objętych strategią, a efekty jego wdrożenia będą długofalowe. Działania zaplanowane do wykonania w ramach jej realizacji oraz strategiczne cele i kierunki, jakie zostały założone, bazują na posiadanych przez gminy uwarunkowaniach i zasobach. Dokument zakłada promocję i wykorzystanie istniejącego potencjału turystycznego oraz kulturowego tych obszarów, kładzie nacisk na rozwój strategicznej branży - turystyki, zawiera program trwałej współpracy transgranicznej na rzecz poprawy sytuacji obecnej i rozwiązywania zidentyfikowanych problemów. Dzięki temu wspomagać będzie politykę rozwoju lokalnego i regionalnego, realizowaną na poziomie lokalnym, a podjęcie działań w ramach ponadregionalnego partnerstwa umożliwi wszechstronny rozwój wszystkich podmiotów wdrażających Strategię rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej.

Niezwykle istotnym etapem procesu przygotowywania i opracowywania dokumentu strategicznego są konsultacje społeczne. Pozwalają one mieszkańcom na bezpośrednie wypowiedzenie się na temat stanu obecnego gminy, umożliwiają dokonanie przez nich oceny możliwości jej rozwoju, a także przyczyniają się do lepszego zdiagnozowania potrzeb lokalnej społeczności. Dzięki właściwie przeprowadzonym konsultacjom społecznym oraz prawidłowej interpretacji ich wyników zagwarantowane jest obranie celów i kierunków polityki prorozwojowej gmin zgodnie z oczekiwaniami mieszkańców.

Niniejszy dokument został opracowany w wyniku przeprowadzonych spotkań i konsultacji z przedstawicielami gmin objętych wspólnym programem strategicznym, radnymi, pracownikami gmin, reprezentantami sołectw, przedsiębiorcami oraz przedstawicielami działających na terenie gminy kół i stowarzyszeń. Podczas spotkań konsultacyjnych przedstawiono główne założenia strategii zaprezentowano główne dokumenty strategiczne krajowe i wojewódzkie, z którymi strategia jest spójna, m.in.: Umowę Partnerstwa, Strategię Rozwoju Kraju 2020, Strategię Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 roku), RPO Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Weryfikacji poddano analizę SWOT oraz hierarchiczny układ celów sformułowanych w strategii. Poinformowano również o potencjalnych źródłach współfinansowania działań ze środków zewnętrznych, w tym głównie z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego. W przeprowadzonych dyskusjach rozważano słuszność i celowość poszczególnych propozycji, a także przyjęto uwagi do wygłoszonej prezentacji oraz wnioski

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

o umieszczenie zadań w strategii, które po przedyskutowaniu i weryfikacji możliwości ich realizacji zostały wprowadzone do dokumentu.

Aktualizacja „*Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza*” będzie również w dużej mierze oparta na konsultacjach społecznych.

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i Gminy Huszcza” - STRESZCZENIE

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza” powstała na bazie „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej Gmin Leśniowice, Żmudź, Wojsławice, Dorohusk i Gminy Huszcza”, opracowanej w ramach partnerskiego projektu pn. „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym”, dofinansowanego z Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina na lata 2007-2013. Głównym celem projektu była poprawa atrakcyjności turystycznej oraz wspieranie procesów pełnego wykorzystania potencjału turystycznego obszaru gmin Leśniowice, Żmudź, Wojsławice, Dorohusk i gminy Huszcza (po stronie ukraińskiej). Działaniami służącymi wypełnianiu zdefiniowanego była realizacja zadań służących eliminacji problemów rozwojowych identyfikowalnych w obszarze niepełnego wykorzystania potencjału turystycznego, którym charakteryzują się obszary i tereny podległe wskazanym samorządom uczestniczącym w projekcie.

Strategia rozwoju jest podstawowym i niezbędnym dokumentem w procesie planowania i prognozowania kierunków rozwoju na różnych szczeblach. Strategia wskazuje uwarunkowania wpływające na rozwój bądź jego hamowanie oraz podsumowuje potencjał regionu, którego dotyczy, ale również wskazuje jego mocne strony i szanse, identyfikuje problemy i zagrożenia, określa cele oraz metody osiągnięcia celów w konkretnej dziedzinie.

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza” to strategia sektorowa – cząstkowa. Tworzy ona ramy do realizacji konkretnych zadań, które nie są objęte innymi dokumentami strategicznymi, przyczynia się także do skoordynowania działań planowanych lub podejmowanych w innych sferach.

Przedmiotowa strategia obejmuje turystykę i współpracę transgraniczną – dwie dziedziny, które w połączeniu mają doprowadzić do rozwoju gospodarczego w oparciu o potencjał turystyczny. Niniejsza strategia dotyczy kompleksowych, podejmowanych w partnerstwie działań wykorzystujących zasoby turystyczne pięciu gmin.

Turystyka to jedna z branż, które w ostatnich latach cechują się wyjątkowo szybkim poziomem rozwoju. Dla samorządów podejmowanie programów rozwoju oraz

nawiązywanie różnych form współpracy jest niezwykle istotne dla ożywienia lokalnej gospodarki. Dążąc do rozwoju gospodarczego, wiele regionów rozwija programy rozwoju w oparciu o sektor turystyki oraz tworzy produkty turystyczne. Dobrze zaplanowane i konsekwentne działania, poparte wnikliwą analizą potrzeb rynku i posiadanego potencjału w przyszłości będą skutkować oczekiwanym wzrostem jakości oraz konkurencyjności zasobów turystycznych danego obszaru. Starania wkładane w stworzenie unikalnej marki turystycznej stanowią najbardziej perspektywiczną inwestycję w rozwój turystyki na danym terenie.

Położenie transgraniczne gmin, które będą wdrażać przedmiotową strategię stwarza duże możliwości aktywizacji polskich i sąsiednich regionów przygranicznych, głównie poprzez rozwój różnych form współpracy transgranicznej. Przedmiotowy dokument stanowi kolejny ważny krok pogłębienia współpracy transgranicznej pomiędzy samorządami polskimi i ukraińskimi. Stanowi wyzwanie dla gmin realizujących, które zmierzają do wzrostu ich konkurencyjności oraz rozwoju w dziedzinie turystyki.

Struktura „*Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza*” obejmuje siedem części. Na wstępie opisane są cele zakres i metoda opracowania dokumentu oraz obecne trendy w turystyce światowej i polskiej. Następnie znajdują się podstawowe informacje ogólne o każdym z partnerów. Część drugą stanowi diagnoza stanu obecnego, w której przedstawiono analizę uwarunkowań biorąc pod uwagę aspekty przyrodniczo-krajobrazowe, walory historyczno-kulturowe oraz podstawowe elementy tworzące infrastrukturę turystyczną w poszczególnych gminach. Zwrócono uwagę, na problemy rozwoju turystyki transgranicznej oraz przedstawiono Analizę SWOT. Analiza SWOT podsumowuje diagnozę potencjału turystycznego poszczególnych gmin. Identyfikuje także mocne i słabe strony w kontekście możliwości rozwoju turystyki, jak również szanse i zagrożenia, które mają lub mogą mieć wpływ na rynek turystyczny. Na podstawie analizy SWOT określone zostały wizja, misja, priorytety oraz strategiczne cele i kierunki działania. Ostatnią część dokumentu to monitorowanie wdrażania strategii. Określono w niej zasady, które pozwolą na weryfikację założeń Strategii.

„*Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza*” to program opierający się na wykorzystaniu potencjałów rozwojowych obszaru transgranicznego dla budowania jego konkurencyjności oraz marki turystycznej. Dlatego, też ważne jest aby była dokumentem funkcjonalnym i przedstawiała spójne koncepcje, założenia możliwych wspólnych zadań oraz kierunków rozwoju.

Do opracowania dokumentu wykorzystana została powszechnie stosowana i sprawdzona metoda ekspercko-partycypacyjna. Metodologia ta jest rekomendowana przez instytucje krajowe i europejskie przy tworzeniu lokalnych, regionalnych, krajowych dokumentów strategicznych. Polega ona przede wszystkim na stałej kooperacji z władzami samorządowymi, wybranymi organizacjami pozarządowymi, przedstawicielami branży turystycznej i wszystkimi osobami, podmiotami o wysokiej aktywności i pozycji społecznej (tzw. liderami i lokalnymi autorytetami). Model partycypacyjno-eksperski łączy zalety obu podejść metodycznych (eksperskiego i partycypacyjnego). Oznacza to, że projekt dokumentu przygotowują eksperci, którzy we wszystkich kluczowych zagadnieniach kierują się postanowieniami podmiotów publicznych i opiniami podmiotów społecznych, które będą odpowiedzialne za jego realizację. Łączenie wiedzy ekspertów z priorytetami i ocenami formułowanymi przez samorządy oraz społeczności lokalne jest niewątpliwie najsilniejszą stroną tej metody oraz zadecydowało o jej wyborze.

„Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojśławice, Żmudź i gminy Huszcza” jest spójna z innymi dokumentami strategicznymi obowiązującymi gminy partnerskie. Przyjęte cele strategiczne i kierunki działań oraz plan strategiczny współpracy transgranicznej w zakresie turystyki, a także plany działania w zakresie promocji i marketingu turystycznego są w pełni zgodne z strategiami rozwoju poszczególnych gmin oraz strategiami obowiązującymi na szczeblu powiatowym i wojewódzkim. W przypadku gminy Huszcza założenia zawarte w przedmiotowej strategii wpisują się w obowiązujące dokumenty ukraińskie.

Turyści krajowi jednoznacznie wskazują, że Polska jest krajem atrakcyjnym turystycznie i posiada wiele ciekawych miejsc oraz atrakcji turystycznych, także dla turystów zagranicznych. Według większości z nich zdecydowanie każdy turysta posiada dużą możliwość wyboru oferty dopasowanej do jego potrzeb.

Jako niedogodności w krajowej turystyce najczęściej wskazywane są:

- niewystarczający dostęp do informacji o ofercie turystycznej,
- nieadekwatna relacja jakości do ceny usług turystycznych,
- niewystarczająca promocja walorów turystycznych w kraju i za granicą.

Polscy turyści krajowi najczęściej wyjeżdżają na jednodniowe wycieczki bez noclegu, takie wyjazdy mają miejsce nawet kilka razy w roku. Polacy stosunkowo często wybierają się na wyjazdy z 1-3 noclegami kilka razy w roku. Dłuższe wyjazdy, z przynajmniej czterema noclegami, mają miejsce raz do roku lub rzadziej. Zdecydowana

większość osób (ponad 90%) uprawia turystykę w miesiącach letnich lub wiosennych. Około 2/3 turystów, w ciągu ostatniego roku wyjeżdżało w sezonie zimowo-jesiennym.

Ponad 80% badanych osób wyjeżdża w gronie rodziny, natomiast co druga osoba deklaruje wyjazdy także w towarzystwie znajomych. W czasie wyjazdów turystycznych Polacy przeważnie chcą odpoczynku od pracy oraz codziennych obowiązków, odzyskania energii i oderwania od kłopotów i zmartwień. Dla dużej części turystów wyjazd taki jest też okazją do spędzenia większej ilości czasu z najbliższymi. Wyjazdy rodzinne najczęściej są planowane z wyprzedzeniem. Ludzie młodzi (uczniowie, studenci) częściej podejmują wyjazdy spontaniczne, bez zarezerwowanych noclegów w celu przeżycia przygód oraz zdobycia nowych doświadczeń.

Polacy przy wyborze oferty turystycznej oraz rezerwacji biletów i noclegów coraz chętniej korzystają z Internetu jako z najbardziej praktycznej, szybkiej i wygodnej formy zakupu. Jest to oczywistą konsekwencją popularyzacji korzystania z internetu, wzrostu jego użytkowników, a także rosnącego zaufania do bezpieczeństwa zakupów online. Dzięki możliwości rezerwacji i zakupu wycieczek online zainteresowane osoby mogą spokojnie przejrzeć i przemyśleć wybór oferty oraz zakupić ją bez wychodzenia z domu i czekania w kolejce w biurze podróży.

Samochody osobowe są najczęściej wykorzystywanym środkiem transportu w podróżach krajowych w celach turystycznych. Równie chętnie turyści korzystają z samolotów, autokarów i pociągów.

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie wyjazdami zagranicznymi, w szczególności do krajów południowych ze względu na gwarancję przyjemnej, słonecznej pogody. Nie bez znaczenia są także: zatłoczenie polskich kurortów, długie korki na polskich drogach oraz wysokie ceny w Polsce, które powodują, że za niewiele większe pieniądze można pozwolić sobie na wyjazd zagraniczny.

CHARAKTERYSTYKA POSZCZEGÓLNYCH PARTNERÓW

GMINA BIAŁOPOLE

Gmina Białopole leży w Województwie Lubelskim, w południowo – wschodniej części powiatu Chełmskiego, na granicy Pagórów Chełmskich i Obniżenia Dubienki. Zajmuje łącznie powierzchnię 10.350 ha. W skład Gminy Białopole wchodzi 15 miejscowości skupionych w 13 sołectwach. Gmina Białopole graniczy z gminami: Żmudź, Dubienka, Wojstawice, Horodło, Hrubieszów i Uchanie. Przez teren gminy przebiega droga wojewódzka Chełm – Hrubieszów nr 844. Przez obszar gminy przebiega droga krajowa Lublin - Zosin. Odległość od Chełma wynosi 25 km, a od Lublina 100 km. Białopole to gmina typowo rolnicza, gdzie uprawia się buraki cukrowe, pszenicę i hoduje bydło. Prowadzi tu działalność kilka zakładów pracy o profilu spółdzielczym i prywatnym.

W gminie Białopole znajduje się wiele zabytków architektury, takich jak:

- Pałac Myśliwski Zamoyskich w Maziarni Strzeleckiej z zespołem parkowym,
- Zespół Dworsko – Parkowy Kastorych w Raciborowicach,
- Zespół Dworsko – Parkowy w Strzelcach,
- Barokowy Kościół Parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Buśnie (dawna Cerkiew greko – katolicka Zaśnięcia NMP),
- dawna Cerkiew greko – katolicka w Kurmanowie,
- Kaplica z początku XX wieku w Białopolu,
- Kuźnia i stolarnia z 1892 r. w Białopolu (obecnie dom mieszkalny),
- Klinkiernia z około 1905 r. w Białopolu,

- Młyn elektryczny z 1924 r. w Białopolu.

GMINA DOROHUSK

Gmina Dorohusk jest jedną z piętnastu gmin Powiatu chełmskiego. Położona jest we wschodniej części Powiatu w województwie lubelskim i zajmuje powierzchnię 192,42 km². Graniczy z gminami Dubienka i Żmudź (od południa), Kamień, Chełm oraz Ruda Huta (od zachodu). Od wschodu graniczy przez rzekę Bug z Ukrainą.

Gmina leży przy drodze krajowej Nr 12 Poznań – Kijów w kierunku wschód-zachód i w kierunku północ-południe przy drodze wojewódzkiej Nr 816 Terespol – Sławatycze – Włodawa – Zosin. Przez Dorohusk przebiega również kolejowy szlak komunikacyjny Gdynia – Warszawa – Lublin – Dorohusk – Jagodin – Kowel – Odessa, łącząca Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym. Funkcjonuje tu jedno z większych w kraju i ciągle rozbudowywane przejście graniczne drogowe oraz kolejowe. Obszar gminy położony jest w odległości około 95 km od Lublina oraz 25 km od Chełma. Zabytki gminy Dorohusk:

- Pałac Suchodolskich w Dorohusku.
- Kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Jana Nepomucena w Dorohusku.
- Zespół dworsko-parkowy w Świerzem.
- Zespół dworsko-parkowy w Zamieściu.
- Kopiec ziemny (mogiła kurhanowa) tzw. „Mogiła powstańcza” w Barbarówce.
- Park w Husynnem – zespół dworsko-parkowy z XVIII-XIX w.

GMINA DUBIENKA

Gmina Dubienka położona jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego i stanowi południowo-wschodni fragment powiatu chełmskiego. Od północy graniczy z gminą Dorohusk, od zachodu z gminą Żmudź, od południowo-zachodu z gminą Białopole i od południa z gminą Horodło należącą do powiatu hrubieszowskiego. Wschodnią granicę gminy wyznacza rzeka Bug, która jest równocześnie granicą państwa z Ukrainą.

Obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Dubienka to:

- kapliczki przydrożne, jest ich w gminie kilkanaście. Na większą uwagę zasługuje kapliczka w Kajetanówce z drewnianą rzeźbą Św. Stanisława,
- cmentarz parafialny, na którym znajdują się nagrobki z końca XIX i początków XXw.,
- domy mieszkalne i zabudowania gospodarskie z drugiej połowy XIX w.
- Kościół pod wezwaniem Św. Trójcy - położony nieopodal rynku w Dubience,
- ratusz przy ulicy 3 Maja (dawniej Zacerkiewna),
- cerkiew prawosławna murowana.

GMINA HORODŁO

Gmina Horodło jest najbardziej wysuniętą na wschód gminą w Polsce, leży pomiędzy ramionami rzeki Bug, na pograniczu dwóch historycznych krain - Polesia i Wołyń. Znajduje się ona na terenie powiatu hrubieszowskiego, w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego. Do gminy prowadzą dwie główne drogi: wojewódzka biegnąca z Chełma do Zosina, a także krajowa z Zamościa do Zosina. Na długości około 40 km gmina Horodło graniczy z Ukrainą, granica ta jest jednocześnie granicą Unii Europejskiej.

Do zabytków gminy należą:

- Kościół parafialny,
- Cerkiew prawosławna p.w. św. Mikołaja,
- Kościół polskokatolicki p.w. Zmartwychwstania Pańskiego,
- Kopiec Unii Horodelskiej,
- Grodzisko z pozostałościami zamku zwane Wałami Jagiellońskimi,
- Wieniawka z pozostałościami zespołu dworskiego, z punktem widokowym na dolinę Bugu i parkiem podworskim modernistycznym,
- Późnobarokowy pałac- w miejscowości Strzyżów,
- Cerkiew unicka p.w. Narodzenia NMP,
- Zespół zabudowań cukrowni w Strzyżowie.

GMINA KAMIEN

Gmina Kamień jest gminą podmiejską położoną w południowo-wschodniej części powiatu chełmskiego, na pograniczu dwóch mezoregionów: Pagórów Chełmskich i Obniżenia Dubienki. Graniczy z gminą Żmudź, Leśniowice, Dorohusk oraz miastem Chełm. Powierzchnia gminy Kamień wynosi 9.679 ha. Odległość od miasta wojewódzkiego Lublina wynosi około 80 km, natomiast odległość od przejścia granicznego w Dorohusku około 23 km.

Sieć osadniczą gminy Kamień tworzy 17 miejscowości, które stanowią 14 sołectw. Miejscowość Kamień jest ośrodkiem administracyjnym, handlowym i kulturalnym gminy. Liczy ona 4170 mieszkańców. Najcenniejszym zabytkiem gminy Kamień jest Zespół Pocerkiwny w Pławanicach.

W gminie Kamień znajduje się ponadto kilka innych obiektów zabytkowych, przy czym rejestrem zabytków objęto pięć z nich:

- Kopiec ziemny zwany „Mogilą szwedzką” – Józefin;
- Cmentarz ewangelicko-augsburski z drugiej połowy XIX w. – Kamień-Kolonia;
- Kościół rzymsko-katolicki (filialny) z 1828 r. p.w. św. Izydora – Pławanice;
- Figura „Matka Boska Niepokalanie Poczęta” z 1906 r. – Strachosław;

- Kurhan – Koczów.

GMINA LEŚNIOWICE

Gmina Leśniowice położona jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, w powiecie chełmskim. Graniczy z gminami: Chełm, Kamień, Wojsławice, Żmudź oraz z gminami powiatu krasnostawskiego: Kraśniczyn i Siennica Różana.

Gmina Leśniowice położona jest na uboczu głównych powiązań komunikacyjnych województwa lubelskiego. Miejscowość gminna Leśniowice oddalona jest od najbliższych miast:

- Chełm – 20 km,
- Krasnystaw – 30 km,
- Hrubieszów – 40 km,
- Zamość – 50 km
- od miasta wojewódzkiego Lublina - 90 km.

Gmina Leśniowice zajmuje powierzchnię 118 km². Obszar gminy podzielony jest na 19 sołectw, w obrębie których znajduje się 23 miejscowości. Najważniejsze zabytki to:

- Dworek Rodzinny Rzewuskich w Sielcu.
- Baszta obronna w Sielcu.
- Kapliczka Ekumeniczna Świętej Anny.
- Cmentarz Prawosławny w Sielcu.
- Zespół dworsko-parkowy na Dębinie.
- Kościół Rzymskokatolicki pod wezwaniem Nawiedzenia NMP w Kumowie.
- Młyn w Kumowie.
- Cmentarz polskokatolicki w Leśniowicach.

GMINA WOJSŁAWICE

Gmina Wojsławice znajduje się w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, w powiecie chełmskim. Graniczy z czterema powiatami i sześcioma gminami. Sąsiednie gminy to:

- od północy - Leśniowice i Żmudź (powiat chełmski),
- od wschodu - Białopole (powiat chełmski),
- od zachodu - Kraśniczyn (powiat krasnostawski),
- od południa - Uchanie (powiat hrubieszowski) i Grabowiec (powiat zamojski).

Wojsławice leżą w widłach rzek Wojsławki i Barbarki, na terenie malowniczych Działów Grabowieckich. Dominującym typem w analizowanym rejonie jest krajobraz terenów otwartych, użytkowanych rolniczo. Tworzą go rozległe powierzchnie położone na skłonach wzgórz pola uprawne oraz rozproszona zabudowa zagrodowa miejscowości Wojsławice, Turowiec, Putnowice czy Majdan Ostrowski.

Powierzchnia gminy wynosi 110 km². Zajmuje 6% powierzchni powiatu. Ludność zamieszkuje 23 miejscowości, w których utworzono 26 sołectw. Najważniejsze zabytki Gminy Wojsławice to:

- Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Ostrowie-Kolonii.
- Cerkiew greckokatolicka, obecnie Kościół Rzymskokatolicki pw. Św. Barbary w Turowcu.
- Układ urbanistyczny osady Wojsławice.
- Zespół kościelny w Wojsławicach: kościół parafialny pw. Św. Michała Archanioła wraz z wyposażeniem w zabytku ruchome, dzwonnica, plebania, drzewostan w granicach cmentarza kościelnego.
- Kapliczki przydrożne.
- Dawna cerkiew greckokatolicka w Wojsławicach (obecnie cerkiew prawosławna pw. Kazańskiej Ikony Matki Bożej).
- Synagoga, w granicach murów zewnętrznych w Wojsławicach.
- Grodzisko z wałami tzw. „Pohulanka” w Nowym Majdanie.
- Cmentarzysko kurhanowe w Putnowicach Wielkich.
- Zamczysko średniowieczne z pozostałościami umocnień ziemnych w Wojsławicach.
- Kopiec ziemny (mogiła) tzw. „Ostra Mogiła” w Wólce Putnowickiej.

GMINA ŻMUDŹ

Gmina Żmudź leży we wschodniej części powiatu chełmskiego i województwa lubelskiego. Powierzchnia wskazanej jednostki samorządu terytorialnego wynosi 13 607 ha, co stanowi 0,54 % powierzchni województwa oraz 7,6% terytorium powiatu.

Gmina Żmudź graniczy z sześcioma gminami:

- od południa z gminą Białopole,
- od wschodu z gminami Dorohusk i Dubienka,
- od północy z gminą Kamień,
- od zachodu z gminami Leśniowice i Wojsławice.

Przez teren gminy przepływa rzeka Udal, będąca lewobrzeżnym dopływem Bugu oraz trzy ciek o mniejszym znaczeniu: rzeka Krzywólka, Kanał Żmudzki oraz Kanał Lipiniecki.

Ponad 70 % powierzchni gminy zajmują użytki rolne. Lasy znajdujące się na terenie gminy Żmudź obejmują obszar 2 838 ha, co stanowi 20,89 % powierzchni gminy.

Najważniejsze zabytki na terenie gminy to:

- Architektoniczny zespół sakralny w Klesztowie.
- Młyn w Pobołowicach.
- Zespół dworsko-parkowy w Wólce Leszczańskiej.
- Dawny Klasycystyczny zajazd w Wólce Leszczańskiej.
- Kościół filialny z dzwonnica (d. cerkiew unicka) w Żmudzi.
- Uroczysko w Pobołowicach.
- Park podworski w Leszczanach.
- Kapliczka św. Jana Nepomucena z I połowy XIX wieku w Puszczy.

GMINA HUSZCZA

Gmina Huszcza położona jest w zachodniej części Ukrainy na atrakcyjnych pod względem turystycznym i środowiskowym obszarach Polesia ukraińskiego. Terytorialnie obejmuje ona swym zasięgiem powierzchnię 6402 ha na których zlokalizowane są 4 sołectwa. Administracyjnie wchodzi w skład najdalej wysuniętego na zachód w Obwodzie Wołyńskim Powiatu Lubomelskiego.

Centrum administracyjne wskazanej jednostki samorządu terytorialnego stanowi założona w 1422 roku miejscowość Huszcza, położona na prawym brzegu rzeki Bug, w odległości 22 km od miasta Luboml oraz 11 km od ważnej międzynarodowej trasy komunikacyjnej relacji Kijów – Warszawa. Dogodna lokalizacja miejscowości na trasie prowadzącej z Kijowa do przejścia granicznego w Dorohusku jest ważnym wyznacznikiem przyszłego rozwoju gospodarczego gminy bazującego na aktywnym promowaniu i upowszechnianiu idei turystyki transgranicznej oraz agroturystyki opartej na pełniejszym wykorzystywaniu wewnętrznych potencjałów rozwojowych do których niewątpliwie zalicza się walory środowiskowo–przyrodnicze.

Gmina Huszcza sąsiaduje z miejscowościami, które poszczycić się mogą bogatym dziedzictwem kulturowym o czym świadczą liczne obiekty o znaczeniu historycznym zlokalizowane na obszarze powiatu lubomelskiego:

- Cerkiew Św. Grzegorza z XIII w. –Luboml.
- Kościół Św. Trójcy z XV w. –Luboml.
- Pałac Branickich z XVIII w. –Luboml.
- Cerkiew Św. Dmitra z XVII w. –Jeziorany.
- Cerkiew Św. Trójcy z XIX w. –Hołowne.
- Cerkiew Św. Jana Bożego z XVIII w. –Sztun.
- Cerkiew Św. Łukasza z XVIII w. –Hołowne.

- Cerkiew Wniebowzięcia NMP z XVIII w. –Radzięcín.

Baza noclegowa i gastronomiczna

Na terenie gmin bazę noclegową i gastronomiczną stanowią gospodarstwa agroturystyczne oraz kwatery prywatne. Ich liczba jest jednak niewystarczająca. Obiekty agroturystyczne oprócz noclegów oferują dodatkowe atrakcje takie jak ogniska, grille, rajdy rowerowe, imprezy okolicznościowe, a także możliwość aktywnego i zdrowego spędzenia wolnego czasu w otoczeniu starego lasu, łąk i zbiorników wodnych, na trasie spacerowej i rowerowej po ścieżkach leśnych i groblach stawowych oraz przejazdy zaprzęgiem konnym. Przy zalewach i zbiornikach wodnych wydzielone są pola namiotowe, które także stanowią element bazy noclegowej. Oprócz tego, miejsca noclegowe znajdują się w Schronisku Młodzieżowym przy Zespole Szkół Ogólnokształcących w Dorohusku, schronisku młodzieżowym przy Zespole Szkół Publicznych w Wojśławicach-Kolonii oraz w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym przy Szkole Podstawowej w Świerżach. Schroniska są czynne w okresie letnim. Smaczne regionalne potrawy oferuje też Siedlisko na Dębinie. Ofertę gastronomiczną rozszerzają bary i punkty gastronomiczne nad zalewami. Pozostałe lokale gastronomiczne to Karczma Żmudź, Dom weselny „BELWEDER”, Bar - Pijalnia piwa „STRUMIEŃ”, Zajazd „Granica w Beredyszczu, Motel Wotel w Brzeźnie, Lokal „MARGO” na przejściu granicznym, Restauracja „Sława” w Horodle, Gospodarstwo agroturystyczne Witolda Staińskiego oraz kompleks Echo w Lubomlu.

Szlaki turystyczne i baza sportowo rekreacyjna:

- Spacerkiem po okolicach Sielca
- Trasa rowerowa „Malowniczy wschód”
- Szlak studni
- Szlak Tadeusza Kościuszki
- Szlak Rezerwatów Przyrody
- Ścieżka przyrodnicza „Meandry Bugu”
- Ścieżka przyrodniczo - historyczna "Bolko" w Hnieszowie
- Szlak Nadbużański
- Szlak Bagien i Moczarów
- Szlak Przyjaźni
- Nadbużański Szlak Rowerowy
- Poleski Szlak Konny
- Szlak Rezerwatu Zoologicznego Bug
- „MOCZAROWA KRAINA”

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź i gminy Huszcza

- Ścieżka spacerowa "DOLINY BUGU"
- Ścieżka spacerowa "STARORZECZE"
- „Nadbużański” szlak turystyczny”
- Szlak rowerowy KOL. KAMIEŃ - „DĘBOWY LAS"
- Szlak rowerowy „KOL. KAMIEŃ - ZALEW HUSYNNNE"

Gminy inwestują w rozwój turystyki, koncentrując się w głównej mierze na rozwoju i późniejszej promocji infrastruktury wokół zbiorników wodnych:

- **GMINA LEŚNIOWICE** - Zbiornik „Maczuły” w miejscowości Horodysko
- **GMINA ŻMUDŹ** - Zbiornik wodny „Dębowy Las” w miejscowości Wołkowiany
- **GMINA WOJSŁAWICE** - Zbiornik wodny w Wojsławicach
- **GMINA DOROHUSK** - Zbiornik wodny w Husynnem
- **GMINA HUSZCZA** - Jezioro Huszczańskie
- **GMINA DUBIENKA** - 3 zbiorniki wodne: położony w bezpośrednim sąsiedztwie Wełnianki obiekt „Dubienka”, jezioro „Deusze”, oraz jezioro „Łukowo”
- **GMINA KAMIEŃ** – Zbiornik wodny w Natalinie

Pozostałe obiekty to:

- stadion sportowy w Leśniowicach,
- boiska sportowe w Leśniowicach, Sielcu, Teresinie, Rakołupach Dużych,
- boisko wielofunkcyjne w Żmudzi,
- boisko piłkarskie Victorii Żmudź (IV liga),
- ścianka wspinaczkowa z tyrolką w Żmudzi,
- stadion piłki nożnej w Wojsławicach,
- boisko piłkarskie w Turce,
- boisko piłkarskie w Białopolu
- boisko piłkarskie w Wólce Okopskiej,
- boisko sportowe przy Jeziorze Puszczańskim
- boiska sportowe i sala gimnastyczna w Dubience.

Znaczny przyrost ruchu turystycznego nastąpił w roku bieżącym wraz z końcowym uruchomieniem infrastruktury nad akwenami wodnymi i obiektami wybudowanymi w ramach projektu „Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym”. Dzięki organizowanym tam plenerowym imprezom, ruch turystyczny na terenie gmin objętych partnerstwem w zakresie turystyki i współpracy transgranicznej stał się bardziej intensywny. Konsumentami najczęściej odwiedzającymi gminy są małe grupy turystyczne, uprawiające turystykę indywidualną i rodzinną. Ruch turystyczny przy zbiornikach w roku 2014 (brak pełnej

infrastruktury) wahał się w zależności od akwenu w granicach 5 000 – 10 000 turystów na gminę. Wraz z pełnym uruchomieniem infrastruktury i jej lepszym wykorzystaniem przez władze gminne i lokalnych przedsiębiorców oczekuje się co najmniej podwojenie ruchu turystycznego.

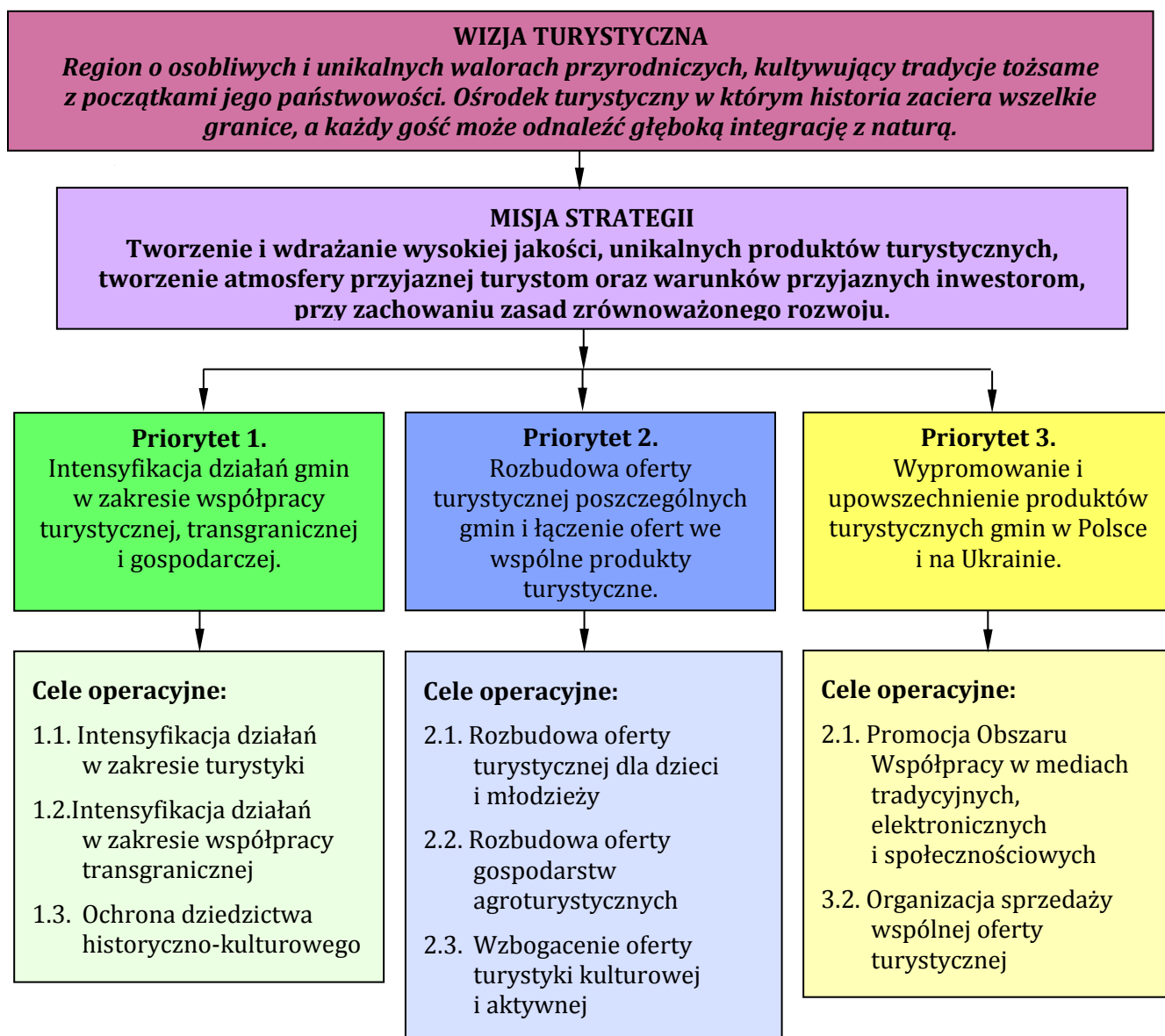
Dostępność komunikacyjną obszaru należy stwierdzić, że jest ona dość wysoka. Świadczy o tym przede wszystkim przebieg szlaku drogi krajowej Nr 12 oraz bliskość drogi nr 17 łączącej Gdańsk, Warszawę i Lwów. Układ w wystarczającym stopniu uzupełniają drogi wojewódzkie Nr 816, 843, 844 i 846. Również drogi gminne są w dość dobrym stanie, co znacznie ułatwia komunikację, szczególnie do obiektów rekurencyjnych i turystycznych. Największą bolączką w zakresie komunikacji jest stan dróg powiatowych, który pozostawia wiele do życzenia. Jednym z głównych zadań niniejszej Strategii powinna być zmiana tego stanu rzeczy.

Największy nacisk należy jednak położyć na rozwój bazy noclegowej, która w niektórych gminach jest już nieźle rozwinięta i tam należy ją spójnie rozbudowywać i modernizować, podczas gdy w pozostałych częściach obszaru należy ją budować od podstaw, zarówno po stronie polskiej jak i ukraińskiej. Sieć spójnych pod względem oferty regionalnej gospodarstw agroturystycznych, pensjonatów oraz innych obiektów noclegowych.

Gminy posiadają systematycznie aktualizowane strony internetowe przy pomocy, których prowadzona jest promocja gmin. Ponadto wydawane są biuletyny informacyjne samorządów, które zawierają bieżące informacje dotyczące gmin. Władze lokalne planując przyszłe działania, które mają się przyczynić do rozwoju podległych im jednostek, podkreślają potrzebę rozwoju ich aktywności w zakresie promocji i współpracy transgranicznej, która może się okazać ważnym instrumentem przyciągającym turystów.

Szczegółowe plany działań w zakresie promocji i marketingu turystycznego winny zawierać wzajemne promowanie walorów turystycznych każdej z gmin uczestniczących w projekcie wraz ze szczegółowymi akcjami promocyjnymi kierowanymi do mediów tradycyjnych i nowoczesnych.

W efekcie przeprowadzonej za pomocą metody SWOT diagnozy obszaru partnerskiego zaprognozowano kierunki rozwojowe „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza” oraz jej wizję i misję.

Cele operacyjne to cele szczegółowe, bezpośrednio odnoszące się do zaplanowanych działań, opisujące, jakie efekty zostaną osiągnięte dzięki ich wdrożeniu. Stanowią one konkretyzację celów strategicznych, ogólniejszych, a ich osiągnięcie możliwe jest także w krótkim okresie. Celom operacyjnym przypisano kierunki działań, a tam, gdzie było to możliwe, również poszczególne zadania.

Priorytet 1. Intensyfikacja działań gmin w zakresie współpracy turystycznej, transgranicznej i gospodarczej.

Cel operacyjny 1.1. Intensyfikacja działań w zakresie turystyki

Cel operacyjny 1.2. Intensyfikacja działań w zakresie współpracy transgranicznej

Cel operacyjny 1.3. Ochrona dziedzictwa historyczno-kulturowego

Priorytet 2. Rozbudowa oferty turystycznej poszczególnych gmin i łączenie ofert we wspólne produkty turystyczne.

Cel operacyjny 2.1. Rozbudowa oferty turystycznej dla dzieci i młodzieży

Cel operacyjny 2.2. Rozbudowa oferty gospodarstw agroturystycznych

Cel operacyjny 2.3. Wzbogacenie oferty turystyki kulturowej i aktywnej

Priorytet 3. Wypromowanie i upowszechnienie produktów turystycznych gmin w Polsce i na Ukrainie.

Cel operacyjny 3.1. Promocja Obszaru Współpracy w mediach tradycyjnych, elektronicznych i społecznościowych

Cel operacyjny 3.2. Organizacja sprzedaży wspólnej oferty turystycznej

Do podstawowych źródeł finansowania działań zaplanowanych do realizacji w ramach „Strategii rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojślawice, Żmudź i gminy Huszcza” należeć będą gminne budżety ale również fundusze programów transgranicznych oraz fundusze Unii Europejskiej.

Samorządy gmin realizując strategię podejmować będą współpracę z pozostałymi podmiotami w następujących formach:

- Wzajemne informowanie o planach i kierunkach współdziałania w celu zharmonizowania działań prorozwojowych.
- Udzielanie wsparcia technicznego.
- Wzajemna pomoc samorządów w zakresie ubiegania się o środki z krajowych i zagranicznych funduszy pomocowych.
- Organizowanie spotkań otwartych (seminaria, konferencje, szkolenia, spotkania informacyjne).
- Powierzenie wraz z odpowiednim wsparciem innym organizacjom zadań wymienionych w ustawie o działalności organizacji pożytku publicznego i o wolontariacie poprzez udzielanie dotacji.

Strategia rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej gmin: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojśławice, Żmudź i gminy Huszcza

Za wdrażanie strategii i realizację zaplanowanych w jej ramach przedsięwzięć odpowiedzialne są przede wszystkim lokalne władze samorządowe. Monitorowanie jej realizacji prowadzone będzie za pomocą zestawu mierzalnych wskaźników, które obrazowały będą efekty podejmowanych działań. Dane będące podstawą do badania wskaźników monitoringu pochodzą będą z publicznie dostępnych informacji statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego (roczniki statystyczne, Bank Danych Lokalnych), danych Starostwa Powiatowego w Chełmie, danych Starostwa Powiatowego w Hrubieszowie, danych statystycznych Obwodu Wołyńskiego oraz danych własnych Urzędów Gmin.

Przedmiotowy dokument strategiczny będzie miał duże znaczenie dla rozwoju regionów objętych strategią, a efekty jego wdrożenia będą długofalowe. Działania zaplanowane do wykonania w ramach jej realizacji oraz strategiczne cele i kierunki, jakie zostały założone, bazują na posiadanych przez gminy uwarunkowaniach i zasobach. Dokument zakłada promocję i wykorzystanie istniejącego potencjału turystycznego oraz kulturowego tych obszarów, kładzie nacisk na rozwój strategicznej branży - turystyki, zawiera program trwałej współpracy transgranicznej na rzecz poprawy sytuacji obecnej i rozwiązywania zidentyfikowanych problemów. Dzięki temu wspomagać będzie politykę rozwoju lokalnego i regionalnego, realizowaną na poziomie lokalnym, a podjęcie działań w ramach ponadregionalnego partnerstwa umożliwi wszechstronny rozwój wszystkich podmiotów wdrażających Strategię rozwoju turystyki i współpracy transgranicznej.

***The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza -
ABSTRACT***

“The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza” is a fundamental and necessary document in the process of planning and forecasting directions of development on various levels. The strategy indicates conditions influencing either the development or its restraint and summarizes the potential of the region concerned, but also points out its strong points and opportunities; it identifies problems and threats, defines objectives and methods of achieving goals in particular fields.

The strategy is a sector-fragmentary strategy. It creates frameworks for implementation of concrete activities which are not contained in other strategic documents. Furthermore, it participates in coordination of the planned activities or the ones that are undertaken in other spheres.

The objective strategy includes tourism and the cross-border cooperation - two domains that in combination are supposed to lead to the economic development based on the touristic potential. This strategy concerns complex activities that are undertaken in partnership of actions exploiting the touristic resources of five municipalities.

Tourism is one of domains that, in recent year, are characterized by an extraordinary level of development. For self-governments, the undertaking of developmental programmes as well as establishment of various forms of cooperation are incredibly significant for enlivenment of the local economy. Aiming at the economic development, many regions expand the developmental programmes on the basis of the tourism sector and create touristic products. Well-planned and consequent actions supported by thorough analysis of the market needs and the potential possessed in the future, will result in the anticipated increase of the quality and competitiveness of the touristic resources of a given area. Efforts made to create a unique touristic brand constitute the most prospective investment in the tourism development of a given area.

The cross-border location of the municipalities that will be implementing the objective strategy creates enormous possibilities of activation of polish and neighboring frontier regions, primarily because of the development of different forms of cross-border cooperation. The objective document constitutes the next important step of deepening the cross-border cooperation between the polish and Ukrainian self-

governments. It constitutes a challenge for the implementing municipalities that aim at increasing their competitiveness and development in the domain of tourism.

The structure of “The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza” contains seven parts. Initially, the objectives, the scope and methods of preparing the document are described along with the current trends in polish and world-wide tourism. Subsequently, basic information about each of the partners is included. The second part is a diagnosis of the current state, in which an analysis of conditions is presented taking into account the natural-scenic aspects, historical-cultural values and basic elements forming the touristic infrastructure in particular municipalities. Attention was paid to the problems concerning development of the cross-border tourism and a SWOT analysis was presented. The SWOT analysis summarizes the diagnosis of the touristic potential of particular municipalities. It also identifies both strong and weak points in the context of possibilities of the tourism development as well as opportunities and threats which have or may have an influence on the touristic market. On the base of the SWOT analysis, a vision, a mission, priorities and strategic objectives and directions of action were established. The last part of the document is a monitoring of the strategy implementation. It constitutes the rules which allow a verification of the premises of the strategy.

“The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza” is a programme based on exploitation of the developmental potentials of the frontier area in order to establish its competitiveness and touristic brand. It is therefore essential that the strategy is a functional document that presents coherent concepts, premises of possible joint tasks and directions of development.

To prepare the document, a widespread and reliable expert-participating method was used. This methodology is recommended by national and European institutions as far as creation of local, regional and national strategic documents is concerned. It consists, above all, in the constant cooperation with the self-government authorities, chosen non-governmental organizations, representatives of the tourism industry and all people, the subjects of a high level of activity and a high social standing (so called leaders and local authorities). The expert-participating model connects the advantages of both methodological approaches (the expert one and the participating one). This means that the project of the document is being prepared by experts who, in all crucial matters, act in accordance with decisions made by public subjects and with opinions of social subjects who will be held responsible for its realization. The connection of the

experts' knowledge with the priorities and estimations formulated by both the self-governments and local societies, is undoubtedly the greatest advantage of this method that contributed to its selection.

The structure of "The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza" is coherent with other strategic documents which are compulsory for the municipalities in the partnership. The adapted strategic objectives, the direction of activities, the strategic plan of the cross-border cooperation in the scope of tourism as well as the plans of action in the scope of promotion and touristic marketing are completely in accordance with the strategies of development of particular municipalities and strategies that are compulsory on the district and provincial level. As far as Municipality Huszcza is concerned, the premises contained in the objective strategy are in accordance with the obligatory Ukrainian documents.

The local tourists explicitly point out that Poland is a touristically attractive country with numerous interesting places and touristic attractions, also for the foreign tourists. According to the majority of them, definitely every tourist has a vast possibility of choice of an offer matching their needs.

The most frequent inconveniences pointed out in the national tourism are:

- insufficient access to the information about the touristic offer,
- inadequate relation of quantity to the price of touristic services,
- insufficient promotion of touristic values in the country and abroad.

The local polish tourists most frequently leave for one-day trips without accommodation. Such trips take place even several times a year. Poles relatively frequently leave for trips with accommodation lasting 1-3 nights several times a year. Longer trips, lasting at least four nights, take place once a year or even more rarely. The definite majority of people (over 90%) practice tourism in summer or spring months. Approximately 2/3 of tourists have been going for trips in the winter-autumnal season during the last year.

More than 80% of the subjects choose to leave accompanied by their family circle, whereas every second person declares to be travelling also in the company of their friends or acquaintances. During the touristic trips, Poles predominantly want to rest from work and their everyday responsibilities, regain energy and separate themselves from their troubles and problems. For the great part of tourists such trip is also an opportunity to spend more time with their closest friends and relatives. Family trips are most frequently planned in advance. Young people (students) more frequently take

spontaneous trips without reserved accommodation, in order to go through adventures and gain new experiences.

In the choice of a touristic offer as well as ticket and accommodation reservations, Poles more and more frequently use the Internet as the most practical, fast and convenient form of purchase. That is the natural consequence of the Internet popularization, the increase of its users as well as the growing confidence in the security of online purchase. Thanks to the possibility of online reservation and purchase of trips, the people interested are able to calmly browse and consider a choice of the offer and purchase it without leaving the house and standing in a queue in a travel agency.

Passenger cars are the most frequently used means of transport for touristic purposes. Tourists equally eagerly use planes, buses and trains.

In the last years, there has been a growing interest in abroad trips, especially to the southern countries because of the surety of pleasant, sunny weather. Not without meaning are also: overcrowding of polish resorts, long traffic jams on polish roads and high prices in Poland which are the reason that an abroad trip is possible for few more money.

CHARACTERISTICS OF PARTICULAR PARTNERS

MUNICIPALITY BIAŁOPOLE

Municipality Białopole is situated in lubelskie region, in south – eastern part of chełmski district, in the middle of Chełmskie Hills and Dubienka Dip. Dubienka covers 10 350 ha of area. 15 villages are parts of 13 village councils. Białopole is bordered by rural communes: Żmudź, Dubienka, Wojślawice (parts of chełmski district), Horodło, Hrubieszów and Uchanie (parts of hrubieszowski district).

In Białopole, there is a regional road number 844 from Chełm to Hrubieszów and a national road from Lublin to Zosin. The commune is situated 25 kilometres from Chełm and 100 km from Lublin.

Białopole, a part of Lubelska Highland, is distinguished by a monotonous landscape and dense afforestation. Plants occur along roads and drains. In the central and eastern part of Białopole, the river Wełnianka creates a picturesque landscape. The eastern area of the commune is plain, and, in majority, covered with forests. The western side is gently undulated, southern and northern, in majority, is deforested. What is more, the south – eastern part of Białopole – the part of Wełnianka river valley is covered by Strzelecki Landscape Park. It is significant that many birds of prey can be seen in the Park. There are two nature reserves there: Liski and Siedliszcze, where lesser spotted eagles breeding areas are protected. Strzelecki Landscape Park, founded in 1983, covers 3 630 ha and Grabowiecko – Strzelecki Landscape Park covers 4 440 ha of Białopole.

Sights in Białopole:

- Zamoyski's Hunting Palace with Park Complex in Maziarnia Strzelecka. At the moment, the main office of Strzelce Forestry Management along with the Training and Recreation Centre is situated there.
- The Kastory's Park nad Palace Complex in Raciborowice from the 19th or 20th century.
- The Park and Palace Complex in Strzelce from the 1st decade of the 20th century.
- The Assumption of the Blessed Virgin Mary baroque church in Buśno, built in 1795 (formerly the Dormition of the Blessed Virgin Mary Greek Orthodox Church)
- former (since 1831) Greek Orthodox Church in Kurmanów which was a manor chapel since 1790.
- the chapel in Białopole from the beginning of the 20th century.
- the smithy and carpenter's shop in Białopole, built in 1892 (a dwelling house at the moment).
- the clinker bricks workshop in Białopole, built about 1905.
- the electric mill in Białopole, built in 1924.
- road shrines and wayside crosses.

There is also a 120,5 km long „Tadeusz Kościuszko” touristic route.

MUNICIPALITY DOROHUSK

Municipality Dorohusk is one of fifteen communes in the Chełmskie District. It is situated in the eastern part of the district in Lubelskie Voivodeship and occupies 192,42 km². It borders on municipalities Dubienka and Żmudź (from the south), Kamień, Chełm, and Ruda Huta (from the west). From the east it borders on Ukraine through the Bug river.

The municipality is located at the national road no. 12 Poznań - Kijów in the east-west direction and in the north-west direction at the regional road no. 816 Terespol-Sławatycze-Włodawa-Zosin. Moreover, through Dorohusk goes a railway communication route Gdynia-Warszawa-Lublin-Dorohusk-Jagodzin-Kowel-Odessa, connecting the Baltic sea and the Black sea. There is a functioning border crossing (road and rail), which is one of the biggest in the country and still extended. The area of the municipality is located 95 km away from Lublin and 25 km away from Chełm. The monuments of municipality Dorohusk:

- The Suchodolscy Palace in Dorohusk.
- St. Jan Nepomucen's parish Roman Catholic Church In Dorohusk.
- The manor park complex in Świerże.
- The manor park complex in Zamieście.

- The earth mound (kurgan tomb), so called “Mogiła Powstańcza” in Barbarówka.
- The park in Husynne - the manor park from XVIII-XIX century.

MUNICIPALITY DUBIENKA

Municipality Dubienka is situated in south – eastern part of lubelskie region, and it is also a south – eastern area of chełmski district. It is bordered by rural commune Dorohusk in the north, rural commune Żmudź in the south – east, rural commune Białopole in the south- west. In the south, Dubienka is bordered by rural commune Horodło which is a part of hrubieszowski district. The river Bug, marks Dubienka’s border in the east. At the same time, Bug marks the country border.

Dubienka plays an important role in ecology structure of so called Poleskie Area. There are many significant, valuable and various forms of landscape and forms of habitat. Strzelecki Landscape Park covers the whole southern part Dubienka (3 161 ha). The abundance of various plant and animal species make this landscape park rich and very attractive. A nature reserve Siedliszcze is situated nearby the village Siedliszcze. In this reserve lesser spotted eagle and many other rare birds of prey can be found. The river Bug valley is the most visible and significant landform which connects areas of outstanding natural values.

Dubienka is situated in Natura 2000 area („Strzeleckie woods” and „Centre Bug valley”). There are four monuments of nature in Dubienka: two Norway maples, one european ash (*Fraxibus excelsior*) and a hundred – year – old small – leaved lime. In addition to this, there are three reservoirs in Dubienka: „Dubienka” which is situated nearby the river Wełnianka and lakes „Deusze” and „Łukowo”. Pikes, zanders, carps, tenches, breams, roaches, perches, asps, silver carps and many other species can be found in the lakes and rivers of Dubienka. Moreover, enormous catfish are fished in the river Bug.

Sights in Dubienka:

- a dozen or so roadside shrines. The most significant is the shrine in Kajetanówka village with a wooden sculpture of st. Stanislaw from the 2nd half of 13th century.
- very interesting sandstone or cast - iron gravestones from the end of 19th and the beginning of 20th century in the parish cemetery.
- dwelling houses and farm buildings from the 2nd half of 19th century. Such objects remained only in Dubienka, e.g. on Czerwonego Krzyża street and on the Market (Rynek). These buildings were built between 1870 and 1880.
- Most Holy Trinity Church situated nearby the Market is a significant object in the village.

- town hall in the „3rd of May” street (formerly Zacerkiewna street). The town hall was built in 1904 and 1905
- built of stone Eastern Orthodox Church;
- Walking paths in Dubienka:
- Walking path „The Bug Valley”
- Walking path „The Oxbow”.

MUNICIPALITY HORODŁO

Rural commune Horodło is the easternmost of all the communes in Poland. It is situated between the branches of the river Bug and in the middle of two historical lands – Polesie and Wołyń. Horodło is a part of hrubieszowski district and it covers south – eastern side of lubelskie region. Two main roads can lead us there: a regional road from Chełm to Zosin or a national road from Zamość to Zosin. Horodło shares the 40 km border with Ukraine. We can cross the border with Ukraine in Zosin and get abroad to the nearby Uściąg and then to Włodzimierz Wołyński.

Southern part of Horodło covers Nadbużański Landscape Protection Area (11 970 ha). The Area was set up to assure the ecological balance of nature systems, which protects reed, meadow, the Bug valley and xerothermical on the slopes of the Bug valley ecosystems. There are about a hundred plant species in Nadbużański Landscape Protected Area. Majority of them are legally protected. European beavers, foxes, badgers, martens or does find favourable dwelling conditions there.

There are also many sights in Horodło.

Bereźnica:

- wooden chapel from the beginning of 20th century.
- Eastern Orthodox Church building on pedestal from the beginning of 20 th century.
- wooden dwelling houses number 86, 190 from the 20th century.

Horodło:

- town planning arrangement from the 16th/19th century.
- two figures of Blessed Virgin Mary on the graveyard from the 20th century.
- built of bricks presbytery.
- wooden shrine from the 19th century.
- former school building built of wood in 1933, at the moment – the library.
- wooden dwelling house on Rynek 2, built about 1910.
- wooden and brick dwelling house on Rynek 3, built about 1910.
- wooden dwelling house on Rynek 17, built about 1906.

- wooden mill from the 20's of the 20th century.
- still in use Roman – Catholic parish cemetery from the 18th century.
- no longer in use Jewish cemetery from the 18th century.
- lime alley along the road to Wieniawka from the beginning of the 20th century.
- the Union of Horodło Mound from the beginning of the 20th century.

Hrebenne:

- no longer in use Eastern Orthodox cemetery from the 19th century.

Liski:

- built of bricks school building and its greenery from the 20th century.
- no longer in use Eastern Orthodox cemetery from the 19th century.

Matcze:

- built of bricks chapel.
- former school building built of wood, post office at the moment.
- no longer in use Eastern Orthodox cemetery from the 19th century.

Strzyżów:

- built of bricks in 1899 sugar mill building.
- built of bricks, weighing machine building in the sugar mill complex from the beginning of the 20th century.

Wieniawka:

- Jewish cemetery from the 19th century.
- There are also many cultural activities in the commune which are part of the Commune Culture Centre in Horodło:
 - Singing Band „Nadbużanie” from Horodło.
 - Singing Band „Kresowianie” from Hrebenne.
 - Singing Band „Sami Swoi” from Kopyłów.
 - Singing Band „Kopyłowianie” from Kopyłów.
 - Singing Group „Fargo”.
 - Folk Band „Horodlacy”.
 - Declamation Club.
 - Elderly Club.

There are 7 agri-tourism farms in Horodło.

„Nadbużański” touristic route in Horodło is a popular tourist attraction.

MUNICIPALITY KAMIEŃ

Rural commune Kamień is situated in the south – eastern part of chełmski district and in the middle of Chełmskie Hills and Dubienka Dip. It is bordered by rural communes: Żmudź, Leśniowice, Dorohusk and the town Chełm. Kamień covers 9 690 ha. It is situated about 23 km from the border crossing in Dorohusk and 80 km from Lublin. Its potential development is determined by such favourable localisation.

A significant element of landscape is Nature Reserve „Roskosz” which covers 133,5 ha of Kamień’s area. The most precious and valuable floristic areas are bogs along with their typical plant communities: saw – sedge, Buxbaum sedge (*Caricetum buxbaumii*), Duvall sedge (*Carex davalliana*) and red bog rush (*Schoenus ferrugineus*). All in all, more than 500 plants species were found in Roskosz and 25 of them are legally protected, e.g. globe flower, anemone *sylvestris*, flax (*Linum flavum*), lousewort (*Pedicularis sceptrum-carolinum*), heath spotted orchid, military Orchid. In Kamień can be found many other interesting and precious plants and animals: 47 vascular plant species which occur in Polish Red Data Book of Plants (endangered species), 123 birds species, 59 species of day butterflies (14 of them are included in Polish Red Data Book of Animals). North – eastern part of commune Kamień is categorised as Special Protection Area Natura 2000.

The most valuable tourist attraction is former Eastern Orthodox Church Complex in Pławanice. First mentions about the Complex are found in written sources in 1508. Formerly the Eastern Orthodox Church building was wooden. Nearby the Church remains a wooden bell tower, built along with the Eastern Orthodox Church building in 1828.

Other sights registered as the monuments:

- the Mound called „Swedish Grave” in Józefin.
- the protestant (The Evangelical-Augsburg) cemetery from the second half of the 19th century in Kamień – Kolonia.
- st Isydor Roman – Catholic Church (branch church) built in 1828, in Pławanice.
- The Immaculately Conceived Mary Figure from 1906 in Strachosław.
- the mound grave (kurhan) in Koczów.
- 16 dwelling houses built in the beginning of the 20th century.
- manor layouts in Czerniejów.
- industrial buildings in Natalin and Kamień.
- roadside shrines, crosses, figures – 19 objects built, built mainly in the 20th century.
- cemeteries and graves – 10 objects.

In Kamień, there is Witold Stafiński's agri – tourism farm with four double rooms. If we go there we come across high quality service, friendly atmosphere and delicious local cuisine. The dishes are prepared of home – grown ingredients.

Moreover, you can admire picturesque landscapes while cycling through cycling routes:

- „Moczarowa kraina” (the Swamps Land)
- 19 km long cycling route „Kolonja Kamień – Zalew Husynne” which runs through Kolonia Kamień, Pławanice, Husynne.
- 35 km long cycling route „Kolonja Kamień – Dębowy Las”

There is a reservoir in Natalin with sandy beaches and two piers. There is also a big car park for tourists. Additionally, Recreation and Sports Centre „Pod Wiatrakiem” is situated in the area of Kamień. Tourists can borrow water equipment, ride a horse or throw a party there. Tourist attractions of commune Kamień include a stud farm „Tesa” which is situated along Chełm – Hrubieszów road. The stud farm is bordered by the woods and the river Udal. So called „Equestrian feasts” along with horse riding shows and arcade games are organised in Kamień. In addition to this, horse riding courses are run and Małopolskie horses are bred. The „Hubertus” run is an annual event in the commune.

MUNICIPALITY LEŚNIEWICE

Municipality Leśniowice is situated in the south-east part of Lubelskie Voivodeship, in the Chełmskie district. It borders on municipalities Chełm, Kamień, Wojślawice and with the municipalities of the Krasnostawkie district Kraśniczyn and Siennica Różana.

Municipality Leśniowice is placed out-of-the-way of the main communication connections of Lubelskie Voivodeship. The communal town Leśniowice is placed in the following distance from the nearest towns

- Chełm - 20 km,
- Krasnystaw - 30 km,
- Hrubieszów - 40 km,
- Zamość - 50 km,
- from the provincial city Lublin - 90 km.

Municipality Leśniowice occupies the area of 118km². The communal area is divided into 19 villages in the area of which there is 23 towns. The most important monuments are

- The Rzewuski Family Manor in Sielec.
- The Defensive Tower in Sielec.

- The Ecumenical Chapel of St. Anna.
- The Orthodox cemetery in Sielec.
- The manor park complex in Dębnina.
- The Visitation's Roman Catholic Church in Kumów.
- The Mill in Kumów.
- The polish-catholic cemetery in Leśniowice.

MUNICIPALITY WOJSŁAWICE

Municipality Wojsławice is situated in the south-east part of Lubelskie Voivodeship, in the Chełmskie district. It borders on four districts and six municipalities. The neighboring municipalities:

- municipalities Leśniowice and Żmudź (Chełmskie district) from the north,
- municipality Białopole (Chełmskie district) from the east,
- municipality Kraśniczyn (Krasnostawskie district) from the west,
- municipalities Uchanie (Hrubieszowskie district) and Grabowiec (Zamojskie district).

Wojsławice is situated in the branching of the rivers Wojsławka and Barbarka, in the area of the picturesque Działy Grabowieckie. The dominant type in the analyzed area is the open area landscape, which is used agriculturally. It is formed by vast areas situated on declivities of hills, farmlands and scattered farmstead buildings in Wojsławice, Turowiec, Putnowice and Majdan Ostrowski.

The area of the municipality is 110 km². It is 6% of the district area. The population inhabits 23 towns, in which 26 villages were created. The most important monuments of municipality Wojsławice are:

- The WWI cemetery in Ostrów Kolonia.
- The Greek Catholic Orthodox Church, presently the Roman Catholic Church in Turowiec.
- Urban planning of Wojsławice settlement.
- The church complex in Wojsławice.
- The baroque uniate Orthodox Church in Wojsławice.
- The former Greek Catholic Orthodox Church in Wojsławice.
- The Synagogue, within borders of the exterior walls in Wojsławice.
- The fortified settlement with ramparts, so called "Pohulanka" in Majdan Nowy.
- The kurgan cemetery in Putnowice Wielkie.
- The Medieval Castle with the remnants of ground solidifications in Wojsławice.
- The earth mound (tomb), so called "Ostra Mogiła" in Wólka Putnowiecka.

MUNICIPALITY ŻMUDŹ

Municipality Żmudź is situated in the eastern part of the chełmskie district in the lubelskie voivodeship. The area of the unit of the local self-government is 13 607 ha, which constitutes 0,54 % of the voivodeship area and 7,6% of the district territory.

Municipality Żmudź borders on six municipalities

- municipality Białopole from the south,
- municipalities Dorohusk and Dubienka from the east.
- municipality Kamień from the north,
- municipalities Leśniowice and Wojsławice from the west.

Through the area of the municipality goes the Udal river, which is a left-bank tributary of Bug, as well as three less significant watercourses: the Krzywólka river, the Żmudzki canal and the Lipiniecki canal.

More than 70% of the municipality area are croplands. The forests on the area of municipality Żmudź constitute the area of 2 838 ha, which is 20,89% of the municipality area. The most important monuments are

- Architectural sacral complex in Klesztów.
- The water-gas mill in Pobołowice.
- The manor park complex in Wólka Leszczańska.
- The old Classicists inn in Wólka Leszczańska.
- The chapel with a bell tower in Żmudź (the former Uniate Orthodox Church).
- The Haliczany sacred forest in Pobołowice.
- The manor park in Leszczany.
- St. Jan Nepomucen's Chapel from the I half of XIX century in Puszcza.

MUNICIPALITY HUSZCZA

Municipality Huszcza is located in the west part of Ukraine on the areas of Polesie which are touristically and environmentally attractive. Territorially, it contains the range of 6 402 ha on which there are 4 villages. Administratively, it is a part of the most advanced to the west in the Volyn Oblast Lubomelskie district.

The administrative center of the indicated self-government unit constitutes Huszcza - a town found in 1422 - which is located on the right bank of Bug, in the distance of 22 km from Luboml and 11 km from an important international communication route Kijów-Warszawa. A convenient localization of the town on the route leading from Kijów to the border crossing in Dorohusk is a significant indicator of the future economic development of the municipality based on the active promotion and

spread of the idea of cross-border tourism as well as agritourism which is based on a better usage of internal developmental potentials that definitely contain environmental and natural values.

Municipality Huszcza borders on towns which can boast about a rich cultural inheritance containing numerous objects with historical meaning located in the area of Lubomelskie district:

- St Gregory's Orthodox Church from the XIII century - Luboml.
- The Holy Trinity Church from the XV century - Luboml.
- The Branicki Palace from the XVIII century - Luboml.
- St. Dimitri's Orthodox Church from the XVII century - Jeziorany.
- The Holy Trinity Orthodox Church from the XIX century - Hołowne.
- St. John of God's Orthodox Church from the XVIII century - Sztun.
- St. Luke's Orthodox Church from the XVIII century - Hołowne.
- The Assumption Orthodox Church from the XVIII century - Radzięcin.

Accommodation and catering facility

On the area of the municipalities, agritouristic households and private quarters serve as accommodation and catering facilities. Their number is however insufficient. Apart from lodgings, the agritouristic facilities offer additional attractions like for example campfire, barbecues, bicycle treks, occasional events as well as a possibility of spending free time actively and healthy in the surroundings of a forest, meadows and water tanks, on the pedestrian and bicycle route, forest paths and causeways, and the ride with an equestrian team. Near the lakes and water tanks there are separated campsites, that constitute also an element of the accommodation facility. Additionally, the lodging places are in the Youth Hostel near the Secondary School Complex in Dorohusk and in the school youth hostel near the Primary School in Świerże. Both hostels are open in the summer period. Delicious regional dishes are also offered by Siedlisko in Dębina. The gastronomic offer is extended by bars and catering points at the lakes. The remaining gastronomic places are the Żmudź Tavern, the wedding house "BELWEDER", the bar-beer house "STRUMIEN", the inn "Granica w Beredyszczu". The Wotel motel in Brzeźno, the "MARGO" local at the border crossing and the Echo complex in Luboml.

Touristic trails and the sporting-recreational base:

- A stroll in the area of Sielec.
- A bicycle route "Malowniczy Wschód"
- The well route
- The route of Tadeusz Kościuszko
- The Nature Reserve Route
- The nature route "Meandry Bugu"

- The natural-historical route “Bolko” in Hnyszów
- The Nadbużański route
- The marsh and swamp route
- The Friendship route
- The Nadbużański bicycle route
- The Poleski equestrian route
- The Zoological Reserve Bug route

The municipalities invest in the tourism development - especially in the last period during the implementation of the project “Polish - Ukrainian cooperation for the development of tourism in the border area”, which focused particularly on the development and later promotion of infrastructure around the water tanks:

- MUNICIPALITY LEŚNIEWICE - The water tank Maczuły in Horodysko
- MUNICIPALITY ŻMUDŹ - the water tank Dębowy Las in Wołkowiany
- MUNICIPALITY WOJSŁAWICE - the water tank in Wojsławice
- MUNICIPALITY DOROHUSK - the water tank in Husynne
- MUNICIPALITY HUSZCZA - the Huszczańskie Lake

The remaining facilities are:

- the sport stadium in Leśniowice,
- sport fields in Leśniowice, Sielec, Teresin, Rakołupy Duże and Kumów Plebański,
- a multipurpose sport field in Żmudź,
- a football sport field of Victoria Żmudź (IV league),
- a climbing wall with a Tyrolese in Żmudź,
- a football sport field in Wojsławice,
- a football sport field in Turka,
- a football sport field in Wólka Okopska,
- a sport field near the Huszczańskie Lake,

A considerable increase of touristic activity has taken place in the current year along with the final opening of infrastructure at the water tanks and facilities constructed as part of the project “Polish - Ukrainian cooperation for the development of tourism in the border area”. Thanks to the organized open-air events, the touristic activity in the area of municipalities of the partnership in the scope of tourism and cross-border cooperation has become more intense. The consumers who visit the municipalities most frequently are small touristic groups practicing individual and family tourism. The touristic activity at the water tanks in 2014 (lack of the complete infrastructure) has fluctuated depending on the reservoir between 5000-10000 of

tourists per municipality. Along with the complete opening of the infrastructure and its better usage by the authorities and local entrepreneurs, the touristic activity is anticipated to be at least twice as frequent.

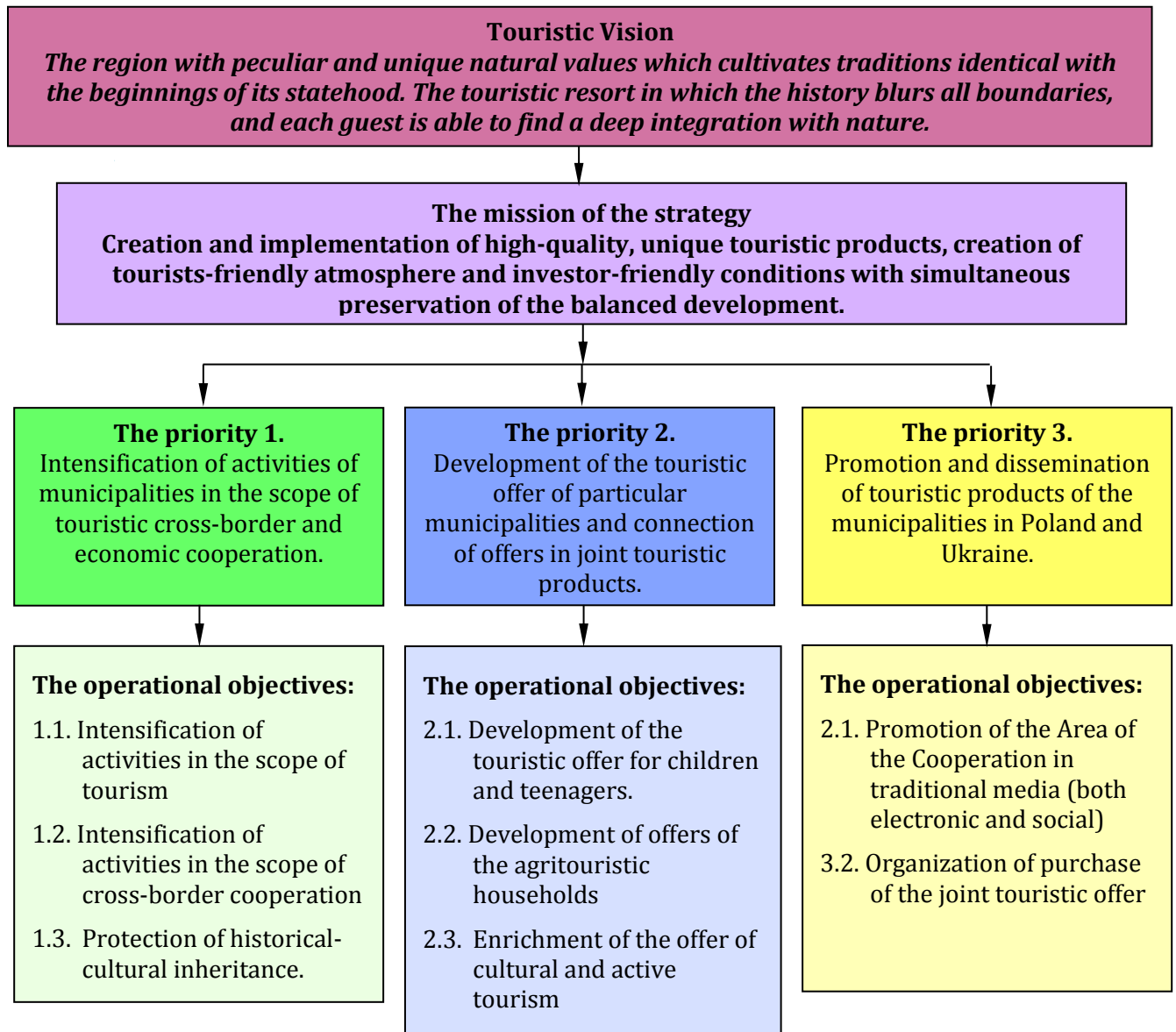
Moreover, it can be noted that the transport accessibility of the region is quite high. As a prove, one could mention above all the course of the national route no. 12 as well as the proximity of the route no. 17 connecting Gdańsk, Warszawa and Lwów. The system is sufficiently complemented by regional roads no. 816, 843, 844 and 846. Furthermore, communal roads are in a quite good condition, which considerably simplifies transport, especially to the recursive and touristic facilities. The greatest difficulty in transport is the condition of district roads that leaves much to be desired. One of the main tasks of this Strategy should be a change of this state of affairs.

The biggest emphasis should be however put on the development of the accommodation base, which in some of municipalities (e.g. municipality Wojsławice) is already quite developed and should be coherently extended and modernized. Nevertheless, in the remaining parts of the region it should be built from the beginning, both on the Polish and Ukrainian side. The chain of coherent, as regards regional offers, agritouristic households, pensions and other lodging facilities.

The municipalities possess systematically updated websites, which are helpful in the promotion of municipalities. Moreover, information newsletters of self-governments are published, which contain current information regarding the municipalities. The local authorities, in the process of planning the future activities that are to contribute to the development to the subordinate units, emphasize the need to develop their activity in the scope of promotion and cross-border cooperation which can turn out to be a significant instrument in attracting tourists.

The detailed plans of activities in the scope of promotion and touristic marketing shall contain mutual promotion of touristic values of each municipality participating in the project along with the detailed promotional actions directed to traditional and modern media.

The effect of the SWOT method concerning the area of the partnership was a forecast of developmental directions of “The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza” as well as its vision and mission.

The operative objectives are the detailed objectives, which are directly applicable to the planned activities, describe what effect will be achieved thanks to its implementation. They constitute a specification of the more general strategic objectives, and their fulfillment is also possible in the shorter period of time. The directions of activities and, wherever possible, particular tasks were attributed to the operative objectives.

The priority 1. Intensification of activities of municipalities in the scope of touristic cross-border and economic cooperation.

The operative objective 1.1. Intensification of activities in the scope of tourism

The operative objective 1.2. Intensification of activities in the scope of cross-border cooperation

The operative objective 1.3. Protection of historical-cultural inheritance.

The priority2. Development of the touristic offer of particular municipalities and connection of offers in joint touristic products.

The operative objective 2.1. Development of the touristic offer for children and teenagers.

The operative objective 2.2. Development of offers of the agritouristic households.

The operative objective 2.3. Enrichment of the offer of cultural and active tourism.

The priority3. Promotion and dissemination of touristic products of the municipalities in Poland and Ukraine.

The operative objective 3.1. Promotion of the Area of the Cooperation in traditional media (both electronic and social)

The operative objective 3.2. Organization of purchase of the joint touristic offer

The primary sources of financing of the activities planned to be implemented as part of “The Strategy of tourism development and cross-border cooperation of Municipalities: Białopole, Dorohusk, Dubienka, Horodło, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź and Municipality Huszcza” will include not only communal budgets but also funds of cross-border programmes and EU funds.

The self-governments of the municipalities by realizing the strategy will undertake the cooperation with the remaining subjects in the following forms:

- Mutual informing about plans and directions of cooperation in order to harmonize the pro-developmental activities.
- Provision of technical support.

- Mutual help of self-governments in the scope of applying for funds from national and foreign relief funds.
- Organization of the open meetings (seminars, conferences, training sessions, informational meetings).
- Entrusting other organizations, with appropriate support, the activities listed in the Act of law on Public Benefit and Volunteer Work through granting of subsidies.

For the implementation of the strategy and realization of the undertakings planned as its part, the local self-government authorities above all will be held responsible. Monitoring of its realization will be conducted through a set of measurable indicators, which will be reflecting the effects of the undertaken activities. The data, being a base for an analysis of the monitoring indicators, will come from the publicly accessible statistical information of the Central Statistical Office (statistical yearbooks, Local Data Bank), the data of the District Starosty in Chełm, the statistical data of the Volyn Oblast and the data of Commune Offices.

The objective strategic document will have a great importance for the development of regions included in the strategy, and the effects of its realization will be long-standing. The activities planned to be implemented as part of its realization and the strategic objectives and directions, which was established, are based on the conditions and resources possessed by the municipalities. The document assumes the promotion and exploiting of the existing touristic and cultural potential of those regions, puts an emphasis on the development of the strategic branch - tourism, contains a programme of a permanent cross-border cooperation for the improvement of the current situation and resolution of identified problems. Because of that, it will support the local and regional development policy, conducted on the local level. Moreover, undertaking of the activities as part of the over-regional partnership will allow an extensive development of all subjects implementing the Strategy of tourism development and cross-border cooperation.

Стратегія розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін: Білополе, Дорогуськ, Дубенка, Городло, Камінь, Лешньовіце, Войславіце Жмудзь, Гуца - СКОРОЧЕННЯ

„Стратегія розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лешньовіце, Жмудзь, Войславіце, Дорогуськ, Гуца” була створена в рамках реалізованого проекту „Польсько-українська співпраця зі сприяння розвитку туризму на прикордонній території” який фінансується з Європейського Союзу в рамках Програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна . Основна мета цього проекту полягає у підвищенні привабливості туризму і підтримки процесу використання потенціалу повною мірою в туристичній зоні гмін Лешньовіце, Жмудзь, Дорогуськ, Войславіце (на польській стороні) і гміни Гуца (на українській стороні). Заходи, спрямовані на виконання визначеної мети, це реалізація завдань, спрямованих на усунення проблем розвитку, що проявляються в недовикористанні туристичного потенціалу, яким характеризуються території зазначених гмін, що беруть участь у проекті.

Стратегія розвитку є фундаментальним і необхідним документом у процесі планування та прогнозування розвитку тенденцій на різних рівнях. Стратегія вказує на чинники, що впливають на розвиток або його стримують та узагальнює потенціал відповідного регіону, але також показує свої сильні сторони і можливості, виявляє проблеми та ризики, визначає цілі і методи досягнення цілей у конкретній області.

"Стратегія розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лешньовіце, Жмудзь, Войславіце, Дорогуськ, Гуца " це стратегія сегментування - часткова. Вона створює основу для конкретних завдань, що не охоплюються іншими стратегічними документами, а також сприяє координації дій, запланованих або прийнятих в інших сферах.

Стратегія включає в себе туризм та транскордонне співробітництво - дві області, які, в поєднанні повинні призвести до економічного розвитку на основі туристичного потенціалу. Ця стратегія застосовує комплексні заходи, що живляються в партнерстві з використанням туристичних ресурсів з п'яти гмін.

Туризм є однією з галузей, які в останні роки характеризується надзвичайно швидким рівнем розвитку. Для місцевих органів влади здійсненн програми розвитку і встановлення різних форм співпраці має важливе значення для відродження місцевої економіки. Прагнучи економічного розвитку, багато регіонів розширюють програми розвитку на основі туристичного сектора і

створюють туристичні продукти. Добре сплановані та послідовні дії, підкріплені ретельним аналізом потреб ринку і його потенціалом в майбутньому призведе до очікуваного підвищення якості та конкурентоспроможності туристичних ресурсів області. Зусилля, вкладені у створення унікального туристичного бренду є найбільш перспективною інвестицією у розвиток туризму в даній області.

Прикордонне розташування гмін, які будуть здійснювати стратегію, створює великі можливості активації польських і сусідніх прикордонних регіонів, в основному за рахунок розвитку різних форм прикордонного співробітництва. Цей документ являє собою ще один важливий крок до поглиблення транскордонного співробітництва між польськими та українськими урядами. Це являє собою виклик для гмін, які мають за мету підвищити свою конкурентоспроможність і розвиток в галузі туризму.

Структура " Стратегії розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лесьньовіце, Жмудзь, Войславіце, Дорогуськ, Гуща" включає в себе сім частин. На початку, описуються цілі, масштаб і метод складання документа та поточні тенденції світового та польського туризму. Потім є основна інформація про кожного з партнерів. Друга частина це діагностика поточної ситуації, яка являє собою аналіз умов, беручи до уваги аспекти природи і ландшафту, історичних і культурних цінностей та основних елементів, що утворюють інфраструктуру туризму в окремих гмінах. Увага була приділена також проблемам розвитку транскордонного туризму та представлено Аналіз SWOT. Аналіз SWOT узагальнює діагноз туристичного потенціалу окремих гмін. Визначає сильні і слабкі сторони в контексті можливостей розвитку туризму, а також можливості і загрози, які мають або можуть мати вплив на туристичний ринок. На основі Аналізу SWOT були визначені бачення, місія, пріоритети, стратегічні цілі та напрямки діяльності. Остання частина документа це контроль за здійсненням стратегії. У ньому описуються принципи, які зроблять можливим перевірку Стратегії.

"Стратегія розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лесьньовіце, Жмудзь, Войславіце, Дорогуськ, Гуща" це програма, заснована на використанні транскордонних потенціалів розвитку території для будівництва його конкурентоспроможності та туристичного бренду. Тому, важливим є те, щоб вона була функціональним документом і представляла послідовні підходи, можливі припущення спільних завдань та напрямків розвитку.

Для розробки документу був використаний широко відомий і перевірений метод експертно- аналітичний. Ця методика рекомендується національними та європейськими інститутами для створення локальних, регіональних, національних стратегічних документів. Вона заснована в першу чергу на постійній

співпраці з місцевими органами влади, окремими неурядовими організаціями, представниками туристичної індустрії та всіма особами, компаніями з високою активністю і соціальним статусом (тобто керівниками та місцевими органами влади). Експертно-аналітичний метод поєднує в собі переваги обох методик (експертних та аналітичних). Це означає, що проект документа готують фахівці, які у всіх ключових питаннях, керуються положеннями державних структур і думкою соціальних суб'єктів, які відповідатимуть за його реалізацію. Поєднання досвіду з пріоритетами і оцінками, сформульованими місцевими органами влади і місцевими громадами, безсумнівно, є найсильнішою стороною цього методу, що і вплинуло на його вибір.

"Стратегія розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лесьньовіце, Жмудзь, Войславіце, Дорогуськ, Гуца" узгоджується з іншими стратегічними документами існуючих партнерських гмін. Прийняті стратегічні цілі, напрямки діяльності та стратегічний план транскордонного співробітництва в сфері туризму, а також плани дій для промоції і туристичного маркетингу повністю сумісні зі стратегіями розвитку окремих гмін і стратегій, що застосовуються на рівні повіту і областей. У випадку гміни Гуца, припущення включені в стратегію, вписуються в обов'язкові українські документи.

Місцеві туристи ясно показують, що Польща є країною, привабливою для туристів і має багато цікавих місць і пам'яток, також для іноземних туристів. На думку більшості з них, кожен турист має великі можливості для вибору послуги, адаптованої до його потреб.

Недоліками внутрішнього туризму найчастіше є:

- недостатній доступ до інформації про туристичну пропозицію,
- неадекватне відношення між якістю і ціною туристичних послуг,
- недостатня промоція визначних пам'яток в країні і за кордоном.

Польські туристи в основному виїжджають на одноденні поїздки без нічлігу, такі поїздки відбуваються навіть кілька разів на рік. Поляки відносно часто виїжджають на 1-3 ночі кілька разів в рік. Довші поїздки, принаймні, на чотири ночі, бувають один раз на рік або менше. Переважна більшість людей (більше 90%) подорожують влітку або навесні. Приблизно 2/3 туристів за минулий рік подорожували в зимово-осінньому періоді.

Більше 80% опитуваних виїжджають з родиною, а кожна друга людина любить поїздки в компанії друзів. Під час туристичних поїздок поляки в основному хочуть відпочити від роботи і повсякденних обов'язків, відновити енергію та забути про біди і турботи. Для значної частини туристів така поїздка, є можливістю провести більше часу з близькими. Сімейні поїздки, як правило,

плануються заздалегідь. Молоді люди (учні, студенти) часто вирішують поїхати спонтанно, без заброньованих номерів для того, щоб відчутти дух пригоди і отримати нові враження.

Поляки при виборі туристичної пропозиції і бронюванні квитків та проживання все частіше прагнуть використовувати Інтернет в якості найбільш практичної, швидкої і зручної форми покупки. Це очевидний наслідок популяризації використання Інтернету, зростання кількості користувачів, а також зростання впевненості у безпеці онлайн-покупки. Завдяки можливості замовлення та купівлі турів онлайн, зацікавлені особи можуть спокійно переглянути і обдумати пропозицію та купити її, не виходячи з дому і без чекання в черзі в туристичному агентстві.

Автомобілі є найбільш поширеним засобом транспорту для поїздок по країні в туристичних цілях. Настільки ж охочо туристи використовують літаки, автобуси і поїзди.

В останні роки, зростає інтерес до подорожей за кордон, особливо до південних країн, тому що вони гарантують приємну, сонячну погоду. Важливими факторами є також: скупчення на польських курортах, довгі пробки на польських дорогах і високі ціни у Польщі, що спричиняють, те що люди можуть дозволити собі поїздку за кордон за не значно більші кошти.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПАРТНЕРІВ

ГМІНА БІЛОПОЛЕ

Гміна Білополе лежить в Люблінському воєводстві, в південно - східній частині повіту Хелм, на кордоні Підвищень Хелмських і Знижень Дубенки. Вона займає площу 10 350 га. Гміна Білополе складається з 15 сіл, зосереджених в 13 солтиствах. Гміна Білополе межує з гмінами: Жмудзь, Дубенка, Войславціце (повіт Хелмські), Городло, Грубешів і Ухане (повіт Грубешівські). Через територію гміни Білополе проходить воєвудька дорога Хелм – Грубешів номер 844 і дорога національна Люблін - Зосин. Відстань від Хелма становить 25 км, а від Любліна 100 км.

Території гміни Білополе розташовані на Височинах Люблінських, і характеризуються одноманітністю ландшафту і великим лісовим покривом. Кластери зелені присутні уздовж доріг і канав. Мальовничий ландшафт центру, а також східної частини муніципалітету забезпечує річка Велнянка.

Територія гміни в східній частині рівнинна, покрита в основному лісами, злегка хвиляста на заході, а на півдні і на півночі гміни ліси в значній мірі були вирубані. Південно - східна частина гміни- частина долини річки Велнянки розташована в Ландшафтному парку. Парк вирізняється тим, що є одним з найбільших по кількості хижих птахів у Польщі. Знаходяться тут два природні заповідники: Лиски і Седлище, де захисту підлягає підорлик малий.

На території гміни знаходиться фрагмент Стшелецького Ландшафтного парку площею 3 630 га, створений в 1983 році, а також Грабовецько - Стшелецький Ландшафтний парк - 4 440 га в межах гміни.

На території гміни Білополе знаходяться численні архітектурні пам'ятки, серед яких:

- ◆ Мисливський Палац Замойських в Мязярні Стшелецькій з парковим комплексом з 1903 року. Сьогодні тут знаходиться штаб Лісового господарства Стшельце з Лісовим Навчально-відпочинковим Комплексом,
- ◆ Палацово- парковий комплекс Касторих в Раціборовіцах з ХІХ/ХХ століття,
- ◆ Палацово – парковий комплекс в Стшельцах – перше десятиліття ХХ століття,
- ◆ Бароковий костел парафіяльний Вознесіння Діви Марії в Бусні, побудований в 1795 році (колишня греко-католицька церква Успіння Богородиці),
- ◆ колишня греко-католицька церква в Курманові, яка до 1790 року була Каплицею при дворі , а від 1831 року трансформувалася в греко – католицьку церкву,
- ◆ Каплиця з початку ХХ століття в Білополі,
- ◆ Кузня і столярня з 1892 року і Білополі (тепер жилий будинок),
- ◆ Клінкерна з 1905 року в Білополі,
- ◆ Електричний млин з 1924 року в Білополі,
- ◆ Каплиці і придорожні хрести.

Через територію гміни проходить туристичний шлях "Тадеуша Костюшкі" довжиною 120,5 км.

ГМІНА ДОРОГУСЬК

Гміна Дорогуськ є однією з п'ятнадцяти гмін Хелмського повіту. Розташована є в східній частині повіту в Люблінському воєводстві і займає поверхню 192,42 km². Межує з гмінами Дубенка і Жмудзь (від півдня), Камінь, Хельм також Руда Гута (від заходу). Від сходу граничить через ріку Буг з Україною.

Гміна лежить при державній дорозі Номер 12 Познань - Київ у напрямі схід-захід і у напрямі північ-південь при воєводській дорозі Номер 816 Тереспол - Славатиче - Влодава - Зосін. Через Дорогуськ пробігає також залізничний комунікаційний шлях Гдиня - Варшава - Люблін - Дорогуськ - Ягодин - Ковель - Одеса, з'єднувальна Балтійське Море з Чорним Морем. Функціонує тут одне з більших в країні і безперервно розбудований прикордонний пункт пропуску також залізничний кордонний перехід. Простір Гміни розташований є на віддалі близько 95 км від Любліна також 25 км від Хелма .

Пам'ятники Гміни Дорогуськ:

- ◆ Палац Суходольських у Дорогуську
- ◆ Костел парафіяльний римсько-католицький Святого Яна Непомуцена в Дорогуську.
- ◆ Придворно-парковий комплекс вСвержах
- ◆ Придворно-парковий комплекс в Замесьцю
- ◆ Земляний (могила курганова) так званий курган "Повстанська могила" в Барбарувці
- ◆ Парк в Гусиннем - придворно-парковий комплекс з XVIII - XIX ст.

ГМІНА ДУБЕНКА

Гміна Дубенка розташована в південно-східній частині Люблінського воєводства, залишаючись в той же час південно-східною частиною повіту Хелмського. На півночі вона межує з гміною Дорохуськ, на заході з гміною Жмудзь, на південному заході з гміною Білополе і на півдні з гміною Городло, яка належать до повіту Грубешів. Східний кордон гміни визначає річка Буг, яка також є державним кордоном з Україною.

Завдяки своєму географічному положенню гміна Дубенка відіграє важливу роль в екологічній структурі так званого Полісся. На території гміни знаходяться дуже цінні природні території, які характеризуються широким розмаїттям форм ландшафту і середовищами проживання. Всю південну частину гміни (3 161 га) займає **Стшелецький ландшафтний парк**, який характеризується великим багатством флори і фауни. В околиці селища Седлице знаходиться природний заповідник "Седлице", в якому гніздяться підорлик малий та багато інших вкрай рідкісних хижих птахів. Найбільш читабельною формою скульптури, однак, є велика долина річки Буг (24,6 км в межах гміни), вона служить в якості екологічного коридору європейського значення, яка з'єднує області з найвищим природним значенням. Гміна знаходиться в межах мережі NATURA 2000 („Ліси стшелецькі" і „Долина Середнього Бугу"). Природними пам'ятками на території

гміни було визнано чотири об'єкти, в тому числі два клени звичайних, один ясен і більш ніж сторічна липа серцелиста.

Крім того, на території гміни знаходяться 3 водні резервуари, розташовані недалеко від Велнянки об'єкт "Дубенка", озеро "Деуше" і озеро "Луково". У водах річок і озер знаходяться в тому числі щука, судак, короп, лин, лящ, плотва, окунь, жерех, короп і багато інших видів риб. В річці Буг ловлять також рекордні екземпляри суму.

Історичні будівлі знаходяться на території гміни Дубенка:

- ◆ придорожні каплички, в гміні є їх кільканадцять. Особливо слід відзначити каплицю в Каєтанівці з дерев'яною різьбою Святого Станіслава з другої половини ХІХ століття,
- ◆ парафіяльне кладовище, де знаходяться могили з кінця ХІХ і початку ХХ століття, з дуже цікавою різьбою з пісковика або чавуну,
- ◆ будинки та господарські споруди з другої половини ХІХ століття, в Дубенці збереглися лише кілька об'єктів, в тому числі на вулиці Червоного Хреста і на Ринку, починаючи з 1870- 1880 рр.,
- ◆ Костел Святої Трійці - розташований недалеко від ринку в Дубенце, який є важливим архітектурним акцентом.
- ◆ Ратуша на вулиці 3 Мая (раніше Зацерковна), будівництво якої розпочалося в 1904 році і було завершено в 1905 році,
- ◆ Церква православна цегляна.

Пішохідні доріжки, що проходять через територію гміни:

- ◆ Пішохідна доріжка "ДОЛИНИ БУГУ"
- ◆ Пішохідна доріжка "СТАРОЖЕЦЕ".

ГМІНА ГОРОДЛО

Гміна Городло є самою східною областю в Польщі. Вона знаходиться між рукавами річки Буг, на кордоні двох історичних земель – Полісся і Волині, на території Грубешівського повіту, в південно-східній частині Люблінського воєводства. До гміни ведуть дві головні дороги: воєвудська, яка пролягає від Хелма до Зосина, а також національна - від Замостя до Зосина. На довжині близько 40 км Городло межує з Україною. У Зосині, на мості через річку Буг, ми можемо перетнути кордон Польщі і дістатися до прикордонного Устилугу і далі до Володимира Волинського.

У південній частині гміни розташований Надбужанський природний парк (пов. 11 970,00 га.), призначений для забезпечення екологічної рівноваги природних систем для захисту нелісових екосистем - очерети, луги, долини Бугу, а також степи на схилах долини річки. На території Надбужанського природного парку налічується близько 100 видів рослин, з яких більша частина охороняється законом. Сприятливі умови для життя тут знайшло багато видів тварин, серед них - борсук, лисиця, куниця, бобер європейський, сарна.

На території гміни знаходяться також історичні будівлі, в таких містах як: Березниця:

- дерев'яна каплиця, поч. XX ст.,
- православний хрест на постаменті, поч. XX ст.,
- дерев'яний будинок № 86, 190. XIX ст.,

Городло:

- ◆ міське планування з XVI-XIX ст.,
- ◆ дві статуї Діви Марії на церковному кладовищі, кінець XIX ст.,
- ◆ будинок вікарія цегляний, пам'ятка з 1845 р.,
- ◆ каплиця дерев'яна, кінець XIX ст.,
- ◆ школа дерев'яна, тепер бібліотека 1933 р.,
- ◆ дерев'яний будинок вул.Ринок 2, бл. 1910 р.,
- ◆ будинок муровано - дерев'яний вул.Ринок 3, бл. 1910 р.,
- ◆ дерев'яний будинок вул. Ринок 17, 1906р.,
- ◆ дерев'яний млин (д. Ватрак), двадцять роки XX ст.,
- ◆ парафіяльне кладовище діюче XVIII ст.,
- ◆ єврейське кладовище недіюче XVIII ст.,
- ◆ липова алея на шляху до Венявки, на початку XX ст.,
- ◆ копецьГородельської Унії, на початку XX ст.,

Гребенне:

- ◆ православне кладовище недіюче XIX ст.,

Лиски:

- ◆ школа цегляна і садок при школі, половина XX ст.,
- ◆ православне кладовище недіюче XIX ст.,

Матче:

- ◆ цегляна каплиця,
- ◆ школа дерев'яна, біля пошти, 1880р.,
- ◆ православне кладовище недіюче XIX ст.,

Стрижув:

- ◆ будинок цукрового заводу, цегляний 1899р.,
- ◆ будинок з вагами в цукровому заводі, цегляний, поч. XX ст.,

Венявка:

- єврейське кладовище, XIX ст.

Культурною діяльністю на території гміни займається Гмінний Громадський центр

в Городлі, в рамках якої працюють:

- ◆ Співочий гурт "Надбужане" з Городла,
- ◆ Співочий гурт "Кресоване" з Гребенного,
- ◆ Співочий гурт "Самі Свої" з Копилува,
- ◆ Співочий гурт "Копиловяне" з Копилова,
- ◆ Вокальний гурт "Фарго",
- ◆ Музична народна капела "Городлаци",
- ◆ Поетичний гурток,
- ◆ Клуб пенсіонерів в Городлі.

На території гміни працюють 7 агротуристичних господарств.
Через гміну пролягає **"Надбужанський" туристичний шлях.**

ГМІНА КАМІНЬ

Гміна Камінь є приміською гміною розташованою у південно-східній частині повіту Хелм, на кордоні двох мезорегіонів: Підвищень Хелмських і Знижень Дубенки. Вона межує з гміню Жмудзь, Лешньовіце, Дорохуськ та містем Хелм. Поверхня гміни Камінь становить 9 690 га. Відстань від обласного міста Люблін складає приблизно 80 км, а відстань від пункту пропуску в Дорохуську близько 23 км. Геополітичне розташування гміни говорить про його потенціал розвитку.

Особливо важливою ділянкою є природний заповідник „ Розкош ". В межах території гміни він займає площу 133,5 га. Найціннішим з точки зору флори є фрагменти типових торфовищ з типовими для них громад: меч-трава болотна, осока Буксбаума, осока Дюваль і схенус. Ці болота є унікальними в масштабах країни і Європи. Всього в заповіднику „ Розкош " існує більше 500 видів рослин, з яких 25 знаходяться під захистом, наприклад: купальниця європейська, анемона лісова, золотий льон, шолудивник королівський, зозульки м'ясо-червоні, зозулинець шоломоносний. На території гміни також зустрічається багато інших цікавих і цінних видів рослин і тварин: 47 видів судинних рослин, занесених у польську Червону книгу рослин, 123 видів птахів, 59 видів метеликів, з яких 14 видів занесені до Червоної книги зникаючих видів. Північно-східні території гміни Камінь були класифіковані як Території Особливого Захисту Натура 2000.

Найціннішою пам'яткою гміни Камінь є православний комплекс в Павловіцах. Перші згадки про православний храм в Павловіцах з'являються в

джерелах з 1508 року. Спочатку тут знаходилась дерев'яна церква. Поруч з церквою збереглася дерев'яна дзвіниця, яка була побудована разом з церквою в 1828 році.

Інші історичні будівлі, включені до реєстру пам'ятників:

- ◆ Природний насип званий „Шведською могилою” – в Йозефіні,
- ◆ Кладовище євангелічно-лютеранське з другої половини ХІХ століття в Камінь - Колонії,
- ◆ Римсько-католицька церква (філіальна) з 1828 року Св. Ізидора в Плаваницах,
- ◆ Фігура „Богоматір Непорочне зачаття” з 1906 року в Страхославу,
- ◆ Курган в Кочові,
- ◆ Житлові будинки: 16 будинків побудованих в першій чверті ХХ століття,
- ◆ Плани двірські в Чернейові,
- ◆ Промислове будівництво в Каміні і Наталіні,
- ◆ каплиці, хрести, фігури: 19 об'єктів побудованих в ХХ столітті,
- ◆ кладовища і могили: 10 об'єктів на території гміни.

В Каміні знаходиться господарство агротуристичне Вітольда Стафінського, яке має чотири 2-х місні номери. Господарство забезпечує високу якість послуг, теплу, дружню атмосферу і страви традиційної кухні, на основі своїх власних продуктів. Мальовничими ландшафтами гміни Камінь можна насолоджуватися з допомогою велосипедних доріжок:

- „МОЧАРОВА КРАЇНА”
- Велосипедна доріжка „КОЛ. КАМІНЬ – ЗАЛИВ ГУСИННЕ”- траса Кол. Камінь - Плаванице - Гусинне. Протяжність маршруту 19 км.
- Велосипедна доріжка КОЛ. КАМІНЬ - „ДУБОВИЙ ЛІС”. Протяжність маршруту 35 км. **Спортивно – відпочинковий комплекс.**

В гміні Камінь знаходиться штучне озеро в Наталіні з піщаним пляжем і двома пірсами. Крім того, туристи можуть користуватися великою парковкою.

На території гміни знаходиться також Спортивно-відпочинковий комплекс „Під Вітряком”, який пропонує можливість оренди обладнання для водного спорту, катання на конях та організацію заходів.

До туристичних розваг гміни Камінь можна віднести стайню „ТЕСА”, яка знаходиться біля траси Хелм-Грубешів. Стайня розташована біля лісу і примикає до річки Удал.

На території гміни організуються так звані „Бенкети верхом” комбіновані з демонстраціями кінної їзди і аркадними іграми. Крім того, тут вчать верхової їзди і конярства малопольського. Кожного року на території гміни проводять біг „Губертуса”.

ГМІНА ЛЕСЬНЬОВІЦЕ

Гміна Лесьньовіце розташована є в південно-східній частині Люблінського воєводства, у Хелмському повіті. Межує з гмінами: Хелм, Каміень, Войславіце, Жмудзь також з гмінами Красниставського повіту : Краснічин і Сенніца Ружана. Гміна Лесьньовіце розташована є на відшибі головних комунікаційних трас Люблінського воєводства. Місцевість Лесьньовіце віддалена є від найближчих міст:

- ◆ Хелм - 20 км
- ◆ Краснистав - 30 км
- ◆ Грубешув - 40 км
- ◆ Замосць – 50 км
- ◆ Від воєвудського міста Люблін – 90 км

Гміна Лесьньовіце займає поверхню 118 km². Простір гміни поділений є на 19 солтиств, в межі яких знаходиться 23 місцевості. Найважливіші пам'ятники це:

- ◆ Невелика Садиба сім'ї Жевуських в Сельці.
- ◆ Оборонна башта в Сельці.
- ◆ Капличка Святої Ганни.
- ◆ Православне Кладовище в Сельці.
- ◆ Придворно-парковий комплекс у Дембіні.
- ◆ Римсько-католицький Костел в Кумові.
- ◆ Млин в Кумові.
- ◆ Польськокатолицьке кладовище в Лесьньовіцах.

ГМІНА ВОЙСЛАВІЦЕ

Гміна Войславіце знаходиться в південно-східній частині Люблінського воєводства, у Хелмському повіті. Межує з чотирма повітами і шістьма гмінами. Сусідні гміни це:

- ◆ від півночі - Лесьньовіце і Жмудзь (Хелмські повіт)
- ◆ від сходу - Білополе (Хелмські повіт)
- ◆ від заходу - Красьнічин (Красноставські повіт)
- ◆ від півдня - Ухане (Грубешовські повіт) і Грабовець (Замойські повіт).

Войславіце розташовані у розгалуженні рік Войслвкі і Барбаркі, на території мальовничих Grabowieckich. Домінуючим типом в аналізованому районі є краєвид відкритих територій, що користуються землеробський. Творють його широкі поверхні, розташовані на нахилах узгір'їв орні поля також розкидана садибна забудова місцевості Войславіце, Туровець, Путновіце чи Майдан Островські. Поверхня гміни виносить 110 km². Займає 6% поверхні повіту. Населення проживає в 23 місцевостях, в яких утворено 26 солтиств.

Найважливіші пам'ятники Гміни Войславіце це:

- ◆ Воєнне кладовище з I світової війни в Островії Колонії
- ◆ Греко-католицька церква, тепер римсько-католицький Костел в Туровцу.
- ◆ Містобудівний уклад поселення Войславіце.
- ◆ Костьольний колектив у Войславіцах.
- ◆ Барокова церква у в Войславіцах.
- ◆ Давня греко-католицька церква в Войславіцах.
- ◆ Синагога, у межах зовнішніх мурів в Войславіцах.
- ◆ Городище з валами так звана "Погулянка" в Майдане Новим.
- ◆ Кладовище курганове у Путновіцах Вельких.
- ◆ Середньовічний Замок із залишками земляних зміцнень у Войславіцах.
- ◆ Земляний (могила) так званий курган "Гостра Могила" у Путновіцькей Вульці.

ГМІНА ЖМУДЗЬ

Гміна Жмудзьросташованау східній частині Хелмського повіту і Люблінського воєводства. Поверхня вказаної одиниці територіального самоврядування виносить 13 607 га, що становить 0,54 % поверхні воєводства також 7,6% території повіту.

Гміна Жмудзьмежує з шістьма гмінами:

- ◆ від заходу з гмінами Лесьньовіце і Войцславіце
- ◆ від півночі з гміною Каміннь
- ◆ від півдня з гміною Білополе
- ◆ від сходу з гмінами Дорогуськ і Дубенка.

Через територію Гміни пропливає річка Удал, що є лівобережною притокою Буга також три річки яке мають менше значення: річка Кшивулка, Канал Жмудзкі також Канал Ліпінецькі.

Понад 70 % поверхні гміни займають аграрні вживання. Ліси, що знаходяться, на території гміни Жмудзь обіймають простір 2 838 га, що становить 20,89 % поверхонь гміни. Найважливіші пам'ятники на території гміни це:

- ◆ Архітектурний сакральний колектив в Клештове.
- ◆ Водно-газовий млин в Побловіцах
- ◆ Придворно-парковий комплекс у Вулце Лещанській.
- ◆ Давній Класицистичний двіру Вулце Лещанській.
- ◆ Філіальний костел з дзвіницею (раніше церква уніцька) у Жмудзі
- ◆ Урочище Галічани в Побловіцах
- ◆ Попридворний парк у Лещанах
- ◆ Капличка святого Яна Непомуцена з I половини XIX віку в Пуці.

ГМІНА ГУЩА

Гміна Гуща розташована є в західній частині України на привабливих туристично просторах українського Полісся. Займає поверхню 6402 га на яких злокалізовані є 4 солтиства. Адміністрація входить до складу Любомльського району у Волинській області

Адміністративний центр вказаної одиниці територіального самоврядування являє закладена в 1422 році місцевість Гуща, розташована на правобережжі ріки Буг, на віддалі 22 км від міста Любомль також 11 км від важливої міжнародної траси комунікаційного звіту Київ - Варшава.Зручна локалізація місцевості на трасі, що веде, з Києва до прикордонного пункту пропуску в Дорогуську є важливим визначником майбутнього економічного розвитку Гміни, базуючого на активному сприянні і поширенні ідеї транскордонного туризму також агротуризму, ґрунтованого на повнішому використанні внутрішніх потенціалів до яких безсумнівно, зараховується природні привабливості.

Гміна Гуща сусідує з місцевостями, які poszczycić себе можуть багатую культурною спадщиною про що свідчать численні об'єкти про історичне значення локалізовані на просторі повіту любомльського:

- ◆ Церква Святого Гжегожа з XIII ст. -Любомль
- ◆ Костел Святої Трійці з XV ст. – Любомль.
- ◆ Палац Браніцькихз XVIII ст. -Любомль.
- ◆ Церква Святого Дмитра з XVII ст. - Озеряни.
- ◆ Церква Святої Трійці з XIX ст. -Головне.
- ◆ Церква Святого Божого Яна з XVIII ст. -Штун.
- ◆ Церква Святого Луки з XVIII ст. -Головне.

База з проживанням та харчуванням

На території гмін проживання та харчування запевняють агросадиби та приватні бази. Їх кількість, однак, недостатня. Агротуристичні об'єкти на додаток до проживання пропонують розваги, такі як багаття, шашлики, велосипедні тури, спеціальні заходи, а також можливості активного і здорового дозвілля в оточенні старих лісів, луків і водойм, на пішохідних та велосипедних трасах, лісовими стежками і ставками, а також верхова їзда. Біля заток і резервуарів знаходяться відокремлені місця для кемпінгів, що становлять частину баз для проживання. Крім них, місця для проживання знаходяться у Молодіжному Хостелі при Навчально - Виховачому Комплексі в Дорогуську та в Шкільному Молодіжному Хостелі при початковій школі в Свержах. Обидва хостели відкриті на протязі літа. Смачні страви регіональної кухні пропонує Седліско в Дембіні. Бари і закусочні біля заток розширюють гастрономічний вибір. Інші ресторани це Корчма Жмудзь, Весільний дім "Бельведер", Пивний бар "СТРУМОК", Готель "Кордон в Бердищах", Мотель Вотель в Бжежно, Бар "Марго" біля кордону і комплекс Ехо в Любомлі.

Туристичні шляхита спортивно-відпочинкова база:

- ◆ Прогулянка по околиці Сельця
- ◆ Шлях криниць
- ◆ Стежка Тадеуша Костюшки
- ◆ Маршрут по Заповідникам
- ◆ Природна стежка "Вигинами Бугу"
- ◆ Природно - історичний шлях "Болко" в Гнішові
- ◆ Стежка Надбужанська
- ◆ Стежка Боліт та Мочарів
- ◆ Стежка Дружби

- ◆ Надбужанський велосипедний маршрут
- ◆ Поліський кінний маршрут
- ◆ Стежка Зоологічного Заказника Буг
- ◆ Велосипедний маршрут "Мальовничий Схід"

Гміни інвестують в розвиток туризму - особливо в останньому періоді під час реалізації проекту Польсько-українського Співробітництва для розвитку туризму в прикордонній зоні, який зосереджений головним чином на розробці і подальшій промоції інфраструктури навколо водойм:

- ◆ **Гміна Жмудзь**- Водосховище "Дубовий ліс" у місцевості Волковяни
- ◆ **Гміна Лешньовіце** - Водосховище "Мачули" у місцевості Городиско
- ◆ **Гміна Войславіце** - Водосховище в Войславіцах
- ◆ **Гміна Дорогуськ** - Водосховище в Гусинному
- ◆ **Гміна Гуща**- Озеро Гущанське

Інші об'єкти це:

- ◆ стадіон в Лешньовіцах,
- ◆ спортивні майданчики в Лешньовіцах, Сельцю, Тересіні, Раколупах Великих і Кумові Плебанським,
- ◆ поле багатофункціональне спортивне в Жмудзі,
- ◆ футбольне поле Вікторії Жмудзь (четверта ліга),
- ◆ стіна для скелелазіння в Жмудзі,
- ◆ футбольний стадіон у Войславіцах,
- ◆ футбольний стадіон у Турці,
- ◆ футбольний стадіон в Вульці Окопській,
- ◆ спортивний майданчик на озері Гущанським.

Значне зростання турпотоку було зафіксовано в цьому році після остаточного введення в експлуатацію інфраструктури на водоймах і об'єктах, побудованих в рамках "Польсько-українського співробітництва для розвитку туризму в прикордонній зоні". Завдяки подіям, організованим під відкритим небом, потік туристів в гмінах, охоплених партнерством в галузі туризму та транскордонного співробітництва став більш інтенсивним. Відвідувачами гмін найчастіше є невеликі групи туристів, які займаються індивідуальним і сімейним туризмом. Туристичний рух біля водоймів в 2014 році (відсутність повної інфраструктури) коливався між 5 000 - 10 000 туристів у гміні. При повному

введенні в експлуатацію інфраструктури та її кращого використання місцевою владою та підприємцями, очікується, принаймні, подвоєння турпотoku.

Слід зазначити, що транспортна доступність території досить висока. Про це свідить в першу чергу національна дорога № 12 і близькість дороги № 17, що з'єднує Гданськ, Варшаву і Львів. Все це взаємодоповнюється регіональними дорогами N: 816, 843, 844 і 846. Крім того, дороги в гмінах знаходяться в досить хорошому стані, що значно полегшує транспортну комунікацію, особливо для рекурсивних та туристичних об'єктів. Найбільша проблема в комунікації це стан районних доріг, яка залишає бажати кращого. Одним з основних завдань Стратегії повинна бути зміна такого стану справ.

Тим не менш, найбільшу увагу має бути приділено розвитку житлових зручностей, які в деяких гмінах (наприклад Войславці) вже добре розвинені і мають бути послідовно розширені і модернізовані, але в інших частинах території необхідно будувати все з нуля, як на польській так і на українській сторонах. Мережа загальних, у плані регіональної пропозиції, агротуристичних господарств, гостьових будинків та інших об'єктів для проживання.

Гміни регулярно оновлюють веб-сайти, за допомогою яких проводиться їх промоція. Крім того, місцевими органами влади видаються інформаційні бюлетені, які включають поточну інформацію про гміни. Місцевий уряд, плануючи свої подальші дії, які сприятимуть розвитку підпорядкованих одиниць, підкреслюють необхідність розробки діяльності в області промоції та прикордонного співробітництва, яка може стати важливим інструментом для залучення туристів.

Детальні плани дій для промоції і маркетингу туризму повинні включати в себе взаємне просування туристичних цінностей кожної з гмін, що беруть участь у проекті, разом з детальними рекламними кампаніями, орієнтованими на традиційні і сучасні засоби масової інформації.

В результаті, проведеного методом SWOT аналізу області партнерства, передбачено тенденції Стратегії розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лешньовіце, Жмудзь, Войславці, Дорогуськ, Гміна Гуца та її бачення і місії.

Оперативні цілі це конкретні цілі, безпосередньо пов'язані з планованою діяльністю, що описують, які наслідки буде досягнуто за рахунок їх реалізації. Вони конкретизують стратегічні загальні цілі, а їх досягнення можна очікувати в короткостроковій перспективі. Оперативні цілі відповідають за напрямок дій, іде це можливо, за конкретні завдання.

Пріоритет 1. Інтенсифікація діяльності гмін у галузі туристичного, прикордонного та економічного співробітництва.

Оперативні цілі:

- 1.1. Інтенсифікація діяльності у сфері туризму
- 1.2. Інтенсифікація прикордонного співробітництва
- 1.3. Захист історичної та культурної спадщини

Пріоритет 2. Розширення туристичних послуг індивідуальних гмін і поєднання їх у спільні туристичні продукти.

Оперативні цілі:

2.1. Розширення туристичних послуг для дітей та молоді

2.2. Розширення послуг агротуристичних господарств

2.3. Збільшення зони культурного та активного туризму

Пріоритет 3. Сприяння та популяризація туристичних продуктів гмін в Польщі та Україні.

Оперативні цілі:

3.1. Промоція Сфери Співпраці в традиційних, електронних та соціальних засобах масової інформації,

3.2. Організація продажів спільних туристичних послуг

Основними джерелами фінансування заходів, запланованих для реалізації в рамках «Стратегії розвитку туризму та транскордонного співробітництва Гмін Лесьньовіце, Жмудзь, Войславіце, Дорогуськ, Гміна Гуща» є бюджети гмін, а також фонди транскордонних програм і Європейського Союзу.

Місцеві органи влади, здійснюючи стратегію, співпрацюватимуть з іншими організаціями в наступних формах:

- Взаємна інформація про плани і напрямки співробітництва у цілях гармонізації діяльності в галузі розвитку.
- Надання технічної підтримки.
- Взаємна допомога місцевого самоврядування в галузі претендування на кошти від внутрішніх та іноземних фондів допомоги.
- Організація відкритих засідань (семінари, конференції, навчання, брифінги).
- Доручення завдань з відповідною підтримкою іншим організаціям, перерахованих в Законі про організації суспільного блага та волонтерства шляхом надання грантів.

За реалізацію стратегії та здійснення запланованих проектів перш за все, відповідальність несуть всі органи місцевого самоврядування. Контроль за її виконанням буде здійснюватися за допомогою набору вимірних показників, на яких будуть відображені результати цих зусиль. Дані, що будуть основою для вивчення показників моніторингу будуть отримані із загальнодоступної статистичної інформації Центрального Статистичного Бюро (статистичні

щорічники, місцевий банк даних), дані Районного Управління в Хелмі, Статистичні Дані Волинської області та дані Урядів Гмін.

Стратегічний документ буде мати велике значення для розвитку регіонів, охоплених стратегією, а результати його реалізації буде видно в довгостроковій перспективі. Запланована діяльність для її реалізації, стратегічних цілей і напрямів, була створені на основі умов і ресурсів, якими володіють гміни. Документ передбачає промоцію та використання наявного туристичного потенціалу та культурної спадщини цих областей, підкреслює стратегічний розвиток туризму, включає програму постійного прикордонного співробітництва для поліпшення поточної ситуації і вирішення виявлених проблем. Завдяки цьому, буде підтримуватися політика місцевого і регіонального розвитку, яка реалізується на місцевому рівні, а дії в рамках межрегіонального партнерства дозволять всебічний розвиток усіх підприємств, що реалізують стратегію розвитку туризму та транскордонного співробітництва.

SPIS TABEL

Tabela 1. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Dorohusk.....	71
Tabela 2. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Dubienka.....	73
Tabela 3. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Horodło.....	74
Tabela 4. Najważniejsze informacje o bazie noclegowej w gminie Wojśławice.....	75
Tabela 5. Analiza SWOT - mocne i słabe strony	108
Tabela 6. Analiza SWOT – szanse i zagrożenia	111
Tabela 7. Plan działania dla Priorytetu 1. „Intensyfikacja działań Gmin w zakresie współpracy turystycznej, transgranicznej i gospodarczej” na okres 2016-2021 w PLN	132
Tabela 8. Plan działania dla Priorytetu 2. „Rozbudowa oferty turystycznej poszczególnych Gmin i łączenie ofert we wspólne produkty turystyczne” na okres 2016-2021 w PLN	133
Tabela 9. Plan działania dla Priorytetu 3. „Wypromowanie i upowszechnienie produktów turystycznych Gmin w Polsce i na Ukrainie” na okres 2016-2021 w PLN.....	135
Tabela 10. Proponowane wskaźniki osiągnięcia celów oraz sposoby i częstotliwość ich wyliczenia	144

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Położenie gminy Białopole w powiecie chełmskim.	9
Rysunek 2. Położenie gminy Dorohusk w powiecie chełmskim.	10
Rysunek 3. Położenie gminy Dubienka w powiecie chełmskim.	11
Rysunek 4. Położenie gminy Horodło w powiecie hrubieszowskim.	12
Rysunek 5. Położenie gminy Kamień w powiecie chełmskim.	13
Rysunek 6. Położenie gminy Leśniowice w powiecie chełmskim.	14
Rysunek 7. Położenie Gminy Wojsławice w powiecie chełmskim.	15
Rysunek 8. Położenie gminy Żmudź w powiecie chełmskim.	16
Rysunek 9. Lokalizacja miejscowości Huszcza w Obwodzie Wołyńskim	17
Rysunek 10. Układ drogowy gminy Białopole.	95
Rysunek 11. Układ drogowy gminy Dorohusk	96
Rysunek 12. Układ drogowy gminy Dubienka.	97
Rysunek 13. Układ drogowy gminy Horodło.	98
Rysunek 14. Układ drogowy gminy Kamień.	98
Rysunek 15. Układ drogowy gminy Leśniowice.	99
Rysunek 16. Układ drogowy gminy Wojsławice	100
Rysunek 17. Układ drogowy gminy Żmudź	101
Rysunek 18. Sieć drogową gminy Huszcza	102
Rysunek 19. Schemat struktury celów	121
Rysunek 20. Zestawienie wizji, misji, celów strategicznych i operacyjnych.	122
Rysunek 21. Trasa malowniczy wschód - część południowo-zachodnia	129
Rysunek 22. Trasa malowniczy wschód - część północno-wschodnia.	130